

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА ТА ПІДГОТОВКИ
ФАХІВЦІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ**

КАФЕДРА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «Кримінальне право»

Спеціальність 081 «Право»

Для здобувачів вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти зі спеціальності
081 «Право»

УКЛАДАЧІ:

Чорна А.Г., старший викладач кафедри кримінального права та кримінології

Руфанова В.М., доцент кафедри кримінального права та кримінології, кандидат юридичних наук, доцент.

Савенко В.П., старший викладач кафедри кримінального права та кримінології

РЕЦЕНЗЕНТИ:

1. Професор кафедри правоохоронної діяльності Університету митної справи та фінансів, доктор юридичних наук, доцент **Олексій ТИТАРЕНКО**.

2. Суддя Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області, доктор філософії у галузі права **Ірина ШАПОВАЛОВА**.

Конспект лекцій обговорений
та схвалений на засіданні
кафедри кримінального права
та кримінології ННППФПНП
«29» серпня 2023 № 2

ТЕМА № 1-2. ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ. ЗАКОН ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.

ПЛАН ЛЕКЦІЙ:

ВСТУП

1. Поняття кримінального права. Кримінальні правовідносини. Джерела кримінального права.
2. Предмет кримінального права. Метод кримінально-правового регулювання.
3. Завдання кримінального права. Кримінальне право в системі права. Система та принципи кримінального права.
4. Закон про кримінальну відповідальність, його ознаки та види тлумачення.

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України (від 28.06.1996 року).
2. Кримінальний кодекс України (від 05.04.2023 року).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України (від 13.04.2012 року).
4. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 року.
5. Наказ МВС України від 09.08.2012 р. № 686 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України».
6. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. – 428 с.
7. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ахмедов Махір Байрам огли, Бабенко А.М. та ін. ; за заг. ред. В.Я. Конопельського, В.О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. 452 с.
8. Кримінальне право (Загальна частина) : навчальний посібник / С.А. Шалгунова, О.С. Скок, Т.В. Шевченко, О.І. Соболь, С.М. Школа, С.А. Риб'янець, Ю.В. Волошина, А.О. Марієнко, В.А. Якушкін; за заг. ред. к.ю.н., доц. С.А. Шалгунової. Херсон : Айлант, 2019. – 296 с.
9. Демидова Л. М. Кримінальний проступок як кримінально-процесуальна проблема і кримінально-правова проблема. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія /за заг. ред. Ю. П. Аленина; відпові. За вип. І. В. Гловюк. Одеса: Вид-й дім «Гельветика», 2018. С. 1071–1093 (1148 с.)
10. Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : науково-практичний посібник. Х. : Право, 2018. 142 с.

МЕТА ЛЕКЦІЙ:

дати поняття кримінального права, визначити його ознаки, завдання та принципи. Визначити поняття кримінального права як галузі правових знань, науки (теорії), та навчальної дисципліни. З'ясувати значення кримінального права в реформуванні законодавства, визначенні завдань та формуванні напрямків кримінально-правової політики, а також принципи дії, структуру та види тлумачень закону про кримінальну відповідальність. Зазначити, яке місце має кримінальне право та закон про кримінальну відповідальність в системі інших галузей правових знань та його зв'язок з іншими навчальними дисциплінами і його значення для практичної діяльності майбутніх працівників Національної поліції України.

ВСТУП

В конституційно-правовому полі України проходять суттєві зміни, які пов'язані, насамперед, з реформування всіх галузей законодавства. Не залишилося виключенням і кримінальне законодавство України.

Як ви знаєте із теорії держави та права, вітчизняне законодавство містить в собі велику кількість законодавчих та нормативних актів, які приймаються вищим органом законодавчої влади в Україні - Верховною Радою України та різними відомствами і міністерствами. До одного із таких законодавчих актів можна віднести Кримінальний кодекс України, прийнятий 5 квітня 2001 року, і який вступив в силу з 1 вересня цього року.

На цій лекції ми з вами з'ясуємо основні поняття, які використовуються в кримінальному праві України, яке дає нам характеристику вітчизняного кримінального законодавства, його принципи та завдання, а також закон про кримінальну відповідальність, принципи його дії та види тлумачень..

Знання, отримання в процесі вивчення кримінального права дозволять вам, як майбутнім працівникам Національної поліції застосовувати їх у своїй практичній діяльності, давати правову оцінку суспільно небезпечних діянь, які вчиняються в різних сферах суспільного життя і тому вивчення кримінального права є для вас досить складною й відповідальною задачею.

1. Поняття кримінального права. Кримінальні правовідносини.

Джерела кримінального права

Кримінальне право виникає разом з виникненням права в цілому на відповідному етапі розвитку суспільства. Його основним завданням є боротьба з вчинками членів суспільства, які суперечать загальноприйнятим нормам та стандартам, визнаним у конкретній спільності людей на відповідному етапі соціального розвитку.

Кримінальному праву, як галузі системи права, притаманні ті самі ознаки, якими характеризуються інші галузі системи права і право в цілому як елемент культури суспільства. Разом з тим воно має і власну, специфічну насиченість, яка визначається характером завдань, що стоять перед цією галуззю права.

Кримінальне право належить до публічних галузей системи права.

Всі пам'ятки звичаєвого права - Закони дванадцяти таблиць, Закони Хамураппі, Закони Ману та ін.- містили в собі кримінально-правові норми.

Не випадає з цього загального ряду і найдавніша пам'ятка права східних слов'ян - «Руська правда». Перша її стаття містить саме кримінально-правову норму:

«Убьет муж(ь) мужа, мьститъ брату брата, или сынови отца, либо отцю сына, или братучаду, либо сестрину сынови; аще не будетъ кто мьстя, то 40 гривен за голову; аще будетъ русин, либо гридин, либо купчина, либо ябет-ник, либо мечник, аще изъгои бедеть, либо Словени, то 40 гривен положить за нь». [1]

Як самостійна галузь права в системі права кримінальне право починає виділятися у Європі в XII ст. Саме в цей період у Болонському університеті вивчаються римське та канонічне кримінальне право.

У Росії виділення кримінального права в самостійну галузь проходить у XVIII ст. і пов'язано з виданням «Військових артикулів» Петра I.

Назва галузі походить від латинського *crimen* - злочин.

Поляки, чехи користуються для визначення цієї галузі терміном «карне право» (pravo karne). Якщо розглядати одне з основних призначень цієї галузі - карати за вчинений злочин, то цю назву можна було б визнати вдалою.

Російськомовна назва - «уголовное право», її походження також пов'язане з соціальним призначенням галузі - покаранням винних, які відповідали головою. Коріння назви проростають з найдревнішої пам'ятки східнослов'янського права - «Руської правди», яка і визначала такий вид відповідальності (головою). Виходячи з того, що цей правовий акт є джерельним і для українського права, М.Й. Коржанський висуває пропозицію про зміну україномовної назви нашої галузі і перейменування її в «уголовне право».[2]

Саме поняття кримінального права містить у собі подвійне значення.

З одного боку, його розглядають як галузь законодавства - позитивне кримінальне право, яке знаходить свій прояв у єдиному нормативному акті - Кримінальному кодексі України.

З іншого боку, - як галузь юридичної науки - вчення про кримінальний закон, практику його застосування, теоретичні проблеми розвитку тощо.

Позитивне (об'єктивне) кримінальне право України - це сукупність правових норм, що визначають загальні принципи, умови та підстави кримінальної відповідальності; коло діянь, які внаслідок високого рівня суспільної небезпеки визнаються злочинами; види і розміри покарання та інші види кримінально-правового впливу, що застосовуються до осіб, які визнані винними у їх скоєнні, а також підстави та умови звільнення від відповідальності та від покарання.

Характерні ознаки позитивного кримінального права:

- встановлення кримінально-правових норм виключно вищим органом державної влади країни - Верховною Радою України;
- знаходження вияву виключно в такому виді нормативного акта, як Закон;
- специфічність методу реалізації кримінального закону - застосування за його порушення особливого виду впливу - покарання.

Норми кримінального права регулюють кримінально-правові відносини, які виникають з факту вчинення кримінального правопорушення. Це особливі правовідносини, які носять назву «кримінальні правовідносини».

Кримінально - правові відносини - це специфічний вид суспільних відносин які виникають у зв'язку із вчиненням особою найтяжчого виду правопорушень – кримінальних правопорушень.

За змістом кримінально-правові правовідносини можуть бути диференційовані на два основних види:

- *охоронні кримінально-правові відносини які становлять переважну більшість, оскільки саме для охорони найважливіших цінностей суспільства покликана дана галузь права;*
- *заохочувальні кримінально-правові відносини які покликані регулювати позитивну поведінку громадян в екстремальних ситуаціях, що примикають до сфери кримінально-правового регулювання — необхідна оборона, крайня необхідність, затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення та ін.[4]*

Звідси об'єктами правовідносин є, з одного боку, порушення встановленого законодавцем правила поведінки, вчинення діяння, яке заборонено державою, а з іншого - діяння, яке хоча і спричиняє шкоду, однак за своїм змістом є суспільне корисним.

Суб'єктами правовідносин виступають, з одного боку, держава в особі органів правосуддя, а з іншого - особа, яка порушила кримінально-правовий припис.

Зміст кримінальних правовідносин полягає в праві органів правосуддя притягати до кримінальної відповідальності осіб, винних у порушенні кримінально-правових приписів, призначати їм покарання, яке є адекватним ступеню їх вини, а також в обов'язку осіб, що порушили кримінальний закон, відповідати за вчинене, відбутися покарання та перенести інші негативні наслідки, пов'язані із застосуванням кримінального закону.

Кримінальні правовідносини реалізуються в діяльності органів правосуддя в процесі розкриття кримінального правопорушення, притягненні винного до кримінальної відповідальності, постанові вироку та застосуванню кримінального покарання.

Кримінальні правовідносини виникають з моменту вчинення особою кримінального правопорушення і закінчуються в момент набуття обвинувальним вироком законної сили.

Специфічними для кримінального права є і його *джерела*. Якщо в інших галузях системи права їх коло досить широке, то в кримінальному праві воно обмежене.

ДЖЕРЕЛАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ВИСТУПАЮТЬ:

1. Конституція України як концептуальна база всього законодавства України, в т. ч. і кримінального законодавства. (Див. Постанови Пленуму Верховного Суду України № 9 від 01.11.96 «Прозастосування Конституції України при здійсненні правосуддя» та № 1 від 19.01.2001 «Про стан здійснення

правосуддя в 2000 р. та заходи щодо його вдосконалення з метою реалізації положень Конституції України»).

2. Кримінальний Кодекс України - основний систематизований законодавчий акт, який об'єднує всю сукупність кримінально-правових норм.

3. Укладені та ратифіковані Україною міжнародні договори, що містять кримінально-правові норми, які імплементовані в національне кримінальне законодавство. (Див. Закон України від 10 грудня 1991 р. «Про дію міжнародних договорів на території України»).

4. Рішення Конституційного Суду України у випадку визнання ним неконституційності кримінально-правових законів (ст. 152 Конституції України).

ВИСНОВОК

Таким чином, поняття кримінального права містить у собі подвійне значення.

З одного боку, його розглядають як галузь законодавства - позитивне кримінальне право, яке знаходить свій прояв у єдиному нормативному акті - Кримінальному кодексі України.

З іншого боку, - як галузь юридичної науки - вчення про кримінальний закон, практику його застосування, теоретичні проблеми розвитку тощо.

Позитивне (об'єктивне) кримінальне право України - це сукупність правових норм, що визначають загальні принципи, умови та підстави кримінальної відповідальності; коло діянь, які внаслідок високого рівня суспільної небезпеки визнаються кримінальними правопорушеннями; види і розміри покарання та інші види кримінально-правового впливу, що застосовуються до осіб, які визнані винними у їх скоєнні, а також підстави та умови звільнення від відповідальності та від покарання.

2. Предмет кримінального права. Метод кримінально-правового регулювання

Предмет кримінального права становлять суспільні відносини, які виникають при вчиненні кримінального правопорушення між особою, яка його вчинила, та державою від імені якої виступають відповідні органи, вповноважені здійснювати дії, скеровані на розслідування кримінального правопорушення та відправлення правосуддя по кримінальних справах. Внаслідок врегулювання нормами кримінального права вони набувають форми правовідносин.

Предмет кримінального права не збігається з предметом науки кримінального права, який полягає у вивченні та теоретичному розвитку:

- історії цієї галузі права;
- джерел кримінального законодавства;
- чинного кримінального законодавства;
- практики застосування кримінального законодавства органами правосуддя;
- моделюванні розвитку кримінального законодавства;

- проблем підвищення дієвості кримінального законодавства в питаннях загальної та спеціальної превенції кримінальних правопорушень та злочинності;
- кримінального законодавства іноземних країн.

Українська наука кримінального права завжди посідала гідне місце у світовій кримінально-правовій науці. В дорадянський період її представляли такі відомі вчені як А. Ф. Кістяківський, Л. С. Белогриць-Котляревський, Л. Є. Владимиров, М. П. Чубинський та багато інших. В епоху радянської влади, незважаючи на домінування у науці ідеологічного начала, значний внесок у розвиток кримінального права зробили М. І. Бажанов, Я. М. Брайнін, М. М. Гродзинский, П. С. Матишевський, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. С. Трахтеров, С. І. Тихенко та ін.

Як відомо, **МЕТОД** - це сукупність певних засобів, прийомів, за допомогою яких здійснюється регулювання та охорона суспільних відносин, що входять у предмет правового регулювання відповідної галузі права. Як зауважував видатний учений-криміналіст, один з батьків судової реформи 1863 р. проф. В. Д. Спасович у першому російському підручнику кримінального права,

«во всяком государстве правительству, по существу его и назначению, принадлежит право взыскивать посредством наказания с нарушителей законов положительных».[5]

Регуляція суспільних відносин кримінальним правом пов'язана із застосуванням засобів, прийомів, притаманних виключно цій галузі права. Специфіка їх полягає в застосуванні до винної особи з боку держави покарання - крайнього, найсуворішого і найжорсткішого виду реакції. Саме тому *метод правового регулювання для кримінального права полягає у застосуванні примусу у виді покарання. Однак він застосовується лише, коли:*

- конкретне вчинене діяння віднесено до категорії кримінальних правопорушень і містить склад відповідного кримінального правопорушення;
- особа, яка скоїла це діяння, є винною.

Метод кримінально-правового регулювання знаходить свій прояв у притягненні особи до кримінальної відповідальності, яка є покладеним на особу, що вчинила порушення кримінальної норми, державою або суспільством обов'язком дати відповідь за свою поведінку компетентним органам і прийняти примусові заходи, адекватні ступеню небезпечності вчиненого порушення.

Разом з цим визначення методу кримінального права виключно як застосування примусу було б дещо обмеженим поглядом на проблему. Виходячи із того, що кримінальне право своїми нормами заохочує громадян до вчинення низки соціально-корисних дій (необхідної оборони, затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, невиконання кримінально протиправного наказу і т. ін.) методом кримінального права слід визнати також заохочення, яке щоправда, застосовується в обмежених випадках.

ВИСНОВОК

Таким чином, предмет кримінального права становлять суспільні відносини, які виникають при вчиненні кримінального правопорушення між

особою, яка його вчинила, та державою від імені якої виступають відповідні органи, уповноважені здійснювати дії, скеровані на розслідування кримінального правопорушення та відправлення правосуддя по кримінальних справах. Внаслідок врегулювання нормами кримінального права вони набувають форми правовідносин.

Акцентую Вашу увагу, що предмет кримінального права не збігається з предметом науки кримінального права

3. Завдання кримінального права. Кримінальне право в системі права. Система та принципи кримінального права.

Завдання кримінального права полягає в охороні найважливіших суспільних відносин від крайніх форм їх порушення. Виходячи зі специфіки завдань специфічним є і метод, за допомогою якого ця охорона здійснюється, що вже зазначалось раніше.

Визначення кола суспільних відносин, які приймаються під кримінальну правову охорону, є виключною прерогативою вищого органу державної влади України. У загальних рисах воно визначено в ст. 1 Кримінального кодексу України, яка так і названа «Завдання кримінального кодексу України»:

«Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням».

Слід зазначити, що перелік завдань, визначених у чинному КК України, порівняно з визначеними КК України 1960 р. суттєво змінився. Це зумовлено відомими змінами в соціально-політичній ситуації в нашій країні за цей час, прийняттям Конституції України 1996 р., яка по суті є програмою побудови правової країни. Це в цілому визначило і підходи до побудови переліку об'єктів кримінально-правової охорони, коли на першому місці перебуває людина, її особисті, майнові та немайнові права, так як це зафіксовано в Основному Законі України, де затверджено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. ... Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3).

Серед завдань, що вирішуються Кримінальним законом України, поруч із традиційними з'явилися і нові - охорона довкілля.

Раніше визначені завдання одержали подальшу конкретизацію. Це стосується чіткого формулювання завдань охорони конституційного устрою України, громадського порядку та громадської безпеки від кримінально протиправних посягань.

Як вже зазначалось, охоронне завдання КК реалізується через регулювання кримінальних правовідносин методом притягнення до кримінальної відповідальності.

Однак зведення охоронної функції лише до регуляції кримінальних правовідносин було б обмеженим поглядом на питання. Наявність загальної

заборони скоєння діянь, визначених у кримінальному кодексі, під страхом застосування покарання, має на меті недопущення вчинення цих діянь схильними до вчинення таких дій особами (загальна превенція). Одночасно застосування покарання має на меті і недопущення вчинення повторних кримінальних правопорушень особою, до якої покарання застосовується (спеціальна превенція). У зв'язку з цим КК України 2001 р. серед завдань, які він покликаний вирішувати, вперше зазначає *«запобігання кримінальним правопорушенням»*.

Одночасно чинний кримінальний кодекс вперше визначив і шлях, за допомогою якого вирішуються завдання, що стоять перед Кримінальним кодексом:

«Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили», (ч. 2 ст. 1 КК)

Як зазначалось, не можна відкидати і чисто регулююче призначення деяких кримінально-правових норм. Наприклад, норми, які визначають види обставин, що виключають кримінальну відповідальність, несуть виключно регуляторне навантаження. На жаль, перелік таких кримінально-правових норм у чинному законодавстві обмежений у порівнянні з напрацюваннями кримінально-правової науки і надалі, сподіваємось, буде розширюватись.

Необхідно зауважити, що завдання кримінального закону може виконуватись виключно при вчасному та законному його застосуванні. Незастосування закону у випадках, коли він повинен бути застосований, незаконне застосування кримінального закону не тільки не служить вирішенню завдань, що стоять перед ним, а, навпаки, призводить до протилежних наслідків.

Серед завдань, що стоять перед кримінальним законом, як вже зазначалось, є і загальна превенція. Тривалий час її пов'язували з вимогою повного викорінення злочинності в країні. Слід зауважити, що сама така постановка питання є абсурдною, науково безграмотною. Злочинність не може бути викорінена, оскільки вона є соціальним явищем, притаманним суспільному життю людей. Заклики до повної ліквідації злочинності можуть виходити лише від наївних або від безграмотних людей. Відома теза В. І. Леніна про відмирання злочинності на шляху побудови комунізму - це утопічна мрія, яка не має під собою жодного наукового фундаменту. Як справедливо зазначає М. Й. Коржанський, успіхи в боротьбі із злочинністю, які об'єктивно були притаманні диктаторським режимам Сталіна, Гітлера, Пол Пота та ін., були обумовлені виключно жорстокістю, людиноненависницькою суттю самих цих режимів, супроводжувались мільйонними невинними жертвами.[6]

Тому кримінальне право, реалізуючи завдання загальної превенції, може лише впливати на рівень злочинності, зменшуючи в тій чи іншій мірі кількість кримінальних правопорушень.

Кримінальне право України займає одне з провідних місць у системі права в цілому. Воно разом з цивільним та адміністративним правом належить до фундаментальних галузей системи права. Однак виходячи з завдань, які воно вирішує, методу, за допомогою якого це здійснюється, місця, що займає

кримінальне право в системі права, в цілому є особливим. Фактично й інші галузі права в тій чи іншій частині здійснюють функцію охорони суспільних відносин. Лише кримінальне право веде боротьбу з тими з них, які спричиняють шкоду на загальносуспільному рівні.[8] Тому для боротьби з ними обрано крайній метод, найжорсткіші форми.

Від інших фундаментальних галузей кримінальне право відрізняється як за об'єктом правового регулювання, так і за методом його здійснення.

Кримінальне право фактично реалізується у формах, визначених кримінально-процесуальним правом. Кримінальний процес стосовно кримінального права є тією формою, в якій матеріальне право проявляється. Фактично кримінально-процесуальне право утворює те середовище, в якому матеріальне кримінальне право реалізується. Якщо б уявити ситуацію, в якій кримінально-процесуальне право не існувало б, то з впевненістю можна стверджувати, що матеріальне кримінальне право залишилось би «пустим звуком», папірцем, який би нікого ні до чого не зобов'язував.

Як справедливо зауважив з огляду на це німецький філософ К. Маркс: *«Один и тот же дух должен одушевлять судебный процесс и законы, ибо процесс есть только форма жизни закона, следовательно, проявление его внутренней жизни».*[9]

Тісним є зв'язок кримінального права з кримінально-виконавчим правом, яке регулює відносини, що виникли в процесі виконання покарання.

У низці питань кримінальне право пов'язано із міжнародним правом. Це стосується проблем екстериторіальності, дипломатичної недоторканності, визначення території дії кримінального закону, видачі злочинців, відповідальності за діяння, визнані злочинними світовим співтовариством (напр., міжнародний тероризм, найманство та ін.).

СТРУКТУРА КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ.

Закони про кримінальну відповідальність систематизовані і поділяються в КК на Загальну і Особливу частини.

У Загальній частині зосереджені норми, що встановлюють принципи і загальні положення кримінального права, а також визначають його основні інститути, наприклад, поняття кримінального правопорушення і його видів, вини та її форм, співучасті в кримінальному правопорушенні, повторності, сукупності та рецидиву кримінального правопорушення, покарання та його мети, видів покарань та підстав їх застосування. Це норми, які застосовуються до всіх кримінальних правопорушень.

Особлива частина містить норми, що вказують, які конкретно суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями і які заходи кримінального покарання можуть бути застосовані до осіб, що їх вчинили.

Загальна і Особлива частини КК пов'язані між собою і утворюють нерозривну системну єдність. Значення цієї єдності найбільш помітно при застосуванні окремих статей КК. Не можна застосувати кримінально-правову норму, що міститься в Особливій частині КК, не звернувшись при цьому до Загальної частини.

Загальна і Особлива частини КК поділяються на розділи, а останні, у свою чергу, — на окремі статті.

Загальна частина чинного КК складається із 17 розділів:

1. «Загальні положення»,
2. «Закон про кримінальну відповідальність»,
3. «Кримінальне правопорушення, його види та стадії»,
4. «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт кримінального правопорушення)»,
5. «Вина та її форми»,
6. «Співучасть у кримінальному правопорушенні»,
7. «Повторність, сукупність та рецидив кримінальних правопорушень»,
8. «Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння»,
9. «Звільнення від кримінальної відповідальності»,
10. «Покарання та його види»,
11. «Призначення покарання»,
12. «Звільнення від покарання та його відбування»,
13. «Судимість»,
14. «Обмежувальні заходи»,
15. «Інші заходи кримінально-правового характеру»,
16. «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб»,
17. «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх».

Особлива частина включає 20 розділів, систематизованих по групах споріднених суспільних відносин, на які посягають відповідні кримінальні правопорушення. Наприклад:

- Статті КК, норми яких передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення, що посягають на основні цінності української державності, проголошені в статтях 1 і 2 Конституції України, поміщені в розділі I *«Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України»*.

- Статті, норми яких охороняють людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку, розташовані в розділі II *«Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи»*, розділі III *«Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи»* і розділі IV *«Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності особи»*.

- Статті КК, норми яких охороняють основні права і свободи людини, об'єднані в розділі V *«Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»*.

Поділ Особливої частини КК на 20 розділів робить її більш зручною для застосування, оскільки надає слідчому, прокурору, судді, адвокату орієнтир в розміщенні тих чи інших статей у КК. Та й для громадян України дуже важливо просто знайти в КК ту чи іншу статтю про відповідальність за окреме кримінальне правопорушення.

Статті КК пронумеровані арабськими цифрами і мають заголовки, що виражають сутність кримінально-правових норм, які в них містяться.

При включенні в КК нової статті вона буде поміщена у відповідний розділ Загальної або Особливої частини. Нова стаття повинна вміщуватися, як правило, вслід за статтею, що є найбільш близькою до неї за змістом.

Новій статті мають бути надані номер попередньої статті і додатковий цифровий індекс — 1,2,3 і т. д.

Наприклад, у 2008 р. до Загальної частини КК 2001 р. було включено статтю *«Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання»*, її було поміщено вслід за ст. 69 *«Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом»*. Статті був наданий номер 69¹.

Виключення тієї чи іншої статті із КК також не змінює порядку нумерації статей в КК. Так, у КК 2001 р. зберігається номер статті 188 з поміткою *«Виключена»*. Ця стаття встановлювала відповідальність за викрадення шляхом демонтажу та іншим засобом електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання, яке було скасоване Верховною Радою України 15 квітня 2008 р.

Багато статей КК поділяються на частини, які виділені в окремий абзац. Абзаци забезпечені цифровими позначеннями.

Наприклад, стаття 1 КК *«Завдання Кримінального кодексу України»* має дві частини — 1 і 2; стаття 135 *«Залишення в небезпеці»* складається із трьох частин — 1, 2 і 3. Перед кожною із цих частин стоїть відповідне цифрове позначення.

Зміст окремих частин у статтях, що належать до Загальної частини, характеризується великою різноманітністю. Найчастіше в них розвивається відповідна норма, визначаються особливості її застосування за якихось умов або встановлюються випадки незастосування цієї норми чи виключення її із дії. **Наприклад**, у ч. 1 ст. 55 вказано строк, на який може бути призначене покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, і зазначено, до яких видів покарань воно належить; у ч. 2 вказані випадки, коли може бути призначене таке покарання як додаткове, якщо воно не передбачене в санкції статті Особливої частини КК; у ч. 3 встановлено порядок обчислення строків виконання цього покарання як додаткового.

В Особливій частині КК в окремих частинах її статей встановлюється, за загальним правилом, відповідальність за одне і теж саме кримінальне правопорушення при наявності особливостей, що відображують тяжкість діяння, ознаки суб'єкта, інші обставини, які впливають на міру покарання. **Наприклад**, у ч. 1 ст. 190 передбачена відповідальність за заволодіння чужим майном шляхом шахрайства, сформульовані основні ознаки цього кримінального правопорушення; частини 2, 3 і 4 вказують на кваліфікуючі ознаки, встановлення яких посилює (обтяжує) кримінальну відповідальність за це кримінальне правопорушення.

Деякі статті Особливої частини можуть містити положення, якими обмежується їх дія (**наприклад**, ч. 4 ст. 331 КК *«Чинність цієї статті не поширюється на випадки прибуття в Україну іноземців чи осіб без громадянства без відповідних документів чи дозволу для використання права притулку відповідно до Конституції України, а також з метою набуття*

статусу біженця, і на випадки прибуття в Україну без встановленого документа її громадян, які стали жертвами кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми»),

або передбачаються умови і порядок звільнення від кримінальної відповідальності винного у вчиненні зазначеного в статті кримінального правопорушення (*наприклад*, ч. 6 ст. 255, ч. 6 ст. 258). Цими положеннями регулюється застосування норм про кримінальну відповідальність за окремі види кримінальних правопорушень.

У деяких випадках статті або частини статей КК поділяються на пункти, що мають цифрове позначення. Наприклад, норма ст. 89 «Строки погашення судимості» поділена на 9 пунктів (окремі пункти також можуть бути добавлені (п.2¹) або вилучені (п.3)). Частина 1 ст. 49 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності» поділяється на пункти 1, 2, 3, 4 і 5. Частина 2 ст. 115 «Умисне вбивство» містить 14 пунктів, які також позначені цифрами. Крім пунктів в статтях Кримінального кодексу зустрічаються і підпункти (Наприклад, ст. 72 КК містить в п.1 підпункти а), б), в), г).)

Окремі статті КК забезпечені примітками, в яких роз'яснюються поняття і терміни, застосовані в цій або в деяких інших статтях. Так, в п. 1 примітки до ст. 185 КК «Крадіжка» сформульовано поняття повторності вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 185, 186, 189-191 КК; в абзацах 2, 3 і 4 вказано на те, яке кримінальне правопорушення проти власності визнається вчиненим у значних, великих або особливо великих розмірах.

У зв'язку з тим, що абсолютна більшість норм Особливої частини встановлює кримінальну відповідальність за окремі види кримінальних правопорушень, їх структура характеризується однорідністю складових елементів; у них чітко визначені диспозиція і санкція. **Виняток становлять кілька статей**, в нормах яких або в примітках до них наведені поняття кримінальних правопорушень певного виду, позначені суб'єкти їх вчинення, сформульовані деякі інші нормативні положення (*наприклад*, ст. 401 дає поняття військового кримінального правопорушення; визначення службової особи міститься у пунктах 1 і 2 примітки до ст. 364).

Принципи кримінального права - це фундаментальні ідеї, які лежать в основі побудови кримінального права, визначають його систему та методи реалізації.

Розгляд принципів кримінального права в сучасній науці кримінального права різними авторами здійснюється по-різному. Саме кримінальне законодавство України, на відміну від кримінально-процесуального, не містить їх визначення.[10]

Важливість принципів важко переоцінити - вони визначають «обличчя» кримінального права, рівень демократизму суспільства, забезпечують вирішення завдань, які стоять перед цією галуззю законодавства.

Всі принципи, які лежать в основі чинного кримінального права, можуть бути поділені на:

- Ø конституційні (загальноправові);
- Ø галузеві (спеціальні).

До перших належать ті, що закріплені в Конституції України, а саме:

- принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6);
- принцип верховенства права (ст. 8);
- принцип справедливості права (ст. 19);
- принцип рівності громадян перед законом (ст. 24);
- принцип забезпечення гідності особи (ст. 28);
- принцип законності (статті 29, 61, 62, 124);
- принцип гуманізму.

Загальноправові принципи притаманні фактично всім галузям законодавства, оскільки Конституція України є витокom для всіх галузей системи права.

Галузевими (спеціальними) є ті принципи, які визначають структуру, методи реалізації саме кримінального права у світлі завдань, які стоять перед ним.

До спеціальних принципів кримінального права належать:

1. *Принцип нормативного визначення кола злочинних діянь.*

Цей принцип має чи не основоположне значення, оскільки визначає і систему кримінального законодавства, і обсяги кримінального регулювання, і межі кримінальної репресії, і підстави кримінальної відповідальності. Він практично скасував притаманний десятиріччями радянському кримінальному праву принцип аналогії кримінального закону, за «допомогою» якого тисячі людей були репресовані в часи тоталітаризму. Принцип походить від латинського *nullum crimen sine lege* - немає кримінального правопорушення без вказівки на те в законі;

2. *Принцип відповідальності за власні діяння*

Передбачає можливість притягнення до кримінальної відповідальності виключно за діяння, які вчинені безпосередньо винним. Це впливає зі змісту ст. 2 КК України, яка встановлює, що «1. Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільне небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом»;

3. *Принцип відповідальності при наявності вини*

Також впливає зі змісту ст. 2 КК України. «2. Особа вважається невинною у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду»;

4. *Принцип сукупності відповідальності*

Знаходить свій прояв у притягненні до відповідальності за всі злочинні діяння, які вчинені особою і за які до цього вона до відповідальності не притягалась (статті 70, 71 КК);

5. *Принцип відповідності покарання тяжкості злочину*

Ідеалізований принцип кримінального законодавства, який полягає в необхідності співвідношення кримінального правопорушення і призначеного за нього покарання. Цей принцип зафіксовано в ст. 65 ч. 1 п. 3 КК, яка визначає необхідність призначення покарання з урахуванням ступеня тяжкості

вчиненого злочину. У реальній практичній діяльності цей принцип, на жаль, ще діє недосконало;

6. Принцип економії кримінальної репресії

Визначає співвідношення кола діянь, які визнані в суспільстві злочинами, і загального рівня економічного та культурного розвитку суспільства.

Слід зауважити, що наведене коло принципів кримінального права - це один з поглядів на це питання. В науці кримінального права висловлювалися й інші думки з цього приводу.[11]

ВИСНОВОК

Таким, чином завданням кримінального права є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

Зверніть увагу, що кримінальний кодекс України має наступну структуру:

1. Загальна частина.
2. Особлива частина
3. Прикінцеві та перехідні положення

4. Закон про кримінальну відповідальність, його ознаки та види тлумачення.

Закон про кримінальну відповідальність (кримінальний закон) - це сукупність систематизованих та окремих законодавчих актів Верховної Ради України, що визначають загальні положення, підстави й межі кримінальної відповідальності, види злочинних діянь і передбачених за них покарань, підстави призначення покарання, звільнення від покарання чи відповідальності; а також це - сукупність положень міжнародних договорів, уведених (імplementованих) у кримінальне законодавство України як його невід'ємна (складова) частина.

ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ:

1. Система (сукупність юридичних норм, визначених правил поведінки, певних заборон, установлених у суспільстві);
2. Його норми встановлюються лише вищим органом законодавчої влади України - Верховною Радою.

Значення кримінального закону визначається за 4 аспектами:

1. є одним із важливих засобів охорони життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності і безпеки людини як найвищої соціальної цінності, суспільного устрою України, її політичної та економічної систем, власності й усього правопорядку від злочинних посягань;
2. є засобом боротьби з ними;
3. лише кримінальний закон містить кримінально-правові норми, і які визначають загальні положення кримінального права, кримінальна протиправність та караність діянь, види цих діянь та покарань за їх учинення,

підстави, обсяг та межі кримінальної відповідальності, підстави звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання;

4. є певним засобом виховного та превентивного впливу на осіб, засуджених за вчинення кримінального правопорушення, а також на інших громадян, які готуються до вчинення кримінального правопорушення або мають кримінально протиправні наміри.

Кожна стаття має порядковий номер. Якщо до КК вносяться нові кримінально-правові норми, то вони вносяться до відповідного розділу КК та набувають номер найбільш спорідненої до них статті з позначкою (*додатковим цифровим індексом, який має порядковий номер*). Так, наприклад, в КК містяться статті 258¹ - 258⁵КК, які були внесені до кодексу після його видання і набули позначок 1, 2, 3, 4, 5.

Кримінально-правова норма має трьохланкову структуру:

1. **Гіпотеза** - це умова, за якої застосовується кримінально-правова норма; в статтях Особливої частини КК текстуальних гіпотез немає, вони містять лише диспозицію та санкцію.

2. **Диспозиція** - це частина кримінально-правової норми, яка описує стандарти забороненої (злочинної) поведінки певного виду, дає текстуально лише специфічні ознаки, притаманні описуваному злочину, називає чи описує ознаки конкретного злочину.

3. **Санкція** - як структурна частина кримінально-правової норми Особливої частини КК, визначає вид та розмір покарання за злочин, описаний у диспозиції даної статті.

Принципи дії закону про кримінальну відповідальність:

1. **Територіальний принцип** (ст.6 ч.1 КК)
— регламентує чинність кримінального закону на території України. Винятком є принцип *дипломатичного імунітету*;

2. **Принцип дипломатичного імунітету** (ч.4 ст.6 КК)
— кримінально-правова юрисдикція України не поширюється на осіб, які мають дипломатичний імунітет, але зберігається щодо вчинених ними в Україні кримінальних правопорушень (питання про їх кримінальну відповідальність вирішується дипломатичним шляхом, і такі особи притягаються до кримінальної відповідальності у тій країні, громадянами якої вони є, та інтереси якої представляють в Україні);

3. **Національний принцип** або принцип громадянства (ч.І ст.7 КК)
— регламентує чинність кримінального закону щодо діянь, учинених за межами України її громадянами та особами без громадянства, які постійно проживають в Україні;

4. **Універсальний принцип** (ст.8 КК)
— поширення чинності кримінального закону щодо діянь, учинених іноземними громадянами проти інтересів України за її межами (міжнародні угоди України: тероризм, наркотизм, зброя, трансплантації, работоргівля);

5. **Чинність у часі** (ст.4 КК)
— злочинність та караність діяння визначаються за тим законом, який діяв на час вчинення кримінального правопорушення.

Усі особи - це три категорії громадян: громадяни України, іноземні громадяни (які не користуються правом особистої недоторканності і дипломатичного імунітету), особи без громадянства.

Територія України визначається за нормами державного права України та міжнародного права.

Державний кордон — це лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України — суші, вод, надр, повітряного простору (ст.1 Закону України «Про державний кордон України» 4.11.1991 р.).

До території України належать:

- а) суша, море, річки, озера та інші водойми, надра землі в межах кордонів України, а також повітряний простір над сушею і водним простором, у тому числі й над територіальними водами (територіальним морем);
- б) військові кораблі, приписані до портів України у відкритому морі, у територіальних водах або портах іншої держави;
- в) невійськові кораблі, приписані до портів на території України, які перебувають під прапором України у відкритому морі;
- г) військові повітряні судна України, приписані до аеропортів на території України, які під розпізнавальним знаком України перебувають у відкритому повітряному просторі, у повітряному просторі чи на аеродромі іншої держави;
- д) невійськові повітряні судна України, які приписані до аеропортів на території України та перебувають поза її межами у відкритому повітряному просторі під розпізнавальним знаком України.

Крім цього, територіальна чинність кримінального закону України поширюється і на іноземні невійськові судна, що перебувають у територіальних водах чи портах України.

Залежно від проміжку часу, протягом якого відбуваються кримінально протиправні дії, кримінальне правопорушення вважається вчиненим на території України у таких випадках:

- 1. коли він розпочатий і закінчений на території України;
- 2. коли він розпочатий за межами України, а дії, що його утворюють, учинені на території України (продаж наркотичних засобів, придбаних за кордоном);
- 3. коли кримінальне правопорушення було розпочато за межами України, а закінчено в Україні, або кримінально протиправні наслідки настали на її території (купівля зброї за кордоном, її поставки в Україну для диверсії, повалення конституційного устрою, озброєних конфліктів, які вже сталися).

Юрисдикція України зазнає часткових обмежень або доповнень на підставі норм міжнародного права та договорів держав:

- Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах (1972 р.);
- Конвенція про передачу засуджених осіб (1983 р.);
- Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками (1964 р.);
- Мінська конвенція країн СНД про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах (1993 р.);

- Закон України від 10.12.1991 р. "Про дію міжнародних договорів на території України".

- Віденська конвенція про дипломатичні зносини (1961 р.);
- Віденська конвенція про консульські зносини (1963 р.);
- Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні (1993 р.)

Згідно з ч.2 ст.4 КК злочинність і караність діяння визначаються законом, який діяв під час учинення цього діяння.

Чинним визнається закон, що набув законної сили і діяв під час учинення кримінального правопорушення.

Дата прийняття закону - день затвердження проекту як закону (однак в ст.5 КК обумовлюються випадки, коли прийнятий новий закон усуває кримінальну протиправність діяння, пом'якшує покарання за нього або іншим чином поліпшує становище особи. Такий закон має зворотну силу, тобто поширюється з моменту набрання чинності щодо діянь, учинених до його видання).

Зворотна сила кримінального закону - це дія його положень стосовно діянь, які були вчинені до його прийняття та вступу в законну силу (ст.5 КК).

Закон набуває сили (чинності) — через 10 днів із дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, тобто якщо в цьому законі не передбачено конкретний термін вступу його в дію (ст.4 ч.І КК). Така процедура вступу закону в дію передбачена ст.94 Конституції України.

Офіційні джерела публікації законів України:

Газета "Голос України", "Відомості Верховної Ради України" які публікують усі закони, зміни та доповнення до законодавчих актів.

Кримінальний закон утрачає свою чинність, якщо:

- він відмінений новим законом;
- він фактично замінений іншим законом;
- перебігли терміни його дії, якщо закон був виданий на обмежений час.

Зворотну силу мають закони, які:

- виключають караність діяння;
- пом'якшують покарання
- іншим чином поліпшує становище особи.

Якщо ж набуває чинності закон, що встановлює караність діяння або посилює покарання за певне коло діянь, то він зворотної сили не має і діє лише стосовно тих діянь, які були вчинені після набуття ним чинності. У цьому положенні відображається дія принципів гуманізму та економії кримінально-правової репресії.

Тлумачення закону про кримінальну відповідальність — це з'ясування та визначення змісту кримінально-правових норм; поділяється на види залежно від суб'єкта, способів та обсягу тлумачення.

Тлумачення дозволяє: встановити відношення закону до конкретного злочину, і це важлива умова його правильного застосування, необхідний елемент судової діяльності. Тлумачення не може бути вільним, виходити з волі законодавця, оскільки воно повинно сприяти дотриманню і зміцненню

законності, забезпеченню справедливості, гуманізму і невідворотності кримінальної відповідальності.

Види тлумачення закону про кримінальну відповідальність

I. *За суб'єктом* тлумачення поділяється на такі *прийоми* (способи):

1) легальне (офіційне) - тлумачення, яке дається спеціально уповноваженими на те органами: Конституційним Судом України (в ст.147 Конституції зазначено: "Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України");

2) автентичне - роз'яснення закону органом, який його прийняв: Верховною Радою України;

3) доктринальне (наукове) - тлумачення, яке дається фахівцями в галузі права: науково-дослідними установами, вченими, практиками у підручниках, монографіях, наукових статтях, коментарях тощо;

4) судове - тлумачення, яке здійснюється судом. Воно може бути *двох видів*:

- тлумачення, дане судом стосовно конкретної кримінальної справи (судом будь-якої інстанції);

- тлумачення Пленуму Верховного Суду України (узагальнення кримінальної практики - Постанови Пленуму).

Зі вступом вироку у законну силу він має обов'язкову силу для даної кримінальної справи. Роль судового тлумачення, особливо того, що дається вищими судовими органами, досить значна. Їх рішення частіше за все є зразком кваліфікованості та переконливості.

Усі види тлумачення кримінального закону мають обов'язкову силу, крім доктринального, оскільки останнє містить різні точки зору науковців, практиків на певну проблему і може не збігатися з офіційним.

Воно допомагає працівникам правоохоронних органів з'ясувати зміст і значення кримінального закону та правильно застосувати його в слідчій і судовій практиці.

II. *За обсягом* кола суспільне небезпечних діянь, що охоплюються певною кримінально-правовою нормою, тлумачення поділяється на такі *прийоми* (способи):

1) буквальне тлумачення — з'ясування змісту кримінально-правової норми у точній відповідності до тексту закону;

2) поширювальне тлумачення - надання дії закону більш широких меж, ніж це безпосередньо впливає із буквального розуміння кримінально-правової норми; має місце лише у визначених межах, а саме, - наскільки це передбачив законодавець.

3) обмежене тлумачення — надання дії закону вужчих меж, ніж це передбачає буквальний зміст певної кримінально-правової норми;

має місце в тих випадках, коли кримінальний закон недостатньо чітко визначає яку-небудь ознаку злочину.

Теорія кримінального права розрізняє також такі *способи* (або *прийоми*) тлумачення кримінального закону, як:

4) філологічне тлумачення (або граматичне) - з'ясування змісту закону шляхом аналізу тексту: термінів і понять із використанням правил граматики, синтаксису, орфографії тощо;

5) логічне тлумачення — з'ясування категорій логіки водночас із з'ясуванням змісту закону та обсягу його правової регламентації, визначенні моменту закінчення кримінального правопорушення тощо. Застосовується під час кваліфікації злочину, призначені покарання;

6) системне тлумачення - з'ясування змісту відповідного положення кримінального закону шляхом зіставлення його з іншими положеннями даного чи будь-якого іншого закону, визначення юридичної природи та місця цього положення в системі кримінального права, або у правовій системі. Використовується для систематизації норм кримінального закону: Загальна та Особлива частина, визначення родових об'єктів кримінальних правопорушень тощо;

7) історичне тлумачення - з'ясування змісту закону шляхом виявлення умов і причин його прийняття, завдань, які перед ним стоять. Використовується під час обговорення проектів закону, вивченні з думок учених та практиків.

Суб'єкти тлумачення - це органи або особи, які дають тлумачення кримінального закону в межах їхніх повноважень.

Обов'язкове тлумачення Кримінального закону здійснюють:

- Верховна Рада України (всі закони);
- Конституційний Суд України (всі закони, їх відповідність Конституції України);
- Пленум Верховного Суду України (узагальнення судової практики та рішення у конкретних справах);
- суди всіх інстанцій (з конкретних кримінальних справ);
- судді першої інстанції судів (які мають право приймати рішення одноособово з конкретних кримінальних справ).

Необов'язкове тлумачення кримінального закону здійснюють:

- науковці: окремі або в межах науково-дослідних установ;
- практики (слідчі, особи, які провадять дізнання, адвокати) - з конкретних кримінальних справ;
- будь-які інші особи (буденне тлумачення) - викладачі, студенти, приватні особи.

ВИСНОВОК

Таким чином, закон про кримінальну відповідальність (кримінальний закон) - це сукупність систематизованих та окремих законодавчих актів Верховної Ради України, що визначають загальні положення, підстави й межі кримінальної відповідальності, види злочинних діянь і передбачених за них покарань, підстави призначення покарання, звільнення від покарання чи відповідальності; а також це - сукупність положень міжнародних договорів, уведених (імплементованих) у кримінальне законодавство України як його невід'ємна (складова) частина.

Ознаки кримінального закону:

1) система (сукупність юридичних норм, визначених правил поведінки, певних заборон, установлених у суспільстві);

2) його норми встановлюються лише вищим органом законодавчої влади України - Верховною Радою.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Таким чином, у цій лекції ми розглянули з вами поняття кримінального права, і з'ясували, що кримінальне право - це сукупність або система кримінально-правових норм, розташованих у певній послідовності в Кримінальному кодексі України, які визначають загальні засади кримінальної відповідальності, підстави кримінальної відповідальності, поняття кримінального правопорушення та покарання, дає визначення кола діянь, які визнаються злочинними у відповідності до КК і види, терміни та розміри покарань, які можуть призначатися за їх вчинення. Також розглянули поняття закону про кримінальну відповідальність. *Закон про кримінальну відповідальність (кримінальний закон)* - це сукупність систематизованих та окремих законодавчих актів Верховної Ради України, що визначають загальні положення, підстави й межі кримінальної відповідальності, види злочинних діянь і передбачених за них покарань, підстави призначення покарання, звільнення від покарання чи відповідальності; а також це - сукупність положень міжнародних договорів, уведених (імплементованих) у кримінальне законодавство України як його невід'ємна (складова) частина.

Ознаки кримінального закону:

1) система (сукупність юридичних норм, визначених правил поведінки, певних заборон, установлених у суспільстві);

2) його норми встановлюються лише вищим органом законодавчої влади України - Верховною Радою.

Розглянули структуру кримінально-правових норм (гіпотезу, диспозицію, санкцію), принципи дії кримінального закону та види і суб'єкти його тлумачення.

ТЕМА № 3. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА СКЛАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

ВСТУП

1. Поняття кримінального правопорушення та його ознаки.
2. Види кримінальних правопорушень та їх класифікація.
3. Поняття складу кримінального правопорушення та його структура.
4. Види складів кримінального правопорушення.

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. проф. О. М.

Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. – 428 с.

2. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ахмедов Махір Байрам огли, Бабенко А.М. та ін. ; за заг. ред. В.Я. Конопельського, В.О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. 452 с.

3. Кримінальне право (Загальна частина) : навчальний посібник / С.А. Шалгунова, О.С. Скок, Т.В. Шевченко, О.І. Соболю, С.М. Школа, С.А. Риб'янець, Ю.В. Волошина, А.О. Марієнко, В.А. Якушкін; за заг. ред. к.ю.н., доц. С.А. Шалгунової. Херсон : Айлант, 2019. – 296 с.

4. Демидова Л. М. Кримінальний проступок як кримінально-процесуальна проблема і кримінально-правова проблема. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія /за заг. ред. Ю. П. Аленина; відпові. За вип. І. В. Гловюк. Одеса: Вид-й дім «Гельветика», 2018. С. 1071–1093 (1148 с.)

5. Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : науково-практичний посібник. Х. : Право, 2018. 142 с.

6. Оксаніченко А.С. Поняття злісності за кримінальним правом України / А.С. Оксаніченко, В.В. Шаблистий; ред. В.В. Шаблистий. – Дніпро: Видавець Біла К.О., 2020. – 184 с.

7. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія / Ю. А. Пономаренко; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; [наук. консультування і передм. Ю. В. Баулін]. – Харків : Право, 2020. – 720 с.

Мета лекції:

вивчення основних положень закону про кримінальну відповідальність - поняття кримінального правопорушення, основних ознак в чинному Кримінальному кодексі України та співвідношення понять кримінального правопорушення, кримінальної протиправності (злочинності) та правопорушення. Крім того, з'ясування поняття склад кримінального правопорушення, його види, ознаки та значення для кваліфікації кримінальних правопорушень.

Вступ

Одна із давніх традицій вітчизняної правотворчості - визначення в кримінальному законі поняття кримінального правопорушення. Якщо звернутися до джерел права Х- XVII століть, то в них не знайдемо терміну, який би охоплював всі карані форми поведінки. Давньоруське право, головним джерелом якого була "Руська Правда" в різних редакціях (коротка, просторова), часто використовувало слово "кривда" (рос. -обида), але було б неправильним вважати, що воно охоплювало будь-яку карану дію, тобто мало значення родового поняття. Аналогічно можна оцінити і термін "зла справа" (Соборное Уложение 1649 р.) і т. ін. Разом з тим, уже в середньовічних статутах та статутних грамотах використовувалися словосполучення "кто преступит сии правила", "а кто уставление мое порушит", "аще кто устав мой и уставление мое

порушит" та інші. На підставі таких словосполучень виникає та широко використовується узагальнюючий термін "преступление", з яким почали пов'язувати будь-яке кримінальне каране діяння. Етимологія даного терміна збігається з виникненням відповідних слів в англійській, німецькій, іспанській та французькій мові, і характеризується в літературі як вихід за будь-які межі, кордони, обумовила появу поглядів на кримінальні правопорушення як на деякі порушення (волі, закону, права в об'єктивному та суб'єктивному розумінні), що і відобразилося в одному із перших формулювань: "Всякое нарушение закона, через которое посягается на неприкосновенность прав власти верховной или установленных ею властей, или же на права или безопасность общества или частных лиц, есть преступление» (ст.1 Уложения о наказаниях уголовных и исправительных в редакции 1845 г).

1. Поняття кримінального правопорушення та його ознаки.

Поняття "кримінальне правопорушення" - є головним поняттям, яким оперує кримінальне право і кримінальний закон, його визначення дається як у самому законодавстві, так і в теорії кримінального права. Кримінальне правопорушення є не просто діянням, забороненим законом, а дія чи бездіяльність, які за своїм змістом є небезпечними для інтересів суспільства, суспільних відносин, інтересів та прав конкретних членів суспільства. Визначення поняття кримінального правопорушення в кримінальному законі різних країн різне, і воно залежить від правової системи, яка існує в країні, від часу прийняття кримінального закону, пануючої політичної, правової, культурної ідеології щодо засобів і методів боротьби зі злочинністю.

Згідно з ч. 1 ст. 11 КК "Кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення".

Таким чином, кримінальним правопорушенням є діяння, що завдає шкоди правам і свободам та законним інтересам людини і громадянина, власності, громадському порядку та громадській безпеці, довкіллю, конституційному устрою України, миру, безпеці людства та іншим соціальним цінностям, які під загрозою застосування покарання охороняються кримінальним законом.

Криміналізація - законодавче визнання певних діянь кримінально протиправними та караними, тобто встановлення за їх вчинення кримінальної відповідальності та покарання.

Декриміналізація - виключення діянь з числа кримінально караних, тобто скасування за їх вчинення кримінальної відповідальності.

Причини переоцінки необхідності заборонності тих чи інших діянь в кримінальному законі та їх караності, що призводять до декриміналізації, досить різноманітні. Але, аналіз виключення з Кримінального кодексу кримінально-правових заборон за останні роки дозволяє виділити такі причини декриміналізації:

- 1) переконання в неефективності боротьби з тими чи іншими діяннями кримінально-правовими засобами;
- 2) принципова зміна характеру суспільних відносин, які раніше перебували під охороною кримінального закону;

3) зміна уявлень щодо ступеня суспільної небезпечності діяння та його загальноприйнятої моральної оцінки;

4) виконання державою міжнародно-правових зобов'язань щодо охорони прав людини.

Вказане дозволяє зробити такі висновки:

1) поняття кримінального правопорушення залежить від соціально-економічних відносин, що існують на певному етапі розвитку суспільства, і тому є історично мінливим;

2) визнання певної поведінки людини кримінальним правопорушенням (криміналізація діяння) є безперервним процесом оцінки відповідності чи невідповідності цієї поведінки суспільному розвитку.

Формальне визначення поняття кримінального правопорушення відображає юридичні ознаки кримінального правопорушення: кримінальним правопорушенням визнається таке діяння, яке передбачається законом як кримінально каране (кримінальним правопорушенням є те, що каране, або кримінально протиправним є те, що передбачено кримінальним законом).

Матеріальне визначення поняття кримінального правопорушення відображає лише соціальну сутність кримінального правопорушення, його протиріччя з певними, визнаними суспільством, соціальними цінностями (кримінальне правопорушення – суспільно небезпечне діяння).

Формально-матеріальне визначення поєднує в собі і соціальну і юридичну характеристику кримінального правопорушення (кримінальне правопорушення – суспільно небезпечне і передбачене кримінальним законом діяння). Останнє визначення поняття кримінального правопорушення є найбільш повним так як дозволяє визначати не тільки які, а й чому закон визнає діяння кримінальним правопорушенням, що в сукупності відображає і соціальну і правову сутність кримінального правопорушення.

Отже, в ч. 1 статті 11 КК дається загальне визначення поняття кримінального правопорушення (суспільно небезпечного діяння), яке містить в собі декілька ознак. Цими **ознаками** є:

- 1) протиправність;
- 2) суспільна небезпека;
- 3) вчинення суб'єктом кримінального правопорушення;
- 4) винність;
- 5) діяння (дія чи бездіяльність);

6) караність. (Деякі вчені Н. Мельник М.І., Клименко В.А. вважають, що ще однією ознакою кримінального правопорушення є діяння).

Коли відсутня хоча б одна із цих ознак - діяння не може бути кримінально протиправним.

Кримінальне правопорушення - це конкретне суспільно небезпечне **діяння** людини, і може проявлятися у двох формах: як дія, і як бездіяльність. Але обов'язково - це прояв свідомості і волі особи, тобто особа або діє цілком усвідомлено, або припускає настання шкідливих наслідків від своїх вчинків.

Кримінально протиправна дія - це активна форма поведінки особи (крадіжка, незаконне заволодіння транспортним засобом, вбивство).

Кримінально протиправна бездіяльність - це пасивна форма поведінки, пов'язана із невиконанням певних дій, які особа могла зробити, і повинна була вчинити (неподання допомоги хворому особою медичного персоналу, неприйняття на роботу вагітної жінки, зберігання зброї).

Суспільна небезпечність - основна матеріальна ознака кримінального правопорушення, яка розкриває його зміст; полягає у тому, що діяння завдає або складає загрозу завдати істотну шкоду об'єктам кримінально-правової охорони. Тобто, ця ознака вказує на суттєву шкоду, яку завдає або загрозу спричинення якої об'єктам кримінально-правової охорони утворює кримінальне правопорушення. Загальний перелік соціальних цінностей, які охороняються кримінальним законом, міститься у ст. 1 КК:

- права і свободи людини і громадянина;
- власність;
- громадський порядок;
- громадська безпека;
- довкілля;
- конституційний устрій України;
- мир і безпека людства.

Цей перелік об'єктів кримінально-правової охорони конкретизується і доповнюється у статтях Особливої частини КК.

Суспільна небезпечність, як ознака кримінального правопорушення, має такі ознаки, як характер і ступінь. В законі вживаються такі поняття як характер суспільної небезпечності та ступінь суспільної небезпечності - це якісні показники суспільної небезпеки будь-якого кримінального правопорушення.

Характер суспільної небезпечності визначається значущістю, важливістю для держави та особи тих об'єктів, на які посягає кримінальний правопорушник. Він залежить і від змісту шкоди, яка заподіюється кримінальним правопорушенням. Це може бути матеріальна шкода, ідеологічна, моральна, фізична.

Ступінь суспільної небезпечності кримінального правопорушення визначається в залежності від:

- форми вини (умисна чи необережна);
- мотиву (корисливий, ревнощі, хуліганські, помста, заздрість);
- мети (підірвати державний устрій, завдати шкоди обороноздатності України, викрасти приватний автомобіль щоб покататися чи вчинити кримінальне правопорушення);
- способу дій (насильницький, ненасильницький, особлива жорстокість, небезпечний для життя багатьох осіб);
- місця вчинення кримінального правопорушення (крадіжка з проникненням у житло чи кишенькова крадіжка в громадському транспорті);
- наслідків кримінального правопорушення (міжнародний конфлікт, втрата життя чи здоров'я);
- ступеня участі кожного співучасника у вчиненні кримінального правопорушення (організатор, виконавець, пособник, підбурювач, особа, яка приховувала кримінальне правопорушення).

Протиправність діяння – це формальна ознака кримінального правопорушення, яка полягає у передбаченні певного діяння кримінальним законом в якості кримінального правопорушення, тобто правова заборона цього діяння - ст. 2 КК.

Вчинене суб'єктом кримінального правопорушення - ця ознака означає, що кримінальне правопорушення може бути вчинене лише особою, яка може бути визнана суб'єктом кримінального правопорушення. Вчинення суспільно небезпечних діянь, що хоча й підпадають під ознаки кримінального правопорушення, особами, які не можуть бути з різних причин визнані суб'єктами, - кримінальними правопорушеннями не визнаються. Таким чином, лише тоді, коли особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння підпадає під ознаки суб'єкту кримінального правопорушення, зазначеного у ст. 18 КК, визнається такою, що вчинила кримінальне правопорушення і може бути притягнута до кримінальної відповідальності.

Винність діяння - одна із важливих ознак кримінального правопорушення, яка характеризує суспільну небезпечність діяння, оскільки передбачає наявність у особи певного психічного ставлення до вчинюваних нею дій та їх наслідків. Психічне ставлення до вчинюваного кримінального правопорушення має назву вини, яка може виражатись у формі умислу або необережності (ст. 23).

Винність діяння виключається у тому випадку, коли особа перебувала в стані неосудності, не досягла віку кримінальної відповідальності, або вчинила кримінальне правопорушення під впливом фізичного насильства, примусу, в наслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками.

Караність діяння - передбачає можливість застосування щодо **особи**, яка визнана судом винною у вчиненні кримінального правопорушення, кримінального покарання, передбаченого санкцією кримінально-правової норми, яка передбачає склад конкретного кримінального правопорушення, а також види та розміри покарання.

Малозначність діяння - означає, що вчинена особою дія або бездіяльність не спричинила чи не могла спричинити шкоди, або спричинила чи могла спричинити дуже незначну шкоду. При встановленні цих ознак кримінальне переслідування повинно бути припинено за п.2 ч.1 ст.284 КПК України.

У ч.2 ст. 11 КК законодавець відзначає, що «дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі», тобто, діяння, кримінальним правопорушенням не вважається.

При визначенні виду відповідальності за певні правопорушення, законодавець виходить із їх суспільної небезпечності, шкідливості наслідків, можливості боротьби з ними в суспільстві і т.ін.

Не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоч формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого кримінальним законом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не

заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (ч.2 ст.11 КК).

Співвідношення понять кримінального правопорушення, кримінальної протиправності та правопорушення.

У будь-якій державі існують закони, порушення яких тягне за собою певний вид відповідальності та санкції, які застосовуються за їх порушення.

Правопорушення - це загальне поняття, яке об'єднує в собі порушення будь-яких правил, встановлених законами України, що тягне за собою застосування щодо порушника певних заходів примусу, передбачених санкціями цих законів.

Кримінальне правопорушення - це один із видів протиправної поведінки, діяння, яке порушує кримінально-правові заборони, тобто положення кримінального закону.

Отже, кримінальне правопорушення - це один із складових елементів протиправної поведінки, оскільки є одним із видів правопорушень - порушень кримінального закону.

Поняття "кримінальна протиправність" частіше за все, використовується в тих випадках, коли мова іде про множинність кримінальних правопорушень, про їх певну статистичну сукупність.

Кримінальна протиправність (злочинність)- це термін, під яким розуміється кількість кримінально протиправних проявів певного виду: економічних, службових, господарських, корисливих, насильницьких проти життя, здоров'я, та інш., або їх сукупність на певній території у визначений термін часу.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, кримінальним правопорушенням у кримінальному праві визнається передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення.

Зв'язок кримінального правопорушення і кримінальної протиправності (злочинності) полягає у тому, що кримінальне правопорушення є окрема категорія, а кримінальна протиправність - загальна. Співвідношення поняття кримінального правопорушення і правопорушення розуміють аналогічно, оскільки кримінальне правопорушення є однією із категорій правопорушень, тобто часткою цілого.

2. Види кримінальних правопорушень та їх класифікація.

Класифікація кримінальних правопорушень - це розподіл всіх суспільно небезпечних діянь (кримінальних правопорушень) на певні категорії, групи за спільними ознаками, які гнуть певні правові наслідки.

Критерії класифікації кримінальних правопорушень - це показники теоретичного і практичного значення класифікації кримінальних правопорушень, тих цілей і завдань, що постають перед нею. До них відносяться:

- 1) ступінь суспільної небезпечності (тяжкості) кримінального правопорушення (ст. 12 КК);
- 2) об'єкт кримінального правопорушення (кримінальні правопорушення проти життя, власності, здоров'я, довкілля);
- 3) санкції (пов'язані з позбавленням волі і без позбавлення волі; з додатковими покараннями і без них);
- 4) спрямованість (корисливі, насильницькі кримінальні правопорушення);
- 5) форма вини (умисні, необережні кримінальні правопорушення);
- 6) завершеність кримінально протиправної діяльності (завершені і незавершені кримінальні правопорушення);
- 7) наявність наслідків (матеріальна, фізична, ідеологічна, моральна шкода).

Класифікаційні групи кримінальних правопорушень (подані у ст. 12 КК):

- 1) кримінальні проступки - це кримінальні правопорушення, за які передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі (ст. 125, ч. 1 ст. 185, ст. 164 КК);
- 2) нетяжкі кримінальні правопорушення - це кримінальні правопорушення, за які передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років (ст. 116, ч.1 ст.186; ст.196 КК);
- 3) тяжкі кримінальні правопорушення - це кримінальні правопорушення, за які передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років (ч.2 ст. 119; ст.121; ч. 4 ст.185 КК);
- 4) особливо тяжкі кримінальні правопорушення - це кримінальні правопорушення, за які передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі (ст. 111, 115, 257 КК).

Класифікація кримінальних правопорушень відображає:

- внутрішні зв'язки ознак кримінальних правопорушень, що надають їм певну цілісність, утворюють певний вид кримінального правопорушення;
- зовнішні зв'язки окремих видів кримінальних правопорушень між собою;
- зв'язки і взаємовідносини кримінальних правопорушень з іншими правопорушеннями.

Одним із найважливіших критеріїв класифікації кримінальних правопорушень виступають стадії вчинення кримінального правопорушення.

Стадії здійснення кримінального правопорушення - це певні етапи підготовки та безпосереднього вчинення умисного кримінального правопорушення, що істотно відрізняються одна від одної за характером суспільно небезпечних діянь та їх наслідків, за ступенем реалізації винною особою кримінально протиправного наміру.

Термін «стадії вчинення кримінального правопорушення» часто використовується у двох значеннях:

1) для визначення тих етапів, які проходять закінчені кримінальні правопорушення, та

2) для визначення особливостей відповідальності за кримінально протиправне діяння в залежності від етапу, на якому було перервано вчинення кримінального правопорушення.

Основне розмежування кримінальних правопорушень в залежності від стадії їх здійснення - це поділ на закінчене та незакінчене кримінальне правопорушення.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ.

Таким чином, в ст. 12 КК «Класифікація кримінальних правопорушень» законодавець зазначає, яким чином відбувається розподіл кримінальних правопорушень, розміщених в КК, на певні види. Основним критерієм такого розмежування є ступінь суспільної небезпечності (тяжкості). В залежності від ступеня тяжкості кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки, нетяжкі кримінальні правопорушення, тяжкі кримінальні правопорушення та особливо тяжкі кримінальні правопорушення.

Класифікація кримінальних правопорушень має наступне значення:

- є основою встановлення відповідної санкції при криміналізації діяння;
- є основою визначення підстав і правових умов застосування тих чи інших інститутів кримінального права.

- дозволяє визначити наявність обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння (наприклад, виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації і вчинення у складі такої групи тяжкого чи особливо тяжкого злочину);

- дозволяє визначити підстави застосування додаткових покарань (позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину, кваліфікаційного класу, конфіскації майна, штрафу, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю);

- дозволяє вирішувати питання про призначення покарання більш м'якого, ніж це передбачено санкцією статті Особливої частини (при незакінченому кримінальному правопорушенні, при наявності пом'якшуючих обставин), або навпаки, посилювати відповідальність і покарання (при сукупності кримінальних правопорушень, при сукупності вироків, при наявності обтяжуючих обставин);

- є обов'язковим моментом для встановлення підстав для визначення строків погашення судимості;

- є підставою для застосування різних видів і термінів покарань щодо неповнолітніх;

- є підставою для визначення виду режиму установи виконання покарань при призначенні покарання у вигляді позбавлення волі;

- є підставою для застосування амністії;

- надає можливість розірвання шлюбу з ініціативи особи, яка перебуває у шлюбі із засудженим (при позбавленні волі терміном 3 і більше років без згоди засудженого);

- дає підстави застосування до засудженого після відбуття покарання у вигляді позбавлення волі адміністративного нагляду.

3. Поняття складу кримінального правопорушення та його структура.

Склад кримінального правопорушення — це сукупність встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як кримінально протиправне.

Важливо зазначити і те, що склад кримінального правопорушення — це реально існуюча система ознак, а не плід людської фантазії або просто вигадка. А якщо це об'єктивна реальність, то її можна пізнати і використати в практичній діяльності.

Викладене дозволяє зробити такі важливі висновки:

- 1) склад кримінального правопорушення являє собою певну сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, що визначають конкретне суспільно небезпечне діяння як кримінально протиправне;
- 2) тільки в кримінальному законі встановлюється сукупність зазначених ознак;
- 3) перелік складів кримінальних правопорушень, передбачених законом, є вичерпним;
- 4) тільки у складі кримінального правопорушення визначається характер та обсяг відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення.

У науці кримінального права вчення про склад посідає особливе місце. Це пояснюється як його значущістю для вирішення питань про кримінальну протиправність або не кримінальну протиправність діяння, правильної кваліфікації вчиненого і точного застосування закону, так і тим, що в рамках самого вчення про склад вивчаються і розвиваються всі основні інститути кримінального права.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК «підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом». У цій нормі визначається найважливіше значення складу кримінального правопорушення для законності й обґрунтованості кримінальної відповідальності: тільки сукупність усіх передбачених законом ознак складу (і ніякі інші обставини) може бути підставою кримінальної відповідальності. *Таким чином, склад кримінального правопорушення є єдиною і достатньою підставою кримінальної відповідальності: встановлення його ознак у конкретному суспільно небезпечному діянні особи означає, що є все необхідне для кримінальної відповідальності.*

Тим самим склад кримінального правопорушення визначає і межі розслідування, тому що основним завданням слідства саме і є встановлення об'єктивних і суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення.

Важливе значення складу кримінального правопорушення виявляється і в тому, що він дозволяє провести, по-перше, чітке розмежування між кримінальним правопорушенням і провиною, тобто не кримінально протиправним суспільно небезпечним діянням; по-друге, відмежувати одне

кримінальне правопорушення від будь-якого іншого (наприклад, крадіжку від грабежу, зловживання владою або службовим становищем від перевищення влади або службових повноважень).

У кожному складі кримінального правопорушення виділяють його елементи. Ними є: об'єкт кримінального правопорушення, об'єктивна сторона кримінального правопорушення (їх сукупність називають об'єктивними ознаками складу), суб'єкт і суб'єктивна сторона кримінального правопорушення (вони в сукупності називаються суб'єктивними ознаками складу). У своїй єдності ці об'єктивні і суб'єктивні ознаки й утворюють склад кримінального правопорушення.

Об'єкт кримінального правопорушення — це суспільні відносини, блага, цінності, які охороняються кримінальним законом і на які завжди посягає кримінальний правопорушник.

Об'єктивна сторона — зовнішня сторона діяння, яка виражається у вчиненні передбаченого законом діяння (дії чи бездіяльності), що заподіює чи створює загрозу заподіяння шкоди об'єкту кримінального правопорушення.

Обов'язковими (необхідними) ознаками об'єктивної сторони як елемента складу кримінального правопорушення є: діяння (дія чи бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки і причинний зв'язок. Тому у злочинах із так званим матеріальним складом має бути встановлений причинний зв'язок між дією (бездіяльністю) і суспільно небезпечним наслідком, що настав.

Суб'єкт кримінального правопорушення — це особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення. Відповідно до ст. 18 “суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність”.

Відповідно до ст. 19 КК суб'єктом може бути тільки осудна особа, тобто така, яка під час вчинення передбаченого кодексом діяння, могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Тому особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки (ч. 2 ст. 19), не підлягає кримінальній відповідальності.

У частині 1 ст. 22 КК встановлюється, що кримінальна відповідальність за загальним правилом настає з 16 років, а за окремі кримінальні правопорушення, вичерпний перелік яких передбачений у ч. 2 ст. 22 (наприклад, вбивство, розбій, зґвалтування), відповідальність встановлюється з 14 років.

Суб'єктивна сторона — це внутрішня сторона кримінального правопорушення, бо вона включає ті психічні процеси, що характеризують свідомість і волю особи в момент вчинення кримінального правопорушення. Ознаками суб'єктивної сторони, як елементу складу, є вина, мотив, мета кримінального правопорушення та емоційний стан винного. Обов'язковою (необхідною) основною ознакою суб'єктивної сторони будь-якого складу кримінального правопорушення є вина особи. Відповідно до ст. 23

КК виною є *«психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності»*. При відсутності вини особи немає і складу кримінального правопорушення, навіть якщо в результаті її дії (бездіяльності) настали передбачені законом суспільно небезпечні наслідки. У цьому положенні відображається найважливіший принцип — принцип суб'єктивного ставлення у вину, закріплений у ст. 62 Конституції України.

Стаття 24 КК передбачає умисел і його види — прямий і непрямий. При прямому умислі особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання. При непрямому умислі особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала настання цих наслідків.

Стаття 25 КК передбачає необережність та її види: кримінально протиправну самовпевненість і кримінально протиправну недбалість. Кримінально протиправна самовпевненість виражається в тому, що особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії чи бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення. Кримінально протиправна недбалість має місце там, де особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачати.

Кожний з розглянутих елементів складу має певну сукупність ознак. Залежно від їхньої ролі в характеристиці загального поняття складу ці ознаки поділяються на обов'язкові і факультативні. Обов'язкові — це ті ознаки, які притаманні будь-якому складу кримінального правопорушення, без яких взагалі немає складу кримінального правопорушення. Факультативними визнаються ті ознаки, що не є обов'язковими для всіх складів кримінальних правопорушень і в різних складах можуть відігравати різну роль. До таких ознак слід віднести час, місце, обстановку і спосіб вчинення кримінального правопорушення (характеризують об'єктивну сторону), мотив, мету, емоційний стан (характеризують суб'єктивну сторону), а також ознаки спеціального суб'єкта кримінального правопорушення і деякі інші. Наведений поділ ознак складу на обов'язкові і факультативні має важливе значення, тому що він сприяє більш глибокому з'ясуванню складів окремих кримінальних правопорушень та їх відмежуванню від суміжних.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, склад кримінального правопорушення, як єдина підстава кримінальної відповідальності, структурно складається з двох груп ознак (об'єктивного і суб'єктивного характеру), які характеризують вчинене суспільно небезпечне діяння як кримінальне правопорушення. Відсутність хоча б однієї ознаки (елемента) тягне за собою відсутність самого складу кримінального правопорушення, а в свою чергу свідчить про відсутність кримінального правопорушення. Якщо елементи складу кримінального правопорушення є обов'язковими для будь-якого кримінального правопорушення, то окремі ознаки того чи іншого елемента абстрактного

складу кримінального правопорушення можуть бути відсутніми у фактичному складі конкретно вчиненого кримінального правопорушення (наприклад, спосіб вчинення кримінального правопорушення або знаряддя тощо – об'єктивна сторона), проте кримінальна відповідальність особи не виключається.

4. Види складу кримінального правопорушення.

За ступенем суспільної небезпечності (тяжкості) виділяють:

1) **основний** (іноді його називають простий) склад кримінального правопорушення — він містить у собі основні ознаки кримінального правопорушення і не містить ні обтяжуючих (кваліфікуючих), ні пом'якшуючих обставин. Так, у ч. 1 ст. 185 КК дається визначення крадіжки як таємного викрадення чужого майна (без пом'якшуючих і без обтяжуючих обставин);

2) **кваліфікований** - склад із кваліфікуючими ознаками, тобто з такими, які обтяжують відповідальність і впливають на кваліфікацію. Прикладом кваліфікованого складу можна вважати ч. 2 ст. 185 КК, тобто крадіжку, вчинену повторно або за попередньою змовою групою осіб ;

3) **особливо кваліфікований** - склад з особливо обтяжуючими (особливо кваліфікуючими) обставинами, тобто такими, які надають кримінальному правопорушенню особливої суспільної небезпечності. Наприклад, крадіжка, вчинена в особливо великих розмірах або організованою групою (ч. 5 ст. 185);

4) **привілейований** - склад кримінального правопорушення з пом'якшуючими обставинами, що характеризується обставинами, які значною мірою знижують суспільну небезпечність і караність даного виду кримінального правопорушення (наприклад, умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання — ст. 116 КК, або вбивство при перевищенні меж необхідної оборони — ст. 118 КК у порівнянні з умисним вбивством, передбаченим ч.1 ст.115 КК).

За характером структури складів, тобто за способом описування їх ознак безпосередньо в законі, усі вони можуть бути поділені на **прості і складні**.

До простих складів відносять ті, які містять у собі ознаки одного суспільно небезпечного діяння, що посягає на один об'єкт, характеризується однією формою вини і заподіює один вид суспільно небезпечних наслідків.

Прикладом простих складів є умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК), грабіж (ч. 1 ст. 186 КК).

Складним є склад, законодавча конструкція якого ускладнена якими-небудь обставинами, тобто може бути, що посягання:

– вчинюється на 2 або більше безпосередніх об'єкти (ст.187, 257 КК) **або**

– вчинюється 2 чи більше різними діяннями (ч.1 ст.263 КК) **або**

– характеризується 2 формами вини (умисел і необережність) (ч.2 ст.121 КК) **або**

– заподіює 2 чи більше різних суспільно небезпечних наслідків (ч.2 ст.194 КК).

Тому складними слід визнати склади з **двома об'єктами** (розбій — ст. 187), **із двома і більше діями** (носіння, зберігання, придбання, передача чи

збут вогнепальної зброї – **ч.1 ст.263 КК), із двома формами вини** (умисне тяжке тілесне ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого, — **ч. 2 ст. 121 КК).**

До числа складних відносять також і **альтернативні склади**, об'єктивна сторона яких може виражатися в декількох діях чи способах дії, **що утворюють окремі різні кримінальні правопорушення**. Так, **ч.1 ст.276 КК «Порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту»** містить 2 кримінальні правопорушення, вона гласить:

«Порушення працівником залізничного, водного або повітряного транспорту правил безпеки руху або експлуатації транспорту, а також недоброякісний ремонт транспортних засобів, колій, засобів сигналізації та зв'язку, якщо це створило небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків»

За особливостями конструкції виділяють кримінальні правопорушення:

1. з формальним складом,
2. з матеріальним складом,
3. з усіченим складом,
4. з матеріально-формальним.

Злочинами з формальним складом називають такі, що не містять у собі як обов'язкову ознаку суспільно небезпечні наслідки, а тому кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту вчинення зазначених у законі діянь. Наприклад, ч. 1 ст. 331 КК встановлювала відповідальність за незаконне перетинання державного кордону. І це кримінальне правопорушення вважалося закінченим з моменту вчинення самого діяння (переходу), незалежно від можливих наслідків.

Кримінальними правопорушеннями з **матеріальним складом** вважаються такі, при конструюванні яких як обов'язкові ознаки об'єктивної сторони включаються певні суспільно небезпечні наслідки вчиненого кримінального правопорушення. У таких складах об'єктивна сторона отримує свій повний розвиток лише за умови настання зазначених наслідків і тільки з цього моменту кримінальне правопорушення вважається закінченим.

Кримінальними правопорушеннями з **усіченим складом** вважаються такі, в яких момент закінчення кримінального правопорушення самим законом переноситься на стадію готування або на стадію замаху. Наприклад, за ст. 129 відповідальність за погрозу вбивством настає з моменту самої погрози, а розбій вважається закінченим кримінальним правопорушенням з моменту нападу з метою заволодіння чужим майном (ст. 187).

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, склад кримінального правопорушення класифікують за формою вини, за ступенем суспільної небезпечності, за характером структури складів, за особливостями конструкції. За особливостями конструкції виділяють:

1. Матеріальний склад;
2. Формальний склад;

3. Усічений склад;
4. Формально-матеріальний склад.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

В цій лекції ми розглянули з вами поняття кримінального правопорушення - основної правової категорії, яка розглядається в кримінальному праві і з'ясували, що кримінальним правопорушенням визнається протиправне, тобто, передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія чи бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення.

Кримінальне правопорушення, як і будь-яка інша поведінка особи, має певні етапи (стадії), які істотно впливають на вирішення питання про кримінальну відповідальність і тому закріплюються в КК. Існують наступні стадії вчинення кримінального правопорушення: готування до кримінального правопорушення, замах на кримінальне правопорушення та закінчене кримінальне правопорушення.

При розслідування кримінальних справ ви, як майбутні працівники слідчих та оперативних підрозділів НПУ повинні обов'язково з'ясовувати, на якому етапі здійснення кримінально протиправних намірів було викрито особу, щоб вірно визначити наявність або відсутність підстав для її кримінальної відповідальності, а також на підставі яких саме норм Кримінального кодексу України повинна наступати кримінальна відповідальність для такої особи.

Належить зазначити, що єдиною підставою кримінальної відповідальності у відповідності до ч. 1 ст. 2 КК є наявність у діянні складу кримінального правопорушення, передбаченого Кримінальним кодексом. Кримінальне правопорушення, як реальний факт не може бути підставою кримінальної відповідальності, оскільки містить у собі деякі ознаки, що не впливають на відповідальність. Тому тільки сукупність вказаних у законі ознак, важливих для визначення суспільної небезпеки і характеру певного виду кримінального правопорушення, утворюють склад кримінального правопорушення, який і є підставою для кримінальної відповідальності і кваліфікації за певною статтею Особливої частини КК. Відсутність хоча б однієї із цих ознак свідчить про відсутність складу кримінального правопорушення в цілому, що згідно кримінально-процесуального законодавству України усуває можливість настання кримінальної відповідальності.

Тема 4. СТАДІЇ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.

ВСТУП

1. Поняття й види стадій вчинення умисного кримінального правопорушення.
2. Закінчене та незакінчене кримінальне правопорушення.
3. Готування до кримінального правопорушення.
4. Замах на кримінальне правопорушення та його види

5. Добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця

ВИСНОВОК

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.
URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
(Дата звернення 10.08.2018 р.).
2. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III.
URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (Дата звернення 10.08.2018 р.).
3. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. – 428 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ахмедов Махір Байрам огли, Бабенко А.М. та ін. ; за заг. ред. В.Я. Конопельського, В.О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. 452 с.
5. Кримінальне право (Загальна частина) : навчальний посібник / С.А. Шалгунова, О.С. Скок, Т.В. Шевченко, О.І. Соболю, С.М. Школа, С.А. Риб'янець, Ю.В. Волошина, А.О. Марієнко, В.А. Якушкін; за заг. ред. к.ю.н., доц. С.А. Шалгунової. Херсон : Айлант, 2019. – 296 с.
6. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / [О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, В. П. Ємельянов та ін.] ; за заг. ред. Ю. В. Орлова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2023. – 520 с.
7. Навроцький В.О. Наскрізнi кримінально-правові поняття. Навчальний посібник - Київ: Юрінком Інтер, 2023. 376 с.
8. Берзін П.С. Поведінка людини в кримінальному праві, кримінальне правопорушення та склад кримінального правопорушення: навч. посіб. Київ: Алерта, 2023. 558 с.

1. Поняття й види стадій вчинення умисного кримінального правопорушення

Стадії вчинення кримінального правопорушення – це етапи підготовки і вчинення умисного кримінального правопорушення від моменту задуму до моменту реалізації кримінального правопорушенняного наміру, які розрізняються між собою за характером здійснених діянь, ступенем їх суспільної небезпеки і моментом припинення.

Розрізняють три **стадії вчинення кримінального правопорушення**:

- 1) готування до кримінального правопорушення;
- 2) замах на кримінального правопорушення;
- 3) закінчений кримінального правопорушення.

Готування і замах називають незакінченим кримінальним правопорушенням. Кримінально протиправна діяльність не завжди проходить

всі три стадії. Намір на вчинення кримінального правопорушення часто реалізується безпосередньо у закінченому кримінального правопорушення. Необхідність визначення стадій вчинення кримінального правопорушення виникає лише тоді, коли особа не повністю реалізувала кримінального правопорушенняний намір і кримінального правопорушення не доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі. У цих випадках кваліфікація кримінального правопорушення здійснюється з посиланням на [ст. 14](#) (готування до кримінального правопорушення) і [15](#) (замах на кримінального правопорушення) КК. Наприклад, готування до умисного вбивства – за ч. 1 [ст. 14](#) ч. 1 ст. 115 КК. У разі вчинення закінченого кримінального правопорушення у виділенні та встановленні стадій готування і замаху немає потреби. Виявлення наміру («голий умисел») – тобто намір вчинити кримінального правопорушення, який не виразився зовні у конкретних діях, не є кримінальним правопорушенням чи окремою стадією його вчинення.

Виявлення наміру може відбуватися усно, письмово чи за допомогою конклюдентних дій, однак воно не супроводжується конкретними діями, спрямованими на вчинення кримінального правопорушення чи готування до нього. Виявлення наміру слід відмежовувати від окремих випадків погроз, закликів, пропозицій чи обіцянки надання неправомірної вигоди, за які встановлено кримінальну відповідальність в КК (ст. 109, 129, 195, 369 тощо).

Можливість стадій в окремих видах кримінальних правопорушень:

- умисні кримінальні правопорушення з матеріальним складом можуть мати стадію готування і замаху, за винятком певних обмежень, зокрема неможливе готування до вбивства у стані фізіологічного ефекту (ст. 116);
- необережні кримінальні правопорушення не мають стадій готування і замаху ;
- наявність стадій готування та замаху в умисних кримінальних правопорушеннях з формальним та усіченим складом є дискусійним (наприклад, чи можлива стадія замаху у завідомо неправдивому повідомленні про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, яке не дійшло до жодного адресата?)

2. Закінчене та незакінчене кримінальне правопорушення

Закінченим кримінальним правопорушенням визнається діяння, яке містить усі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК. У цьому разі винний виконує усі дії, що утворюють об'єктивну сторону конкретного складу кримінального правопорушення, досягає бажаного результату, заподіює шкоду об'єкту кримінального правопорушення .

Незакінченим є умисне суспільно небезпечне діяння, яке не містить усіх ознак кримінального правопорушення, передбаченого відповідною диспозицією статті Особливої частини КК у зв'язку з тим, що кримінального правопорушення не був доведений до кінця з причин, не залежних від волі винного .

Види незакінченого кримінального правопорушення:

1) перерваний з причин, що не залежали від волі винного (готування до кримінального правопорушення та замах на кримінального правопорушення);

2) перерваний з причин, що залежали від волі винного (добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця).

У формулі кваліфікації незакінченого кримінального правопорушення має бути вказівка на відповідну частину статті 14 або 15 КК. Наприклад, готування до умисного вбивства позначається як ч. 1 [ст. 14](#) – ч. 1 ст. 115 КК.

3. Готування до кримінального правопорушення.

Готування до кримінального правопорушення – це умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення.

Ознаки готування до кримінального правопорушення:

1) як правило, виражається в активних діях. Інколи воно може виражатися і в бездіяльності (скажімо, охоронець залишає відкритими двері до приміщення, де знаходяться матеріальні цінності для наступного вчинення крадіжки);

2) вчиняється з прямим умислом. Особа усвідомлює, що створює умови для вчинення кримінального правопорушення і бажає це зробити. Мета готування – вчинити у майбутньому кримінального правопорушення;

3) дії з готування до кримінального правопорушення можуть створювати склад іншого закінченого кримінального правопорушення. Наприклад, підроблення документів для незаконного заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем утворює склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 358 КК. У таких випадках скоєне треба кваліфікувати за сукупністю кримінального правопорушення як готування до кримінального правопорушення та як інший закінчений кримінального правопорушення. У наведеному прикладі – за ст. 358 та ч. 1 [ст. 14](#) і відповідною частиною ст. 191 КК;

4) кримінальна відповідальність настає лише за готування до вчинення кримінального правопорушення середньої тяжкості, тяжких і особливо тяжких;

5) підготовчі дії в кінцевому випадку можуть призвести до одного із наступних наслідків:

- до закінченого кримінального правопорушення;
- до замаху, коли починаючи безпосереднє вчинення кримінального правопорушення, особа не доводить його з причин, які не залежать від її волі;
- до припинення підготовчих дій з причин, які не залежать від волі суб'єкта;
- до припинення кримінального правопорушення діяльності актом добровільної відмови від вчинення кримінального правопорушення.

Види підготовчих дій :

1. **підшукування засобів і знарядь їх придбання** будь-яким шляхом (купівля, обмін, одержання у борг, подарунок, запозичення на певний час, пошук, заволодіння ними іншим шляхом тощо) ;

2. пристосування засобів і знарядь надання їм таких властивостей, форми чи стану, які роблять реально придатними для вчинення кримінального правопорушення або більш зручними (наприклад, виготовлення обріза мисливської рушниці) ;

3. підшукування співучасників залучення до вчинення кримінального правопорушення інших осіб. Способи залучення: пропозиція, вмовляння, обіцянка винагороди, погрози. Це також може бути знайомство з потенційними співучасниками, їх вербування, підбурювання до участі в кримінального правопорушення як виконавців, пособників або організаторів ;

4. усунення перешкод усунення можливих чи дійсних перепон вчинення кримінального правопорушення (наприклад, отруєння собаки перед крадіжкою; невключення сигналізації чи виведення її з ладу з метою безперешкодного проникнення в приміщення; залишення відчиненими дверей сховища);

5. змова на вчинення кримінального правопорушення домовленість двох чи більше суб'єктів кримінального правопорушення про спільне його вчинення;

6. інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення дії, які полегшують вчинення кримінального правопорушення, створюють умови для приховання слідів кримінального правопорушення, забезпечують алібі:

- виготовлення знарядь чи засобів вчинення кримінального правопорушення;
- розробка плану вчинення кримінального правопорушення;
- підшукування жертви кримінального правопорушення;
- завчасна підготовка місця вчинення кримінального правопорушення або сховища для майна, здобутого кримінального правопорушенняним шляхом;
- організація засідки;
- створення надлишків ввіреного майна для наступного протиправного заволодіння ним шляхом привласнення;
- вивчення системи охорони з метою нападу на об'єкт;
- підготовка алібі.

Відмежування готування від виявлення умислу на вчинення кримінального правопорушення:

- здебільшого при виявленні умислу відсутнє діяння, а в готуванні воно присутнє;
- виявлення умислу передуює готуванню або в подальшому може трансформуватись у готування;
- якщо виявлення наміру є проявом умислу особи на вчинення кримінального правопорушення, то готування до кримінального правопорушення є реалізацією цього умислу;
- виявлення наміру не є стадією вчинення кримінального правопорушення і не тягне кримінальної відповідальності.

За готування до кримінального правопорушення (за винятком кримінального правопорушення невеликої тяжкості) може наставати кримінальна відповідальність, а може і не наставати через малозначність діяння.

4. Замах на кримінального правопорушення та його види

Замахом на кримінального правопорушення є вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК, якщо при цьому кримінального правопорушення не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі.

Сутність замаху полягає в тому, що на цій стадії здійснюється реальне посягання на об'єкт кримінального правопорушення, частково виконується об'єктивна сторона конкретного складу кримінального правопорушення.

Ознаки замаху на кримінального правопорушення:

1) виражається у вчиненні винним частини або всіх дій, що утворюють об'єктивну сторону закінченого складу кримінального правопорушення. Винний посягає на конкретний об'єкт, ставить його в реальну небезпеку, а інколи спричиняє йому певну шкоду. Як правило, замах вчинюється шляхом активних дій (наприклад, завдання удару для заподіяння тілесного ушкодження), але в окремих випадках він вчинюється і шляхом бездіяльності (наприклад, залишення особи в небезпеці з метою позбавити її життя, ненадання з тією ж метою допомоги хворому медичним працівником);

2) при його вчиненні кримінального правопорушення не отримує повного завершення, не доводиться до кінця. Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення виконується лише частково, не отримує свого повного розвитку.

Для кримінального правопорушення із матеріальним складом частковість означає ненастання передбаченого статтею Особливої частини КК кримінального правопорушення наслідку взагалі (куля від пострілу не влучила в жертву, удар ножом влучив в металевий предмет, що знаходився у кишені потерпілого, тощо), або настання іншої шкоди, яка не є конструктивною ознакою кримінального правопорушення, на який було вчинено замах (суб'єкт бажав вчинити крадіжку у великих розмірах, а в сейфі було тільки кілька гривень; особа хотіла вчинити вбивство, а заподіяла лише середньої тяжкості тілесне ушкодження).

Для кримінального правопорушення з формальним складом недоведення кримінального правопорушення до кінця означає невчинення всіх дій, які створюють об'єктивну сторону конкретного посягання. Наприклад, це має місце у разі друкування лише однієї сторони підроблених банкнот національної валюти, або коли гвалтівник подолав опір потерпілої особи, а вчинити статевий акт не встиг;

3) переривання кримінального правопорушення діяльності з причин, що не залежали від волі винного. Такими причинами можуть бути, зокрема: неякісні дублікати ключів, які суб'єкт намагався використати для проникнення у приміщення для вчинення крадіжки; осічка вогнепальної зброї; відсутність можливостей відключити сигналізацію; з'явлення на місці кримінального

правопорушення сторонніх осіб; опір потерпілого, затримання правоохоронцями;

4) характеризується тільки прямим умислом. При замаху, на відміну від закінченого кримінального правопорушення, немає деяких ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, кримінального правопорушенняного наслідку, вказаного у відповідній статті Особливої частини КК чи повного завершення всіх дій, які утворюють об'єктивну сторону кримінального правопорушення.

Види замаху:

Закінчений- особа виконала усі дії, які вважала необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця, але кримінального правопорушення не було закінчено з причин, які не залежали від їх волі за ч. 2 [ст. 15](#) КК та статтею Особливої частини КК .

Незакінчений особа з причин, що не залежали від її волі, не вчинила усіх дій, які вважала необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця за ч. 3 [ст. 15](#) КК та статтею Особливої частини КК.

Непридатний замах:

- **Замах на непридатний об'єкт** можливість спричинення шкоди об'єкту виключається у зв'язку з особливими якостями предмета кримінального правопорушення або потерпілого, або відсутністю їх на місці кримінального правопорушення, про що винному не було відомо (постріл у труп, викрадення непридатної для використання зброї) настає на загальних підставах як замах на кримінального правопорушення. У певних випадках такі діяння можуть бути визнані малозначними.

- **Замах із непридатними засобами** (знаряддями) використання винним засобів, які об'єктивно не могли привести до завершення кримінального правопорушення (використання для вбивства непридатної зброї)

5. Добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця.

Добровільною відмовою є остаточне припинення особою за своєю волею готування до кримінального правопорушення або замаху на кримінального правопорушення, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення кримінального правопорушення до кінця (ч. 1 [ст. 17](#) КК).

Ознаки добровільної відмови:

1) відбувається за своєю волею (за відсутності примусу з боку інших осіб, зокрема правоохоронців). Не має значення, хто був її ініціатором (родичі, знайомі, потерпілий чи інші особи), а також в який спосіб вона здійснювалась (прохання, умовляння, погрози тощо);

2) є остаточною (відбувається безповоротно – назавжди). В особи відсутній умисел продовжити його у майбутньому. Остаточність відмови відсутня, коли особа тимчасово призупиняє кримінального правопорушення, очікуючи більш сприятливих обставин (наприклад, чекає, коли потерпілий залишиться наодинці, щоб пограбувати його), а також коли особа вчинила

невдале посягання і відмовляється від спроби його повторити (наприклад, вчинила невдалий замах на вбивство і відмовляється від повторного посягання на життя цієї особи);

3) усвідомлення особою можливості доведення кримінального правопорушення до кінця (знає, що немає перешкод для завершення кримінального правопорушення, або якщо і є, то вона зможе їх подолати). Ця ознака буде мати місце і в тому випадку, коли насправді є обставини, які особа не змогла б подолати при продовженні вчинення кримінального правопорушення, але вона не знала цього;

4) можлива лише на стадії готування до кримінального правопорушення чи замаху на нього. На стадії замаху вона можлива до моменту їх завершення. Наприклад, особа підпалила будинок, щоб вбити його власника, однак незабаром повернулася та загасила вогонь. Або ж особа проникла в авто з метою незаконного заволодіння ним, однак, побоюючись покарання, передумала вчиняти кримінального правопорушення.

Мотивами добровільної відмови можуть бути: страх перед відповідальністю, жалість до потерпілого, не вигідність вчинення кримінального правопорушення тощо.

Особа, яка добровільно відмовилася від доведення кримінального правопорушення до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого кримінального правопорушення (ч. 2 [ст. 17](#) КК).

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Стадії вчинення кримінального правопорушення – це етапи підготовки і вчинення умисного кримінального правопорушення від моменту задуму до моменту реалізації кримінального правопорушенняного наміру, які розрізняються між собою за характером здійснених діянь, ступенем їх суспільної небезпеки і моментом припинення.

Розрізняють три **стадії вчинення кримінального правопорушення**:

- 1) готування до кримінального правопорушення;
- 2) замах на кримінального правопорушення;
- 3) закінчений кримінального правопорушення.

Закінченим кримінальним правопорушенням визнається діяння, яке містить усі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК. У цьому разі винний виконує усі дії, що утворюють об'єктивну сторону конкретного складу кримінального правопорушення, досягає бажаного результату, заподіює шкоду об'єкту кримінального правопорушення .

Готування до кримінального правопорушення – це умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення.

Замахом на кримінального правопорушення є вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК, якщо при цьому кримінального правопорушення не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі.

ТЕМА № 4 ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ. ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

ВСТУП

1. Поняття, види об'єктів та їх значення.
2. Поняття предмета кримінального правопорушення і його відмінність від об'єкта.
3. Поняття і значення об'єктивної сторони кримінального правопорушення.
4. Суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність).
5. Суспільно небезпечні наслідки: поняття, види, значення.
6. Причинний зв'язок між діянням (дією або бездіяльністю) і суспільно небезпечними наслідками.
7. Місце, час, обстановка, спосіб, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення.

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

- Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.
URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
1. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-ІІІ.
URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
 2. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. – 428 с.
 3. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ахмедов Махір Байрам огли, Бабенко А.М. та ін. ; за заг. ред. В.Я. Конопельського, В.О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. 452 с.
 4. Кримінальне право (Загальна частина) : навчальний посібник / С.А. Шалгунова, О.С. Скок, Т.В. Шевченко, О.І. Соболю, С.М. Школа, С.А. Риб'янець, Ю.В. Волошина, А.О. Марієнко, В.А. Якушкін; за заг. ред. к.ю.н., доц. С.А. Шалгунової. Херсон : Айлант, 2019. – 296 с.
 5. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / [О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, В. П. Ємельянов та ін.] ; за заг. ред. Ю. В. Орлова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2023. – 520 с.
 6. **Навроцький В.О. Наскрізнi кримінально-правові поняття. Навчальний посібник - Київ: Юрінком Інтер, 2023. 376 с.**
 7. Берзін П.С. Поведінка людини в кримінальному праві, кримінальне правопорушення та склад кримінального правопорушення: навч. посіб. Київ: Алерта, 2023. 558 с.

Мета лекції:

системне викладення теоретичних і законодавчих положень щодо об'єкта та об'єктивної сторони кримінального правопорушення допомогти навчаємим під час самостійної роботи більш глибоко і повно уявити структуру об'єкта та ознаки, що характеризують об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення.

Вступ

Із попередньої теми № 3 “ Поняття та ознаки кримінального правопорушення. Класифікація кримінальних правопорушень. [Склад кримінального правопорушення](#)” ви уявили, що відповідно до ч.1 ст.2 КК України, єдиною підставою притягнення до кримінальної відповідальності за кримінальним правом - є **наявність в діянні винного складу кримінального правопорушення, передбаченого Кримінальним кодексом**. Важливо зазначити і те, що [склад кримінального правопорушення](#) – це реально існуюча система ознак, а не плід людської фантазії або просто вигадка. А якщо це об'єктивна реальність, то її можна пізнати і використати в практичній діяльності. Кожен [склад кримінального правопорушення](#) обов'язково містить в собі 4 такі елементи:

- об'єкт кримінального правопорушення;
- суб'єкт кримінального правопорушення;
- об'єктивна сторона кримінального правопорушення;
- суб'єктивна сторона кримінального правопорушення.

Якщо один із цих елементів складу кримінального правопорушення відсутній, то немає складу кримінального правопорушення.

Одним із найважливіших елементів складу кримінального правопорушення є **об'єкт кримінального правопорушення**. Саме об'єкт дозволяє розкрити соціальну сутність кримінального правопорушення, з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також відмежуванню його від суміжних суспільно небезпечних посягань. Другим об'єктивним елементом складу кримінального правопорушення є **об'єктивна сторона кримінального правопорушення**. Вона охоплює ознаки, які характеризують кримінальне правопорушення з точки зору зовнішнього прояву, і містить велику кількість інформації, необхідної для кваліфікації діяння. Ці два елементи є предметом розгляду цієї лекції.

Належне засвоєння питань даної теми має важливе значення для наступного вивчення як курсу Загальної, так і Особливої частини кримінального права. Ця обставина обумовлена тим, що об'єкт кримінального протиправного посягання в значній мірі визначає його направленість, допомагає уявити суть цього посягання і дати йому правильну загально-політичну і юридичну оцінку, а об'єктивна сторона є важливим показником

ступеня суспільної небезпеки кримінально протиправного діяння, визначає характер заподіяної шкоди об'єкту кримінально-правової охорони.

І так, переходимо до розгляду 1-го питання.

I. Поняття, види об'єктів та їх значення

Кожне кримінальне правопорушення посягає на визначений об'єкт, спричиняє йому істотну шкоду або ставить його під загрозу спричинення такої шкоди. Кримінально протиправне посягання не можливе без об'єкта, проти якого воно спрямовано.

Об'єкт кримінального правопорушення – це суспільні відносини, конкретні блага людини, соціальні інтереси, які охороняються кримінальним законом від кримінально протиправних посягань на них і яким внаслідок вчинення кримінального правопорушення завдається чи може бути завдана істотна шкода.

Суспільні відносини – це зв'язки поміж людьми, їх поведінка по відношенню до визначеної соціальної цінності.

Суспільні відносини, які вже склалися або тільки складаються в нашій державі відповідають інтересам переважної більшості членів суспільства, їх існування забезпечується насамперед добровільною реалізацією цих відносин усіма громадянами. У випадках необхідності держава застосовує для їх охорони спеціальні міри. Це можуть бути міри адміністративного, дисциплінарного, цивільно-правового, громадського і кримінального впливу.

Кримінальний кодекс України (ККУ), згідно **ч.1 ст. 1**, має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. **Суспільні відносини** – це складне структурне соціальне утворення, і у вітчизняній теорії кримінального права прийнято виділяти **такі структурні елементи суспільних відносин:**

1. суб'єкти (учасники, носії) відносин;
2. предмет, з приводу якого існують відносини;
3. соціальний зв'язок (суспільна значуща діяльність) як зміст відносин.

1. Суб'єктами суспільних відносин (учасниками відносин) можуть бути як:

- окремі фізичні особи (громадяни)
- так і
- юридичні особи (підприємства, установи, організації);
- держава;
- іноземні громадяни можуть бути однією із сторін суспільних відносин як об'єкта посягання.

Кількісний склад учасників в тому чи іншому випадку може бути різним: дві особи, колектив, населення територіальної одиниці, суспільство в цілому.

Акцентую вашу увагу на те, що коло осіб – суб'єктів суспільних відносин, як об'єкта кримінально протиправних посягань значно ширше від поняття суб'єктів кримінально-правових відносин, до яких відносяться лише:

- органи влади, які здійснюють боротьбу із злочинністю;
- особи, які раніше вчинили або вчинюють кримінальні правопорушення.

2. Предметом суспільних відносин є все те, з приводу чого або у зв'язку з чим існують ці відносини. До предметів відносин належать майно, речі, матеріальні та духовні цінності, а також сама людина.

Наприклад, в об'єкті такого кримінального правопорушення, як підміна чужої дитини (ст.148 КК), дитина є предметом відносин, що охороняються законом, а їх суб'єктами виступають батьки цієї дитини. Залежно від особливостей предмета всі суспільні відносини прийнято поділяти на 2 основні групи:

- **матеріальні** - предметом яких є майно, тварини . рослини тощо;
- **нематеріальні** - державна влада, духовні блага тощо.

Правильне визначення предмета суспільних відносин сприяє встановленню механізму кримінально протиправної дії на об'єкт кримінального правопорушення, а також точному встановленню шкоди, заподіяної об'єкту.

3. Соціальний зв'язок (суспільна значуща діяльність) як зміст відносин - це певна взаємодія, певний взаємозв'язок суб'єктів цих відносин.

Звертаю вашу увагу на те, що соціальний зв'язок завжди виникає та існує з приводу конкретного предмета суспільних відносин, тому йому властивий предметний характер. Так само, як і суспільні відносини, соціальний зв'язок має об'єктивний прояв, тобто існує у реальній дійсності. Ззовні соціальний зв'язок виявляється насамперед у різних формах людської діяльності (нормальне функціонування органів державної влади; раціональне використання природних ресурсів тощо), а також в особливостях правового або соціального статусу громадян, у соціальних інститутах тощо. Ось чому для з'ясування сутності соціального зв'язку потрібно спочатку встановити зміст діяльності (поведінки) суб'єктів відносин.

Діяння суб'єктів, їх інтереси і взаємозв'язки складають основу всякого суспільного відношення. Зв'язки членів суспільства багатогранні. Численність відносин поміж людьми визначає і саму особу як сукупність суспільних відносин. Ці зв'язки відрізняються своєю динамічністю. Хоча вибір конкретної поведінки належить особисто суб'єкту, він повинен співвідносити його з інтересами суспільства. А в ряді випадків він змушений або зобов'язаний скоювати визначені дії або утримуватися від них.

Важливим складовим елементом суспільних відносин є **інтереси** особи і суспільства в цілому: особисті, суспільні (колективні) і державні.

Якщо відсутнє посягання на дані інтереси, діяння не є суспільно небезпечним явищем. Більш того, при захисті цих інтересів завдання шкоди посягаючому розцінюється, за певних обставин, як правомірна поведінка.

Наприклад: необхідна оборона ст. 36 КК

Належить мати на увазі і те, що поняття **“Інтерес”** нерозривно пов'язано з поняттям **“Потреба”**.

Інтерес – це увага, яка збуджується до когось або чогось значного, важливого, корисного .

Потреба – це надобність, нужда у чомусь, без задоволення якої неможливо обійтися.

Оскільки кримінальне правопорушення – суспільно небезпечне діяння, то воно перешкоджає або може перешкоджати задоволенню особливо значимих потреб. Потреби людей можуть задовольнятися шляхом створення матеріальних та духовних благ. Речі, культурні цінності, документи тощо можуть виготовлятися, зберігатися, обмінюватися, відчужуватися. При цьому по відношенню тих чи інших предметів можуть виникати або припинятися певні відносини людей. В цих випадках вказані предмети виступають як **матеріалізоване** втілення суспільних відносин.

Тому **механізм спричинення** шкоди цим відносинам полягає в тому, що кримінальне правопорушення, посягає хоча б на один елемент суспільного відношення, руйнує це відношення в цілому.

Виходячи з аналізу соціальних відносин можна перейти до розгляду питання про види об'єктів.

Суспільні відносини, на які посягають кримінальні правопорушення і які є об'єктами таких кримінальних правопорушень, дуже різноманітні. Тому з'ясуванню усіх видів об'єктів та їх наукова класифікація є необхідними, адже вони сприяють більш повному розкриттю сутності, а також соціально-правової значущості об'єктів, дають змогу визначити їхній вплив на розвиток кримінального законодавства і вдосконалення практики його застосування. У вітчизняній науці кримінального права найбільш прийнятою вважається **триступенева** класифікація об'єктів **``по вертикалі``**.

З цієї точки зору розрізняють **3 види об'єктів**:

- загальний;
- родовий (груповий, спеціальний);
- безпосередній (конкретний):

Загальний об'єкт – це вся сукупність суспільних відносин, соціальних благ, інтересів, що охороняються кримінальним законом від кримінально протиправних посягань на них.

В **ч. 1 ст. 1 КК** України дається приблизний перелік суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом:

- права і свободи людини і громадянина;
- власність;
- громадський порядок;
- громадська безпека;
- довкілля;
- конституційний устрій України;
- мир і безпека людства.

У сукупність входять різні за своєю сутністю відносини: життя і здоров'я людей, мирне співіснування держав, економічна і політична основа держави, власність і система господарювання. Таким чином, загальний об'єкт охоплює різноманітні суспільні відносини, блага та інтереси, які значною мірою різняться між собою за своєю соціальною значущістю, сферою дії тощо.

Звичайно, життя не стоїть на місці і загальний об'єкт кримінального правопорушення буде постійно змінюватись відповідно до розвитку суспільства та завдань, які стоять перед кримінальним законом. Проте на кожний конкретний момент нашого життя цей об'єкт стабільний, але як тільки змінюється кримінальний закон (**криміналізація, декриміналізація**) цей об'єкт змінюється у своєму об'ємі – стає **вужчим** або навпаки – **ширшим**.

Поняття загального об'єкта кримінального правопорушення дозволяє правильно розкрити соціально-політичну сутність і зміст кримінального права, дає можливість виявити дійсний суспільно небезпечний характер діянь, що визначаються як кримінально протиправними, допомагає в ряді випадків виробити чіткий критерій відмінності кримінальних правопорушень від інших правопорушень.

Загальний об'єкт об'єднує **вичерпане коло** суспільних відносин, які взяті під охорону кримінального закону; якщо ті чи інші відносини не взяті під охорону, то завдання цим відносинам шкоди не є кримінальним правопорушенням.

Наприклад, у суспільстві існують такі відносини, як дружба, товариство, які, однак, не взяті під охорону кримінального закону.

Значення загального об'єкта полягає у тому, що завдяки йому визначається коло найбільш важливих суспільних відносин, благ та інтересів суспільства, які приймаються під кримінально – правову охорону, а також має значення для визначення природи та сутності кримінальних правопорушень,

Проте, одного загального об'єкта недостатньо для того, щоб відобразити специфіку конкретної групи однорідних кримінальних правопорушень або окремих суспільно-небезпечних діянь.

Тому виділяються ще і:

- родовий об'єкт;
- безпосередній об'єкт.

Розглянемо ці об'єкти.

Родовий об'єкт – це частина загального об'єкту, яка представляє собою групу (коло) однорідних, тотожних або близько схожих за соціальною політичною і економічною суттю суспільних відносин, на які посягає певна група кримінальних правопорушень.

Так, вбивство, спричинення тілесних ушкоджень, – посягають на один і той же об'єкт – **життя і здоров'я особи**, крадіжка, грабіж, шахрайство- на відносини власності.

Родовий об'єкт, як загальний для тієї чи іншої групи кримінальних правопорушень, розкривається у назві розділу Особливої частини КК. **Іншими словами можна сказати, що із найменування розділу можна визначити назву родового об'єкта.** Таким чином, родовий об'єкт є тим критерієм, який покладений в основу побудови Особливої частини КК.

Родовий об'єкт відображає ступінь суспільної небезпеки певної групи кримінальних правопорушень, в силу чого і є вищевказаним критерієм об'єднання окремих кримінальних правопорушень в групи та наступного розташування таких груп в Особливій частині КК.

Крім того родовий об'єкт служить визначенню характеру суспільних відносин і складає один із основних ознак, по яким проводиться відмінність схожих кримінальних правопорушень, тобто сприяє правильній кваліфікації.

Наприклад: ст. 112 КК і п. 8 ч.2 ст. 115 КК і ст. 348 КК

Значення родового об'єкта полягає у тому, що він дозволяє провести чітку законодавчу, наукову класифікацію кримінальних правопорушень і норм, які передбачають відповідальність за їх вчинення.

В залежності від важливості тієї чи іншої групи суспільних відносин, як правило, визначається порядок розташування розділів Особливої частини КК.

На сучасному етапі у зв'язку з перемінами, які відбуваються у суспільстві, його суспільно-політичному житті, має місце переоцінка певних цінностей (на передній план виступає особа, її інтереси і права) діюча модель Особливої частини КК відповідає цим вимогам.

В законодавчій діяльності роль родового об'єкта полягає в тому, що він дозволяє правильно визначити в системі чинного законодавства місце прийнятих нових законів (**кодифікаційне значення**).

Розглянемо безпосередній об'єкт.

Найбільше значення як для правотворчої, так і для правозастосовної діяльності має **безпосередній об'єкт кримінального правопорушення**.

Кожен із кримінальних правопорушень, які об'єднані по ознакам загальності родового об'єкта, характеризується безпосереднім об'єктом, встановлення якого має важливе значення для правильної соціально-політичної оцінки кримінального правопорушення та його юридичної кваліфікації.

Безпосередній об'єкт – це частина родового об'єкта, яка представляє собою конкретне суспільне відношення (благо людини), на яке посягає конкретне кримінальне правопорушення або група кримінальних правопорушень.

Так, в ст. 111 КК “Державна зрада” прямо вказані ці безпосередні об'єкти:

- суверенітет;
- територіальна цілісність та недоторканність;
- обороноздатність;
- державна, економічна чи інформаційна безпека.

Суспільні відносини, які складають безпосередній об'єкт, найбільш повно відображають його сутність, його специфічні ознаки, і тому безпосередній об'єкт приймається за основу при класифікації окремих кримінальних правопорушень всередині розділу Особливої частини КК.

Як правило, кримінальне правопорушення має один безпосередній об'єкт. Законодавець відносить до безпосереднього об'єкта кримінально протиправного посягання не всі суспільні відносини, проти яких одночасно спрямоване кримінальне правопорушення, а лише ті, проти яких воно **безпосередньо** спрямовано.

Кримінальні правопорушення можуть посягати на 2 і більше безпосередніх об'єкта. Такі кримінальні правопорушення мають назву “**двуоб'єктні або багатоб'єктні**”, а [склад кримінального правопорушення](#) зветься **єдиним складним**.

В теорії кримінального права досить поширена **триступенева** класифікація багатооб'єктних кримінальних правопорушень **«по горизонталі»**

Суть цієї класифікації полягає у тому, що на рівні безпосереднього об'єкта виділяють

- безпосередній основний об'єкт,
- безпосередній додатковий, який у свою чергу поділяється на:
 - а) обов'язковий,
 - б) факультативний.

В цих випадках законодавець звичайно, насамперед, орієнтується на той об'єкт, який в **вирішальному ступені** визначає характер суспільної небезпеки даного кримінального правопорушення, структуру відповідного складу кримінального правопорушення і його місце в Особливій частині КК. За цією ознакою саме цього об'єкта законодавець і розташовує норму про відповідальність за таке кримінальне правопорушення в той чи інший розділ Особливої частини КК.

Основний безпосередній об'єкт - це ті суспільні відносини, блага, інтереси, посягання на які становлять суспільну сутність кримінального правопорушення та заради охорони яких законодавець створив відповідну кримінально правову норму.

Тому саме цей **основний безпосередній об'єкт** як частина родового визначає поміщення кримінального правопорушення в той чи інший розділ Особливої частини КК.

(Наприклад ст. 187 (основний безпосередній об'єкт право власності) і п. "б" ч.2 ст. 115 КК (основний безпосередній об'єкт життя).)

В силу вищевикладеного, безпосередній об'єкт поділяється на 2 види:

- основний;
- додатковий: а). обов'язковий; б). факультативний.

Додатковий об'єкт – це ті суспільні відношення, блага, інтереси, яким заподіюється шкода або стосовно яких виникає загроза заподіяння шкоди поряд з основним об'єктом.

Цей об'єкт спеціально не перебуває під охороною при вчиненні даного кримінального правопорушення, а, як правило, охороняється іншою нормою Кримінального кодексу (наприклад, відносини власності при вчиненні хуліганства).

Додатковий безпосередній об'єкт поділяється на 2 види:

Додатковий (обов.) -це суспільні відносини, блага, інтереси, яким при вчиненні даного кримінального правопорушення завжди спричиняється шкода

Він страждає завжди тому, що поряд з основним об'єктом складає сутність кримінального правопорушення.

Наприклад, основним безпосереднім об'єктом при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст.392 КК «Дії, що дезорганізують роботу виправних установ», є відносини, котрі забезпечують нормальну роботу виправних установ, а додатковим – здоров'я людей.

Акцентую вашу увагу, що в теорії кримінального права між вченими немає єдиної думки щодо додаткового **факультативного об'єкта**.

Факультативний об'єкт – це такий об'єкт, який не є обов'язковою ознакою відповідного кримінального правопорушення.

Він в одному випадку може мати місце при вчиненні одного і того ж кримінального правопорушення в конкретній обстановці, а у другому випадку він відсутній.

Наприклад: Хуліганство може супроводжуватись спричиненням шкоди особі, майну, але хуліганство може мати місце і без посягання на ці об'єкти.

Наприкінці викладення цього питання акцентую вашу увагу на наступне щодо класифікації об'єктів кримінального правопорушення **«по вертикалі»**. На думку деяких вчених, зокрема М.Й.Коржанського, О.О.Дудорова, між родовим та безпосереднім об'єктами слід виділяти ще й **ВИДОВИЙ об'єкт**, тобто об'єкт певного окремого виду кримінального правопорушення - крадіжки, вбивства, хуліганства тощо. Оскільки стаття КК передбачає (описує) не конкретне кримінальне правопорушення, його вид, то пропонується визнавати об'єктом цього кримінального правопорушення не безпосередній (конкретний), а видовий об'єкт, тобто об'єкт певного виду. Безпосередній об'єкт у такому разі є лише частковим випадком прояву, буття **видового (окремого) виду суспільних відносин**.

Наприклад, видовий об'єкт – це суспільні відносини одного виду (життя, приватна, державна власність), а безпосередній об'єкт кримінального правопорушення – життя Петренка, здоров'я Сидоренка). Тобто безпосередній об'єкт - це суспільні відносини, що порушені певним кримінальним правопорушенням, а не ті суспільні відносини, які знаходяться під охороною кримінально-правової норми

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, можна зазначити, що правильне встановлення об'єкта кримінально протиправного посягання має неабияке теоретичне і практичне значення.

Адже саме об'єкт кримінального правопорушення дає нам можливість визначити суспільно-політичну сутність кримінального правопорушення, з'ясувати його ступінь суспільної небезпеки та суспільно небезпечні наслідки. Встановлення об'єкта кримінально протиправних діянь в сукупності з іншими ознаками дозволяє визначити вид конкретного кримінального правопорушення. Також, залежно від об'єкта кримінального правопорушення побудована система Особливої частини КК.

Проведення обґрунтованої класифікації об'єктів кримінально- правової охорони допомагає більш точному розкриттю ролі та значення кожного з них, визначенню місця конкретного об'єкта в загальній системі суспільних відносин, а також з'ясуванню суспільної небезпеки кримінально протиправного посягання та вирішенню питання про кваліфікацію кримінальних правопорушень.

2. Поняття предмета кримінального правопорушення і його відмінність від об'єкта

Поряд з предметом суспільних відносин (об'єкт) необхідно виокремлювати і предмет кримінального правопорушення як самостійну ознаку складу кримінального правопорушення. Предмет суспільних відносин (об'єкта) і предмет кримінального правопорушення – це різні правові явища. Предмет відносин – це структурний елемент суспільних відносин. Предмет кримінального правопорушення, що існує поряд з об'єктом, є самостійною **факультативною** ознакою складу кримінального правопорушення. Кожний з цих предметів наділений своїми, властивими тільки йому ознаками, виконує свою спеціальну роль, а також має різне правове призначення.

Безпосередній об'єкт кримінального правопорушення належить відрізнити від предмета кримінального правопорушення, який в ряді випадків тісно пов'язаний з об'єктом, але він не є суспільними відносинами.

Предмет кримінального правопорушення – це ті речі (фізичні утворення) або явища матеріального світу, у зв'язку з якими або з приводу яких вчинюється кримінальне правопорушення, або, впливаючи на які, особа спричиняє шкоду суспільним відносинам.

Наприклад:

- 1) в ст.ст.111, 114, 328 КК – відомості, що становлять державну таємницю;
- 2) в ст.ст.231, 232, 232-1 КК- комерційна, банківська таємниця; інсайдерська інформація;
- 3) ст..188-1 КК вода, електрична або теплова енергія.

Також кримінально-правове значення предмета кримінального правопорушення полягає у тому, що він:

- може виступати критерієм розмежування суміжних кримінальних правопорушень- наприклад, предметом шахрайства (ст.190 КК) є майно, яке на момент вчинення кримінального правопорушення перебувало у власності громадянина або держави, а предметом заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст.192 КК) є майно, яке лише повинно було перейти уцю власність від інших суб'єктів;
- може бути також одним із критеріїв розмежування кримінально протиправного від некримінально протиправного- наприклад, кримінально карану контрабанду (ст.201 КК) від контрабанди, як адміністративного правопорушення

Предмет кримінального правопорушення належить відмежовувати від об'єкта кримінального правопорушення

1.Об'єкт, як один із основних елементів складу кримінального правопорушення, завжди притаманний (має місце), а предмет – ні (ст. ст. 115,121 КК).

2.Об'єкту, як суспільним відносинам, завжди спричиняється шкода, а предмету – ні (ст. ст. 185, 194 КК).

3.Об'єкт, як абстрактне поняття не можливо оглянути, визначити форму, об'єм, вагу тощо, а предмет – можливо оглянути, визначити форму, об'єм, колір тощо.

Крім того, належить відрізнити предмет кримінального правопорушення від знаряддя або засобу кримінального правопорушення.

Знаряддя кримінального правопорушення – це річ матеріального світу, яким вчинюється кримінальне правопорушення (ніж, сокира, пістолет тощо).

Засоби кримінального правопорушення – це річ матеріального світу, яка полегшує (сприяє) скоєнню кримінального правопорушення (документ, транспортні засоби тощо).

Предметом кримінального правопорушення не можна називати людину. Особа, якій кримінальним правопорушенням завдається моральна, фізична або майнова шкода, визнається ПОТЕРПІЛОЮ. (Існує і інша точка зору у таких вчених як М.Й. Коржанський, А.М. Ігнатов, О. Дмітрієва які називають людину предметом в окремих складах кримінальних правопорушень). Докладно про її права і обов'язки ви будете вивчати в курсі кримінального процесу.

Крім того, звертаю вашу увагу, що поряд з предметом суспільних відносин (об'єкт) і предметом кримінального правопорушення виокремлюється ще й таке поняття, як **ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНОГО ВПЛИВУ**, під яким належить розуміти той елемент суспільних відносин, які охороняються законом про кримінальну відповідальність, який піддається безпосередньому кримінально протиправному впливу і якому отже, в першу чергу завдається шкода. Таким предметом може бути суб'єкт, сам соціальний зв'язок, а також предмет суспільних відносин.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ.

Таким чином, предмет кримінального правопорушення є самостійна ознака кримінального правопорушення, яка завжди існує поряд з об'єктом. Саме об'єкт і предмет у сукупності утворюють самостійний елемент складу кримінального правопорушення. Однак, якщо об'єкт є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення, то предмет- факультативною. Об'єкту завжди завдається шкода , а предмету ні. Якщо шкода, завдана об'єкту, завжди має соціальний характер, то предмету кримінального правопорушення внаслідок суспільно небезпечного посягання насамперед завдається фізичної шкоди, яка викликає певні негативні соціальні зміни в об'єкті. Предмет в кримінальному праві можна розглядати в 3-х аспектах:

- предмет охоронюваних суспільних відносин;
- предмет кримінального правопорушення;
- предмет кримінально протиправного впливу.

3. Поняття і значення об'єктивної сторони кримінального правопорушення

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення є одним із чотирьох елементів складу кримінального правопорушення. Але серед них він займає особливе місце, так як містить найбільшу кількість інформації про саме

кримінальне правопорушення як суспільно небезпечне діяння у його зовнішньому прояві як явища реальної дійсності.

В чому ж полягає зовнішній прояв кримінального правопорушення? По-перше, це конкретний акт поведінки суб'єкта кримінального правопорушення у вигляді дії або, навпаки, бездіяльності, яка завжди здійснюється у певній об'єктивній обстановці, певному місці і в певний час, яка завжди чиниться певним чином (способом). Ці ознаки допомагають визначити суб'єктивну сторону кримінального правопорушення (вину, мотив, мету, емоційний стан).

По-друге, кримінальне правопорушення завжди тягне за собою певні суспільно небезпечні наслідки, так як завдає шкоди охоронюваним законом соціальним цінностям, що виступають об'єктом кримінально-правової охорони (кримінального правопорушення), і тим самим допомагає встановити об'єкт кримінального правопорушення.

По-третє, між актом поведінки та суспільно небезпечними наслідками завжди існує причинний зв'язок

Діяння є основною (головною ознакою будь-якого виду складу кримінального правопорушення – матеріального, формального, усіченого та матеріально-формального).

А щодо матеріального складу кримінального правопорушення обов'язковими є ще і суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між ними .

Крім них до об'єктивної сторони кримінального правопорушення відносяться: спосіб, знаряддя і засоби, місце, час, спосіб, обстановка вчинення кримінального правопорушення, а також, на думку певної групи вчених, ситуація (визначається як варіанти комбінацій з місця, часу та обстановки), стан, умови.

Отже, з викладеного можна визначити, що **об'єктивна сторона кримінального правопорушення – це зовнішній прояв кримінального правопорушення, що характеризується суспільно небезпечним діянням, суспільно небезпечними наслідками та причинним зв'язком між ними, а також місцем, часом, способом, обстановкою, ситуацією, станом, знаряддями та засобами вчинення кримінального правопорушення.**

Всі ознаки об'єктивної сторони поділяють на обов'язкові та факультативні.

До обов'язкових ознак об'єктивної сторони будь-якого складу кримінального правопорушення належить діяння (поведінка людини), яке може мати прояв у формі дії або бездіяльності.

Це знаходить своє підтвердження у законі, зокрема в ч.2 ст.1 в ч.1 [ст. 11](#) КК, також в статтях Особливої частини КК.

До факультативних ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення відносять:

1. суспільно небезпечні наслідки (майнова шкода);
2. причинний зв'язок між суспільно небезпечними наслідками та суспільно небезпечними діяннями;
3. місце (на полі бою);
4. час (проходження військової служби або військових зборів);

5. спосіб (таємно, відкрито, з особливою жорстокістю);
6. засоби (електронно-обчислювальна техніка, зброя, радіоактивні матеріали тощо);
7. знаряддя (ніж яким вбивають людину)
8. обстановка (бойова обстановка)
9. ситуація (безпорадний стан потерпілої)
10. стан (військовий стан)
11. умови (в умовах особливого періоду)

які, будучи притаманними кожному кримінального правопорушення як явищу реальної дійсності, не є обов'язковими для встановлення об'єктивної сторони, як ознаки конкретного складу кримінального правопорушення, сформульованого в диспозиції статті Особливої частини.

Однак, якщо будь-які із вказаних ознак прямо вказуються в диспозиції статті Особливої частини КК або однозначно впливають з її змісту, то вони є обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення і їх встановлення є предметом доказування для наявності складу кримінального правопорушення у діянні особи, **тобто є обов'язковими для кваліфікації скоєного кримінального правопорушення.**

Для кримінальних правопорушень, які за конструкцією визначаються як такі, що мають матеріальний склад, крім діяння, завжди обов'язковими ознаками об'єктивної сторони є ще й суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між ними і діянням особи.

Значення об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення

1. Об'єктивна сторона є одним з елементів складу кримінального правопорушення, виступаючого єдиною підставою кримінальної відповідальності (ч.1 ст. 2 КК). Тобто об'єктивна сторона кримінального правопорушення – це складова частина підстави кримінальної відповідальності.

2. Ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення (характер діяння, спосіб його вчинення, місце, час, обстановка, тяжкість суспільно небезпечних наслідків) визначають суспільну небезпечність кримінального правопорушення та суб'єкта кримінального правопорушення та відповідно впливають на суворість покарання.

3. Дає можливість встановити інші елементи та ознаки складу кримінального правопорушення: об'єкт форму вини, мотив, мету кримінального правопорушення, що дає можливість правильно кваліфікувати вчинене діяння.

4. Дозволяє розмежувати суміжні кримінальні правопорушення та кримінально протиправні діяння від некримінально протиправних (крадіжка, грабіж, розбій – за способом вчинення, хуліганство, посів та вирощування маку снотворного та конопель – за об'єктивною стороною).

5. Правильно визначити ступінь тяжкості кримінального правопорушення (п.3 ч.1 ст.65 КК) та відповідність кримінального покарання.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, об'єктивна сторона кримінального правопорушення – це зовнішній прояв передбаченого Кримінальним кодексом України суспільно

небезпечного винного діяння (дії або бездіяльності), вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення. Вона може розглядатися як зовнішній прояв кримінального правопорушення як явища об'єктивної дійсності в найрізноманітніших його зовнішніх проявах, а також як один із чотирьох елементів складу кримінального правопорушення, тобто як елемент юридичної конструкції (формули), за допомогою якої встановлюється чи є вчинене діяння кримінальним правопорушенням і, якщо так, то яким саме і характеризується наступними ознаками: діяння, наслідки, причинний зв'язок між діянням та наслідками, місце, час, спосіб, обстановка, стан, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення, ситуація.

4. Суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність)

Поняття “діяння” в Кримінальному кодексі України, теорії і судовій практиці вживається в двох значеннях:

а) як синонім поняття “кримінальне правопорушення”, визначення якого дається у [ст. 11](#) КК;

б) як ознака об'єктивної сторони, що проявляється у поведінці суб'єкту кримінального правопорушення у формі дії або бездіяльності.

До об'єктивних ознак діяння відносять саме ті, що відображають його як зовнішній прояв поведінки у вигляді фізичних рухів, здійснюваних особою або навпаки – утриманням від виконання певних рухів, виконання яких було обов'язковим. У багатьох статтях Особливої частини термін „діяння” вживається для визначення об'єктивної сторони як одного з елементів складу кримінального правопорушення. Особливо це є характерним для кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів кримінального правопорушення. До суб'єктивних ознак діяння належать інтелектуальна та вольова ознаки, тобто здатність особи в момент вчинення кримінального правопорушення правильно усвідомлювати суспільно небезпечний характер вчинюваного нею діяння, передбачати можливість настання їх суспільно небезпечних наслідків, а також керувати своєю поведінкою.

Таким чином діяння, як прояв кримінально протиправної поведінки особи, має наступні ознаки:

1. Суспільна небезпечність (ст. 2 і ч.1,2 [ст. 11](#) КК).
2. Протиправність ([ст. 11](#) КК).
3. Конкретність (встановити конкретний акт кримінально протиправної поведінки).
4. Свідомість (відображення у свідомості процесів, наслідків, зв'язку).
5. Вольовий акт поведінки (немає прояву волі в діяннях внаслідок нездоланної сили, фізичного примусу і т. ін.).

Суспільна небезпечність діяння, яке визнається кримінально протиправним, полягає в тому, що воно спричиняє істотну шкоду суспільним інтересам, охоронюваним кримінальним законом. Ця шкода може виражатися в реально завданих матеріальних збитках, заподіянні шкоди здоров'ю, смерті тощо, а також у створенні загрози настання шкоди охоронюваним кримінальним законом соціальним цінностям (об'єктам кримінально правової охорони). Наприклад, спричинення шкоди здоров'ю іншої людини у вигляді

тілесних ушкоджень різного ступеню тяжкості або заподіяння матеріальної шкоди у результаті протиправного заволодіння чужим майном або його знищення чи пошкодження та інше.

Саме суспільна небезпечність діяння обумовлює його криміналізацію, тобто визнання його кримінально протиправним і встановлення за його вчинення кримінального покарання. Це положення витікає зі змісту статей 2 та 11 КК.

Згідно з ч. 2 [ст. 11](#) КК, не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Ступінь і характер суспільної небезпеки діяння визначається як цінністю об'єкта кримінально-правової охорони, на який воно посягає, так і конкретним актом посягання: інтенсивністю, знаряддями і засобами, які при цьому використовуються, стадією завершеності та ін.

Протиправність діяння, як ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, згідно ч. 1 [ст. 11](#) КК означає, що воно під загрозою застосування покарання є забороненим для вчинення, тобто передбачено в диспозиції статті Особливої частини Кримінального кодексу України. Таким чином кримінально протиправне діяння завжди порушує певну норму чинного кримінального закону. Якщо вчинене суспільно небезпечне діяння, яке хоч і спричинило настання суспільно небезпечних наслідків, але прямо не передбачено жодною з норм Особливої частини Кримінального кодексу України, воно не може визнаватися кримінально протиправним і караним. Згідно ч. 3 [ст. 3](#) КК, кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки Кримінальним кодексом України. А в ч. 4 [ст. 3](#) КК встановлено, що застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено.

Конкретний характер діяння проявляється у конкретному акті протиправної поведінки людини, який відбувається у певний час, у певному місці, у певній обстановці і виражається у конкретній дії або бездіяльності. Тобто без конкретного прояву поведінки людини, яка заборонена кримінальним законом, не може бути прояву кримінального правопорушення.

Розглянемо форми прояву діяння: дії та бездіяльності.

Дія у кримінальному законі – це активна, свідома, вольова, суспільно небезпечна, протиправна поведінка (вчинок) суб'єкта кримінального правопорушення. Вона є найбільш поширеною формою зовнішнього прояву кримінально протиправного діяння і може виражатися у фізичних рухах, які спрямовані на зміну зовнішньої фізичної сфери предметів матеріального світу, а також у вербальній (словесній або іншій інформаційній формі вираження).

Дія розділяється за фізіологічним проявом на:

- а) прості (елементарні);
- б) складні (що складаються з кількох актів як елементарних, так і таких, що можуть визначатися як самостійні дії) (наприклад, ч.3 ст. 189 – вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя та здоров'я особи...)

За характером впливу на об'єкт кримінального правопорушення:

- а) фізичні;
- б) інформаційні.

Фізичні дії полягають у фізичному (енергетичному) впливі на об'єкт кримінального правопорушення (поштовх, завдання пошкоджень тощо).

Інформаційні дії полягають у доведенні до об'єкту кримінального правопорушення різними способами інформації як засобу впливу з метою добитися від нього бажаної поведінки.

Бездіяльність, як діяння – це пасивна форма поведінки особи, що полягає у невчиненні нею конкретної дії (дій), які вона мала обов'язок та можливість вчинити в конкретних умовах.

За своїми юридичними ознаками вона відповідає ознакам дії, відрізняється протилежною формою поведінки – пасивною.

Особливості бездіяльності як ознаки об'єктивної сторони:

- наявність у особи обов'язку діяти певним чином;
- наявність можливості в конкретних умовах реально діяти належним чином.

Ці дві особливості є обов'язковими умовами кримінальної відповідальності при бездіяльності.

Обов'язок особи діяти може утворювати:

- а) закон або інший нормативний акт;
- б) професійні функції або службове становище;
- в) договір;
- г) діяння особи, що створило загрозу об'єкту кримінально-правової охорони.

Непереборна сила – це нездоланна в конкретних для особи обставинах перешкода її волевиявленню, яка може виражатися у явищах природи (повінь, снігові замети, схід снігової лавини або сільового потоку тощо), причинах наслідків технічних та техногенних аварій та катастроф (вихід з ладу по незалежним від особи причинам технічних пристроїв, наприклад, рятувальної техніки, аварія на ЧАЕС тощо). Не є вольовою поведінкою особи, яка не впоралася з управлінням транспортним засобом, в якому через прихований від контролю брак раптово відмовило рульове управління.

Непереборний фізичний примус – це протиправне фізичне насильство щодо особи (нанесення побоїв, ударів, тілесних ушкоджень, зв'язування, здавлювання, катування та інші дії), в результаті якого їй заподіюється нестерпний фізичний біль, або моральні страждання чи обмеження (позбавлення) можливості поведінки за власним волевиявленням і, як наслідок цього, позбавляє її можливості або усвідомлювати вчинювані нею діяння або керувати ними.

Психічний примус не визнається таким, що у повній мірі позбавляє особу можливості усвідомлювати вчинюване діяння або керувати ним, але у разі його наявності, на підставі ч. 2 ст. 40 КК, може бути підставою для визнання його як таким, що було вчинене у стані крайньої необхідності - однієї з обставин, наявність якої виключає кримінальну протиправність діяння, тобто на підставі ст. 39 КК.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, діяння в кримінальному праві – це активна, складна і завжди конкретна, заборонена кримінальним законом, вчинювана свідомо поведінка (вчинок) людини, що є суб'єктом кримінального правопорушення, безпосередньо спрямована на спричинення певних негативних наслідків об'єктам кримінально-правової охорони.

5. Суспільно небезпечні наслідки: поняття, види, значення

Суспільно небезпечний наслідок – це шкідливі зміни які настають в соціальних цінностях, що є об'єктом кримінально-правової охорони, і полягає у заподіянні в них певних негативних змін або створенні реальної загрози їх настання.

Наслідки кримінального правопорушення поділяють на:

- а) матеріального характеру;**
- б) нематеріального характеру;**
- в) особистісного характеру.**

В науці є точка зору, за якою суспільно небезпечні наслідки поділяються лише на матеріального та нематеріального характеру. За нею:

до матеріальних наслідків належить шкода, що має особистий (фізичний) характер (спричинення тілесних ушкоджень або заподіяння смерті людини), а також майнова шкода (кримінальні правопорушення проти власності, господарські кримінальні правопорушення та ін.);

до нематеріальних наслідків відносять ті, що полягають у порушенні прав або інтересів учасників суспільних відносин, охоронюваним кримінальним законом (це політичні, соціальні, організаційні).

На нашу думку, більш об'єктивним є поділ наслідків кримінальних правопорушень на 3 види, за якими:

до наслідків майнового характеру відносяться ті, що тягнуть спричинення матеріальної шкоди, тобто такої, що може бути відображена у відповідному грошовому еквіваленті і у свою чергу поділяються на наслідки, що спричинили так звану **позитивну шкоду** або у прямих матеріальних збитках (при крадіжці або знищенні чи пошкодженні майна тощо), а також у вигляді **недоотриманого доходу або втраченої вигоди**;

до наслідків нематеріального доходу відносяться такі шкідливі зміни, які спричиняють шкоду політичного, ідеологічного, морального та іншого характеру. Їх особливість полягає, що вони не піддаються метричній системі виміру і не можуть бути виражені ні в грошах, ні в кілограмах ні в інших кількісних іменних показниках.

До наслідків особистісного характеру відносяться спричинення шкоди життю та здоров'ю людини (вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень, тощо).

В залежності від того чи включаються суспільно небезпечні наслідки в диспозицію Особливої частини КК як обов'язкова ознака складу кримінального правопорушення, чи ні – всі кримінальні правопорушення поділяються на:

1. кримінальні правопорушення з матеріальним складом (матеріальні кримінальні правопорушення);
2. кримінальні правопорушення з формальним складом (формальні кримінальні правопорушення).

Кримінальні правопорушення з матеріальним складом – це такі кримінальні правопорушення, для об'єктивної сторони яких в диспозиції КК вимагається встановлення крім суспільно небезпечного діяння ще й настання суспільно небезпечних наслідків, а також наявність між ними причинного зв'язку, при якому перша ознака виступає причиною настання наслідку.

Кримінальні правопорушення з формальним складом – це такі кримінальні правопорушення, для встановлення об'єктивної сторони яких диспозиція статті Особливої частини КК передбачає лише наявність суспільно небезпечного діяння (кримінально протиправної поведінки особи) і не вимагає встановлення настання будь-яких інших наслідків. Тому для утворення закінченого кримінального правопорушення, який має формальний склад, достатньо вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого диспозицією статті. І хоча, як ми визначили вже вище, суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення наступають у будь-якому кримінальному правопорушенні, у кримінальних правопорушеннях з формальним складом вони виносяться за межі складу кримінального правопорушення. Але, як правильно акцентує увагу А.О. Пінаєв, таке винесення наслідків за межі складу кримінального правопорушення необхідно розуміти як те, що не потрібним є їх кількісне визначення, а не що їх встановлення взагалі не є обов'язковим. Це обумовлено положеннями ч. 2 [ст. 11](#) КК про відсутність кримінального правопорушення у разі вчинення дії або бездіяльності яка через малозначність не становить суспільної небезпеки, а також особливістю об'єкта кримінального правопорушення, що полягає у неможливості визначити кількісні показники спричиненої йому шкоди.

Значення суспільно небезпечних наслідків:

1. як підстава криміналізації (декриміналізації) діянь;
2. як ознака відмежування кримінального правопорушення від інших правопорушень;

3. враховується при призначенні покарання судом.

Для матеріальних кримінальних правопорушень:

1. для визначення наявності складу кримінального правопорушення як підстави кримінальної відповідальності;
2. для правильної кваліфікації кримінального правопорушення і його відмежування від суміжних кримінальних правопорушень;
3. для вирішення питання про кримінальну відповідальність при посяганні за відсутності наслідків:

- а) замах на кримінальне правопорушення при прямому умислу;
- б) відсутність складу кримінального правопорушення при інших формах вини, якщо у законі не передбачена відповідальність за кримінальне правопорушення з іншими формами вини.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, суспільно небезпечні наслідки – це обов'язкова об'єктивна ознака будь-якого кримінального правопорушення як явища об'єктивної дійсності. Для кримінальних правопорушень, які сформульовані за конструкцією як кримінальні правопорушення з матеріальним складом, суспільно небезпечні наслідки виступають обов'язковою ознакою об'єктивної сторони як елементу складу кримінального правопорушення, тобто є обов'язковими для визначення моменту закінчення кримінального правопорушення і для кваліфікації і можуть виражатися у настанні негативних наслідків майнового або особистісного характеру для об'єктів кримінально-правової охорони. Їх встановлення і визначення є об'єктом доказування по кримінальній справі і обов'язковою умовою підстави настання кримінальної відповідальності.

5. Причинний зв'язок між діянням (дією або бездіяльністю) і суспільно небезпечними наслідками

Причинний зв'язок у кримінальному праві – це об'єктивно існуючий зв'язок між суспільно небезпечним діянням (дією або бездіяльністю як причиною) та суспільно небезпечними наслідками (наслідком), коли діяння викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку.

Вимоги щодо встановлення наявності причинного зв'язку:

- а) діяння у часі завжди передує наслідку;
- б) діяння як причина повинна викликати (породжувати) наслідок, при цьому дія безпосередньо викликає наслідок, а бездіяльність – опосередковано (через дії інших сил і засобів), завдяки бездіяльності особи;
- в) діяння виступає головною, визначальною умовою настання наслідку;
- г) діяння неминуче викликає настання цього наслідку.

Випадкові причинні зв'язки між діянням та наслідком не мають кримінально-правового наслідку.

Види причинних зв'язків, які мають кримінально-правове значення:

- а) причинний зв'язок безпосереднього заподіяння (прямий);
- б) опосередкований необхідний причинний зв'язок (через інші засоби, неосудних осіб, тварин тощо);
- в) необхідний причинний зв'язок при співучасті (організатор, підбурювач, пособник, виконавець, наслідок);
- г) необхідний причинний зв'язок за наявності особливих умов.

ВИСНОВКИ З ШОСТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, необхідний причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками завжди означає наявність об'єктивної сторони кримінального правопорушення з матеріальним складом. Але це лише обов'язкова передумова вирішення питання про наявність складу кримінального правопорушення як підстави кримінальної відповідальності. Треба ще встановити суб'єктивну сторону кримінального правопорушення - вину у формі умислу чи необережності щодо наслідку, який настав, що є предметом наступних лекцій з кримінального права.

7. Місце, час, обстановка, спосіб та засоби вчинення кримінального правопорушення

Спосіб вчинення кримінального правопорушення – це сукупність прийомів і методів, що використовуються при вчиненні кримінального правопорушення (фізичне або психічне насильство або погроза насильства, обман, зловживання довірою, жорстокий та ін.).

Знаряддя вчинення кримінального правопорушення – це технічні пристосування, механізми, зброя, інструмент, інші предмети, якими кримінальний правопорушник вчиняє кримінальне правопорушення (ніж, сокира, транспортний засіб, мотузок, вогнепальна зброя тощо).

Засоби - це також речі матеріального світу, які полегшують кримінальному правопорушнику вчинити кримінальне правопорушення - документи, фомка при вчиненні квартирної крадіжки

Інші знаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, характеризують умови його вчинення

До них відносяться:

- 1) місце вчинення кримінального правопорушення;
- 2) час вчинення кримінального правопорушення;
- 3) обстановка вчинення кримінального правопорушення.

Місце вчинення кримінального правопорушення – це певна територія або інше місце, де відбувається суспільно небезпечне діяння і настають суспільно небезпечні наслідки в результаті вчинення суспільно небезпечних діянь. (ст.6 КК – територія України, ст.268, 334 КК, земля, надра, економічна зона, в лісах...)

Має значення для визначення юрисдикції закону про кримінальну відповідальність.

Характеризує суспільну небезпечність кримінального правопорушення та особи.

Часом вчинення кримінального правопорушення визнається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності (ч.3 ст.4 КК).

Має важливе значення для встановлення чинності кримінального закону, суспільної небезпечності кримінального правопорушення та винної особи.

Обстановка вчинення кримінального правопорушення – це конкретні об'єктивно-предметні умови, в яких вчиняється кримінальне правопорушення.

ВИСНОВКИ З СЬОМОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, з'ясування вказаних ознак об'єктивної сторони при розслідуванні кримінальних справ є важливим не тільки тоді, коли вони є обов'язковими і впливають на кваліфікацію вчиненого, а й тоді, коли вони не передбачені в законі, оскільки вони можуть мати й інше кримінально-правове значення, наприклад, впливати на міру покарання .

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

В якості висновку по лекції слід відзначити , що об'єктом кожного кримінального правопорушення є суспільні відносини, які охороняються, в

силу їх важливості, кримінальним законом. Об'єкт властивий кожному складу кримінального правопорушення і є обов'язковим його елементом. Класифікація об'єктів на їх види засновується на вченні про співвідношення категорій загального, особливого і окремого (одиночного).

Таке співвідношення об'єктів кримінального правопорушення має теоретичне і практичне значення для правильної класифікації скоєного.

Об'єктом не можуть бути речі та інші предмети матеріального світу, сама людина, її діяння, саме кримінальне правопорушення.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення – це зовнішній прояв передбаченого Кримінальним кодексом України суспільно небезпечного винного діяння (дії або бездіяльності), вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення. Вона може розглядатися як зовнішній прояв кримінального правопорушення як явища об'єктивної дійсності в найрізноманітніших його зовнішніх проявах, а також як один із чотирьох елементів складу кримінального правопорушення, тобто як елемент юридичної конструкції (формули), за допомогою якої встановлюється чи є вчинене діяння кримінальним правопорушенням і, якщо так, то яким саме і характеризується наступними ознаками: діяння, наслідки, причинний зв'язок між діянням та наслідками, місце, час, спосіб, обстановка, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення, ситуація.

Діяння в кримінальному праві – це завжди конкретна, заборонена кримінальним законом, вчинювана свідомо поведінка (вчинок) людини, що є суб'єктом кримінального правопорушення, безпосередньо спрямована на спричинення певних негативних наслідків об'єктам кримінально-правової охорони.

Суспільно небезпечні наслідки – це обов'язкова об'єктивна ознака будь-якого кримінального правопорушення як явища об'єктивної дійсності. Для кримінальних правопорушень, які сформульовані за конструкцією як кримінальні правопорушення з матеріальним складом, суспільно небезпечні наслідки виступають обов'язковою ознакою об'єктивної сторони як елементу складу кримінального правопорушення, і можуть виражатися у настанні негативних наслідків майнового або особистісного характеру для об'єктів кримінально-правової охорони. Їх встановлення і визначення є об'єктом доказування по кримінальній справі і обов'язковою умовою підстави настання кримінальної відповідальності.

ТЕМА № 5. ОСОБА, ЯКА ПІДЛЯГАЄ КРИМІНАЛЬНІЙ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ (СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ).

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

ВСТУП

1. Поняття та ознаки суб'єкта кримінального правопорушення.
2. Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення.

3. Вік кримінальної відповідальності.
4. Поняття неосудності та її критерії.

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. – 428 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ахмедов Махір Байрам огли, Бабенко А.М. та ін. ; за заг. ред. В.Я. Конопельського, В.О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. 452 с.
4. Кримінальне право (Загальна частина) : навчальний посібник / С.А. Шалгунова, О.С. Скок, Т.В. Шевченко, О.І. Соболев, С.М. Школа, С.А. Риб'янець, Ю.В. Волошина, А.О. Марієнко, В.А. Якушкін; за заг. ред. к.ю.н., доц. С.А. Шалгунової. Херсон : Айлант, 2019. – 296 с.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України /Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; За заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
6. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Вид. 9-те, перероб. та допов. Київ: Алерта, 2023. 576 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

поглиблене і всебічне вивчення кримінального законодавства, а саме суб'єкта, як одного з основних обов'язкових елементів складу кримінального правопорушення, без якого не може наставати кримінальна відповідальність.

ВСТУП

Сьогоднішньою лекцією ми продовжуємо вивчення Загальної частини кримінального права. З минулих занять ви вже з'ясували, що склад кримінального правопорушення є єдиною і необхідною умовою кримінальної відповідальності. Згадаємо, що склад кримінального правопорушення – це сукупність усіх суб'єктивних та об'єктивних ознак, які характеризують суспільно небезпечні діяння, як кримінально протиправні. До об'єктивних ознак відносять об'єкт та об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, до суб'єктивних – суб'єкт та суб'єктивна сторона. Темою нашої сьогоднішньої лекції є суб'єкт складу кримінального правопорушення.

Питання про суб'єкт кримінального правопорушення протягом багатьох років було дискусійним в теорії кримінального права. Зазначимо, що і на сьогодні в ряді моментів, які характеризують цей елемент кримінального правопорушення, немає єдності поглядів.

Стародавнє та середньовічне право передбачало можливість притягнення до кримінальної відповідальності не тільки фізичних осіб – людей, а й тварин та об'єкти природи, які своїми діями завдали шкоду тим чи іншим охоронюваним відносинам, благам та інтересам або були джерелом її спричинення. Саме на цих принципах сторіччями будувалось кримінальне законодавство католицьких країн Західної Європи і Південної Америки. Але випадки засудження тварин, людей, що вже померли та механізмів відбувалися не тільки в далекому минулому і не тільки в країнах Західної Європи та Південної Америки:

1566 р. – у Франції судили сарану. Було вирішено: покинути їй державу протягом 6 діб.

1960 р. – в Англії засудили собаку до страти за те, що вона покусала дітей, але апеляційний суд вирок скасував, замінивши смертну кару на один рік позбавлення волі умовно.

У Йємені судили водія за те, що він автомашиною збив людину, на суді водій показав, що у автомашини зіпсувалися гальма. На основі законів ісламу суддя засудив машину до 6 місяців стояння на майдані прикованою ланцюгом.

В штаті Техас (США) у 1990 р. було винесено вирок собаці за неодноразові напади на людей та спричинення їм тяжких пошкоджень.

Прийнятий у 2001 р. [Кримінальний кодекс України](#) однозначно вирішив, що суб'єктом кримінального правопорушення може бути лише жива людина. Давайте розглянемо яке ж поняття дає закон суб'єкту кримінального правопорушення та які його ознаки.

1. Поняття та ознаки суб'єкта кримінального правопорушення.

Частина 1 [ст. 18](#) КК визначає, що «суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила [кримінальне правопорушення](#) у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність». Суб'єкт кримінального правопорушення — один з чотирьох елементів складу кримінального правопорушення, без наявності якого (як і без кожного з інших трьох елементів) певна дія або бездіяльність не можуть бути визнані кримінальним правопорушенням, а отже не може наставати кримінальна відповідальність.

Законодавець встановлює три обов'язкові ознаки суб'єкта кримінального правопорушення, які характеризують його в сукупності, а саме суб'єктом кримінального правопорушення може бути лише:

- фізична особа;
- осудна особа;
- особа, котра досягла віку, з якого за дане [кримінальне правопорушення](#) настає кримінальна відповідальність.

Вони є обов'язковими ознаками будь-якого складу кримінального правопорушення, і відсутність однієї з них означає відсутність у діянні особи складу кримінального правопорушення.

1. “Фізична особа” – суб'єктом кримінального правопорушення може бути лише людина, фізична особа, а саме: громадяни України, особи без громадянства (апатриди) та іноземці. Питання про кримінальну

відповідальність дипломатичних співробітників та інших громадян, які відповідно до міжнародних угод і чинного законодавства не підлягають юрисдикції українського суду, розв'язуються дипломатичним шляхом (ст. 6 ККУ).

2. “Осудна особа” - суб'єктом кримінального правопорушення може бути не всяка фізична особа, а тільки осудна. В законі поняття осудної особи визначено в ч.1 ст.19 КК, як такої, що “під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

Неосудні особи позбавлені такої здатності і тому не можуть бути суб'єктами кримінального правопорушення, не при яких умовах не можуть визнанні винними і відповідати за вчинені ними суспільно-небезпечні діяння.

Згідно з КК особа, яка визнана судом *обмежено осудною*, тобто така яка під час вчинення кримінального правопорушення, через наявний у неї психічний розлад, не була здатною повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними, підлягають кримінальній відповідальності, тобто є суб'єктами кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 20 ККУ).

Отже, осудність — це здатність особи під час вчинення кримінального правопорушення усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Кримінальне правопорушення завжди є актом поведінки свідомо діючої особи.

3. “Особа, котра досягла віку, з якого за дане кримінальне правопорушення настає кримінальна відповідальність” - суб'єктом кримінального правопорушення може бути тільки особа, яка досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність за протиправні діяння (ст.22 ККУ).

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, суб'єкт кримінального правопорушення – фізична, осудна особа, яка на момент вчинення кримінального правопорушення досягла віку кримінальної відповідальності (ч.1 ст.18 КК). До ознак суб'єкта кримінального правопорушення відносять:

1. фізична особа;
2. осудність;
3. вік.

2. Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення

Поряд з поняттям загального суб'єкта КК передбачає і поняття спеціального суб'єкта.

Частина 2 ст. 18 визначає, що спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є *фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа.*

Таким чином, спеціальний суб'єкт — це особа, яка крім обов'язкових загальних ознак (фізична, осудна особа, яка досягла певного віку) має додаткові спеціальні (особливі) ознаки, передбачені в статті Особливої частини для суб'єкта конкретного складу кримінального правопорушення.

У ряді випадків кримінальний закон передбачає відповідальність осіб, наділених, окрім загальних ознак суб'єкта, додатковими ознаками, що характеризують відповідну особу як спеціального суб'єкта кримінального правопорушення. Ці ознаки конкретного складу кримінального правопорушення або прямо названі в диспозиції відповідної норми КК, або визначаються шляхом тлумачення цієї чи інших норм КК. Інколи ознаки *спеціального суб'єкта* вказані в окремій нормі (наприклад, поняття службової особи визначається у примітці до ст. 364).

Окремою нормою в Загальній частині КК законодавець визначив поняття службової особи (ч.3, 4 [ст. 18](#) КК).

Службовими особами (ч.3 [ст. 18](#) КК) є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Також службовими особами (ч.4 [ст. 18](#) КК) визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів.

За своїм змістом ознаки спеціального суб'єкта досить різноманітні. їх можна об'єднати у три великі групи:

1) ознаки, що характеризують соціальну роль і правове становище суб'єкта:

- *громадянство* (громадянин України, особа без громадянства чи іноземець),
- *професія, вид діяльності, характер виконуваної роботи* (лікар, капітан судна тощо);
- *участь у судовому процесі* (свідок, потерпілий, експерт, перекладач);
- *судимість*;

2) фізичні властивості суб'єкта:

- *вік*,
- *стать*,

- стан здоров'я і працездатність суб'єкта;
- 3) взаємовідносини суб'єкта з потерпілим:
 - родинні відносини суб'єкта з потерпілим або іншими особами (батько, мати, інші родичі),
 - службові відносини (підлеглий, начальник),
 - інші відносини (особа, від якої потерпілий залежить матеріально, тощо).

У чинному Кодексі містяться цілі розділи, майже всі статті яких присвячені відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені спеціальними суб'єктами: розд. XI — про кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту (працівники транспорту), розд. XVII — про кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (службові особи), розд. XIX — про кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) (військовослужбовці).

У багатьох випадках суб'єкти кримінальних правопорушень визначаються за побічними ознаками або ознаками, які треба доводити. *Наприклад*, вчинення кримінального правопорушення представником влади (ч. 3 ст. 109; ч. 2 ст. 110), скоєння вбивства особою, яка раніше вчинила [вбивство](#) (п.13 ч. 2 ст. 115) тощо.

Іноді специфічність суб'єкта впливає з самого тексту статті, хоча про суб'єкта в ній зовсім нічого не говориться. *Наприклад*, немає сумніву, що суб'єктом планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни (ст.437 КК) можуть бути особи, що належать до дуже вузького кола, хоча хто саме — у статті не згадується.

[Суб'єкт кримінального правопорушення](#) — це конкретна особа, якій притаманні певні соціальні властивості, їх сукупність утворює індивідуальний образ людини, який охоплюється поняттям "особа, яка вчинила [кримінальне правопорушення](#)" ("особа кримінального правопорушника"). З поняттям "особа кримінального правопорушника" пов'язано багато положень КК. Вимога враховувати особу винного є одним із загальних засад призначення покарання (ст. 65 ККУ). Окремі властивості особи, яка вчинила [кримінальне правопорушення](#), відображені у переліку обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання (ст. ст. 66, 67). Дані про особу мають також юридичне значення для вирішення інших кримінально-правових питань (зокрема, питання про звільнення від кримінальної відповідальності). Проте на відміну від ознак суб'єкта кримінального правопорушення, інші дані про особу перебувають за межами складу кримінального правопорушення, а тому не можуть бути покладені в обґрунтування кримінальної відповідальності.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

В ч.2 ст. 18 КК дано поняття спеціального суб'єкта. Спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, [кримінальне правопорушення](#), суб'єктом якого може бути лише певна особа.

До ознак спеціального суб'єкта кримінального правопорушення відносять:

1. фізична особа;
2. осудність;
3. вік;
4. фах, громадянство, посада, родинні стосунки та інші.

В ч.3,4 [ст. 18](#) КК дано поняття службової особи. Службовою особою є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом, посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів.

3. Вік кримінальної відповідальності.

У частині 1 [ст. 22](#) прямо зазначено, що «кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років». Цей вік називають загальним віком кримінальної відповідальності. У частині 2 цієї ж статті встановлюється знижений вік кримінальної відповідальності — чотирнадцять років — за окремі, прямо перелічені законом кримінальні правопорушення. Серед цих кримінальних правопорушень зазначені, наприклад, такі, як: умисні вбивства (статті 115-117 КК), умисне нанесення тяжких тілесних ушкоджень (ст. 121; частини 3 статей 345, 346, 350, 377, 398); диверсія (ст. 113), [бандитизм](#) (ст. 257), [згвалтування](#) (ст. 152), [крадіжка](#), [грабіж](#) і [розбій](#) (статті 185, 186, 187), [хуліганство](#) (ст. 296) і деякі інші. Передбачений ч. 2 [ст. 22](#) КК перелік кримінальних правопорушень, за які настає відповідальність з чотирнадцяти років, є вичерпним.

Аналіз цих кримінальних правопорушень дає підставу для висновку, що законодавець знизив вік кримінальної відповідальності за такі кримінальні правопорушення:

- а) умисні кримінальні правопорушення;
- б) кримінальні правопорушення корисливо-насильницької спрямованості.

В основу зниження віку кримінальної відповідальності за ці кримінальні правопорушення покладені такі критерії:

- 1) рівень розумового розвитку, свідомості особи, який свідчить про можливість уже в чотирнадцять років усвідомити суспільну небезпечність і протиправність кримінальних правопорушень, перерахованих у ч. 2 ст. 21 КК;
- 2) значну поширеність більшості з цих кримінальних правопорушень серед підлітків;
- 3) значну суспільну небезпечність (тяжкість) більшості з цих кримінальних правопорушень.

У ряді випадків кримінальна відповідальність можлива лише за кримінальні правопорушення, вчинені повнолітніми особами, тобто особами, які досягли 18- річного віку (або більше), бо за характером цих кримінальних правопорушень їх фактично не можуть вчинити неповнолітні. До таких кримінальних правопорушень слід віднести, наприклад, ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу (ст.335 ККУ), втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність (ст. 304 ККУ), постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст.375 ККУ - *статтю 375 визнано такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), згідно з Рішенням Конституційного Суду № 7-п/2020 від 11.06.2020*) – суддею може бути лише громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років (ст.69 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»).

Особа у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років не відповідає за кримінальні правопорушення, за які встановлюється відповідальність з шістнадцяти років, навіть якщо вона брала в них участь як співучасник. У цих випадках особа у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років може нести відповідальність тільки коли в його конкретних діях містяться ознаки іншого кримінального правопорушення, за яке законом встановлена відповідальність з чотирнадцяти років. Наприклад, якщо неповнолітній у віці до шістнадцяти років бере участь разом з іншими особами, що досягли шістнадцяти років, у такому кримінальному правопорушенні як примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань шляхом насильства, небезпечного для життя і здоров'я (ч. 3 ст. 355 КК), то він може відповідати тільки за вчинення, наприклад, тяжкого тілесного ушкодження за ст. 121 КК.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, віком з якого може наставати кримінальна відповідальність є досягнення особою на момент вчинення кримінального правопорушення 16 років. Лише в окремих випадках, які чітко передбачені ч.2 ст. 22 КК кримінальна відповідальність настає з 14 років. В окремих випадках вік кримінально відповідальності може бути і вище 16 років.

5. Поняття неосудності та її критерії.

У частині 2 ст. 19 дається законодавче визначення поняття неосудності, з якого випливає, що неосудною визнається така особа, яка під час вчинення суспільне небезпечного діяння, передбаченого КК, «не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки».

Наведену в законі сукупність ознак, що характеризують неосудність, називають *формою неосудності*. Вона визначається, коли встановлена одна з ознак юридичного критерію на підставі хоча б однієї з ознак медичного критерію.

Відповідно до ст. 19 неосудність (як, до речі, і осудність) визначається тільки щодо часу вчинення особою суспільне небезпечного діяння і тільки у зв'язку з ним. Неприпустимо за межами такого діяння порушувати питання про неосудність або осудність особи. Причому до цієї формули включені як медичні, так і юридичні ознаки (критерії). У науці кримінального права така формула дістала назву змішаної формули неосудності. Поєднавши в цій формулі медичні та юридичні ознаки, законодавець у такий спосіб увів поняття неосудності в чіткі, суворо окреслені законом рамки. Закріплені в законі ознаки є однаково обов'язковими як для експертів, так і для юристів при вирішенні питання про неосудність конкретної особи.

Як уже зазначалося, у КК поняття неосудності трактується за допомогою двох критеріїв: *медичного (біологічного) і юридичного (психологічного)*.

Медичний критерій окреслює всі можливі психічні захворювання, що істотно впливають на свідомість і волю людини. У частині 2 ст. 19 зазначені чотири види психічних захворювань:

- а) хронічна психічна хвороба;
- б) тимчасовий розлад психічної діяльності;
- в) недоумство;
- г) інший хворобливий стан психіки.

Хронічна психічна хвороба — досить поширений вид захворювання психіки. До цих захворювань належать: шизофренія, епілепсія, параноя, прогресивний параліч, маніакально-депресивний психоз та ін. Усі ці хвороби є прогресуючими, важко виліковними чи взагалі невиліковними. Хоча і при цих захворюваннях можливі так звані світлі проміжки.

Тимчасовим розладом психічної діяльності визнається гостре, нетривале психічне захворювання, що відбувається у вигляді нападів. Це захворювання раптово виникає (часто як наслідок тяжких душевних травм) і за сприятливих обставин раптово минає. До таких захворювань належать різного роду патологічні афекти, алкогольні психози, біла гарячка та ін.

Недоумство (олігофренія) — найтяжче психічне захворювання (психічне каліцтво). Воно є постійним, природженим видом порушення психіки, що вражає розумові здібності людини. Існують три *форми слабоумства*:

- ідіотія (найбільш глибокий ступінь розумового недорозвитку),

- імбецильність (менш глибокий),
- дебільність (найлегша форма).

Таким чином, ці захворювання різняться між собою різною тяжкістю вираження хвороби.

Під *іншим хворобливим станом* психіки розуміють такі хворобливі розлади психіки, що їх не охоплюють раніше названі три види психічних захворювань. До них належать важкі форми психастенії, явища абстиненції при наркоманії (наркотичне голодування) та ін. Це не психічні захворювання в чистому вигляді, але за своїми психопатичними порушеннями вони можуть бути прирівняні до них.

У частині 2 ст. 19 юридичний критерій неосудності виражений двома ознаками: 1) інтелектуальною — особа не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність); 2) вольовою — особа не могла керувати ними. Під «своїми діями» (бездіяльністю) мають на увазі не будь-яку поведінку психічно хворого, а тільки ті його суспільне небезпечні дії (бездіяльність), що передбачені певною статтею КК.

Інтелектуальна ознака критерію неосудності знаходить свій вияв, по-перше, в тому, що особа не здатна усвідомлювати фактичну сторону, тобто не розуміє справжнього змісту своєї поведінки (не розуміє, що скоює [вбивство](#), підпалює будинок і т. ін.), а тому не може розуміти і його суспільну небезпечність. Так, душевнохвора мати під час купання своєї малолітньої дитини вводила їй в тіло звичайні швейні голки, думаючи, що таким чином вона вилікує її від тяжкої недуги. Зрештою це призвело до смерті дитини, а в її тілі було знайдено понад сорок голок.

Вольова ознака критерію неосудності свідчить про такий ступінь руйнування психічною хворобою вольової сфери людини, коли вона не може керувати своїми діями (бездіяльністю).

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Отже, особа може бути визнана неосудною тільки тоді, коли встановлена одна з ознак юридичного критерію на підставі хоча б однієї з ознак медичного критерію.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

На завершення лекції давайте згадаємо основні положення про які ви сьогодні дізналися.

Суб'єкт кримінального правопорушення – фізична, осудна особа, яка на момент вчинення кримінального правопорушення досягла віку кримінальної відповідальності (ч.1 ст.18 КК). До ознак суб'єкта кримінального правопорушення відносять:

1. суб'єктом кримінального правопорушення може бути тільки фізична особа;
2. осудність;
3. вік.

В ч.2 [ст. 18](#) КК дано поняття спеціального суб'єкта. Спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, [кримінальне](#)

правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа. До ознак спеціального суб'єкта кримінального правопорушення відносять:

1. суб'єктом кримінального правопорушення може бути тільки фізична особа;
2. осудність;
3. вік;
4. фах, громадянство, службове становище, родинні стосунки та інші.

Неосудною визнається така особа, яка під час вчинення суспільне небезпечного діяння, передбаченого КК, «не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки». Поняття неосудності трактується за допомогою двох критеріїв: медичного (біологічного) і юридичного (психологічного). Ви повинні запам'ятати, що особа може бути визнана неосудною тільки в тому випадку, коли встановлена одна з ознак.

ТЕМА № 7 СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

ВСТУП

1. Поняття та ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення. Їх значення для кваліфікації кримінальних правопорушень.

2. Вина як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, її види та значення.

3. Умисел та його види.

4. Необережність та її види.

5. Змішана форма вини.

6. Мотив, мета, емоції як додаткові ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення.

7. Помилки в кримінальному праві.

ВИСНОВКИ

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Вереша Р.В. Кримінальне право України. Загальна частина. Вид. 9-те, перероб. та допов.: навч. посібн. Київ: Алерта, 2023. 576 с.
4. Вереша Р. В. Вчення про суб'єктивну сторону злочину: монографія. К.: Алерта, 2018. 1106 с.
5. Вереша Р.В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину: монографія. К.: Алерта, 2018. 432 с.

6. Кримінальне право (Загальна частина) : навчальний посібник / С.А. Шалгунова, О.С. Скок, Т.В. Шевченко, О.І. Соболев, С.М. Школа, С.А. Риб'янець, Ю.В. Волошина, А.О. Марієнко, В.А. Якушкін; за заг. ред. к.ю.н., доц. С.А. Шалгунової. Херсон : Айлант, 2019. – 296 с.

7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України /Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; За заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

8. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Вид. 9-те, перероб. та допов. Київ: Алерта, 2023. 576 с.

9. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. – 428 с.

10. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ахмедов Махір Байрам огли, Бабенко А.М. та ін. ; за заг. ред. В.Я. Конопельського, В.О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. 452 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

вивчення основних ознак складу кримінального правопорушення, що характеризують суб'єктивну сторону кримінального правопорушення; розгляд всіх ознак, що характеризують суб'єктивну сторону складу кримінального правопорушення та їх значення для вірної кваліфікації кримінальних правопорушень; з'ясування поняття та змісту вини і її значення для правильної кваліфікації кримінальних правопорушень та визначення меж відповідальності особи; визначення поняття та видів умисної форми вини; визначення поняття та видів необережної форми вини; визначення поняття та змісту змішаної форми вини; з'ясування змісту мети, мотиву, емоцій - як додаткових ознак суб'єктивної сторони.

ВСТУП

Із попередніх тем ви знаєте, що єдиною підставою притягнення до кримінальної відповідальності по кримінальному праву є наявність в діянні винного складу кримінального правопорушення. Кожен [склад кримінального правопорушення](#) обов'язково містить в собі 4 такі елементи:

- об'єкт кримінального правопорушення;
- об'єктивна сторона кримінального правопорушення;
- суб'єкт кримінального правопорушення;
- суб'єктивна сторона кримінального правопорушення.

Якщо один із цих елементів складу кримінального правопорушення відсутній, то немає складу кримінального правопорушення.

Одним із найважливіших елементів складу кримінального правопорушення є **суб'єктивна сторона кримінального правопорушення**, що й буде предметом розгляду цієї лекції.

Конституція України в ст. 62 встановила, що особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути

піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Щоб здійснити це, слід поринути у внутрішній світ особи, тобто дослідити суб'єктивну сторону вчиненого нею кримінального правопорушення.

Належне засвоєння питань даної теми має важливе значення для наступного вивчення як курсу Загальної, так і Особливої частини кримінального права.

Без чіткого уявлення про суб'єктивну сторону конкретного кримінального правопорушення неможливо відмежувати деякі кримінальні правопорушення один від одного і правильно кваліфікувати діяння по конкретній статті КК України. В слідчо-судовій практиці зустрічається значне число помилок кваліфікації кримінальних правопорушень, викликаних неправильним визначенням суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень.

Поняття суб'єктивної сторони, її ознак, значення правильного його встановлення та інші питання складають зміст сьогоденної теми лекції.

1. Поняття та ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, їх значення для кваліфікації кримінальних правопорушень

В ст.2 КК зазначено, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК. Тобто, лише за наявності в діянні особи складу кримінального правопорушення вона може бути притягнута до кримінальної відповідальності. Як нам уже відомо склад кримінального правопорушення складається з 4 елементів, одним з яких є суб'єктивна сторона кримінального правопорушення.

Протягом практично всього ХХ століття не припинялася дискусія щодо поняття змісту суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Практично дискутувались дві точки зору, два основних підходи:

1. поняття суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення й поняття вини у кримінальному праві збігаються, і вина по суті є суб'єктивною стороною складу кримінального правопорушення;

2. суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення є більш змістовним поняттям, яке в тому числі включає в себе вину.

Оскільки друга точка зору домінує в науковій літературі і такий підхід повністю базується на нормах чинного КК (див. ч.1 та 2 ст.2, ст.23 КК) то дамо таке визначення поняття суб'єктивної сторони кримінального правопорушення:

Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення – внутрішня сторона складу кримінального правопорушення, що характеризує психічне ставлення особи до вчинюваного діяння та наслідків, які воно викликає, а також характеристики мотиву та мети, які обумовили вчинення кримінального правопорушення, та емоційного стану, в якому перебувала особа під час його вчинення.

Ознаками суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення є:

- вина особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (ст.23 КК),
- мотив,
- мета,
- емоційний стан.

Всі ознаки суб'єктивної сторони можна поділити на обов'язкові та факультативні. До обов'язкових ознак відносять вину, а до факультативних - мотив, мету, та емоційний стан.

ВИСНОВОК

Таким чином, суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення – внутрішня сторона складу кримінального правопорушення, що характеризує психічне ставлення особи до вчинюваного діяння та наслідків, які воно викликає, а також характеристики мотиву та мети, які обумовили вчинення кримінального правопорушення, та емоційного стану, в якому перебувала особа під час його вчинення. Ознаками суб'єктивної сторони є вина, мотив, мета, та емоційний стан.

2. Вина як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, її види та значення

Вина (ст.23 КК) — це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Вина є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони і дозволяє визначити ставлення кримінального правопорушника до основної ознаки кримінального правопорушення - суспільної небезпеки.

В теорії та практиці кримінального права виділяють такі форми вини:

- умисну (ст.24 КК);
- необережну (ст.25 КК);
- змішану (складну, подвійну).

Умисел поділяється на такі види:

- прямий умисел;
- непрямий (побічний, евентуальний) умисел.

Необережність поділяється на такі види:

- кримінально протиправну недбалість;
- кримінально протиправну самовпевненість.

Змішана форма вини має місце в тих випадках, коли особа свідомо вчинює неправомірні дії, але не передбачає настання шкідливих наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити (водій перевищує швидкість руху умисно і не встигає загальмувати, коли на дорогу виходить пішоход та спричиняє йому тілесні ушкодження або смерть).

Правильне визначення форми вини інколи допомагає нам відмежовувати один склад кримінального правопорушення від іншого. Так, наприклад склад кримінального правопорушення передбачений ст.115 КК (Умисне вбивство) відрізняється від складу кримінального правопорушення передбаченого ч.2 ст. 121 КК (Тяжке тілесне пошкодження, що потягло за собою смерть потерпілої

особи) саме формою вини. В ст.115 умисна форма вини, а в ч.2 ст. 121 – змішана форма вини(умисел до нанесення тяжких тілесних пошкоджень, та неостережливість по відношенню до смерті потерпілої особи)(Див. п.22 ППВСУ №2 від 07.02.03 “Про судову практику про кримінальні правопорушення проти життя та здоров’я особи.”

ЗМІСТ ВИНИ				
Форма вини	Вид вини	Інтелектуальний момент		Вольовий момент
<i>Умисна</i>	Прямий умисел	особа усвідомлювала суспільнонебезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності)	передбачала неминучість або реальну можливість настання СНН	бажала настання СНН
	Непрямий умисел (побічний, евентуальний)	особа усвідомлювала суспільнонебезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності)	передбачала реальну можливість настання СНН	не бажала, але свідомо припускала настання СНН
<i>Неостережлива</i>	Кримінально-правна самовпевненість	особа усвідомлювала суспільнонебезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності)	передбачала абстрактну можливість настання СНН	легковажно розраховувала на відвернення СНН
	Кримінально-правна неостережливість	-	не передбачала можливості настання СНН	повинна була і могла передбачити настання СНН

ВИСНОВОК

Таким чином, Вина — це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі

умислу або необережності. Вона є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони. Виділяють три форми вини: умисна, необережна, змішана.

3. Умисел та його види

Умисна форма вини передбачає, що особа, яка його вчинила:

- **усвідомлювала** суспільне небезпечний характер своєї дії чи бездіяльності;
- **передбачала** суспільне небезпечні наслідки;
- **та бажала** (при прямому умислі);
- **чи свідомо допускала** (при непрямому умислі) настання цих наслідків.

Види умислу характеризуються ознаками, що відносяться до свідомості та волі особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення. Ознаки, що відносяться до характеристики свідомості при умислі мають назву **інтелектуального моменту** в понятті умислу, а ознаки, що відносяться до характеристики волі, - **вольового моменту**.

Прямий умисел - має місце в тих випадках, коли особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, усвідомлювала суспільне небезпечний характер свого діяння чи бездіяльності, передбачала суспільне небезпечні наслідки (інтелектуальний момент в понятті прямого умислу) і бажала їх настання (вольовий момент).

Розглянемо детально ознаки прямого умислу.

Усвідомлення особою суспільне небезпечного характеру свого діяння (дії чи бездіяльності) означає усвідомлення того, що її поведінка може завдати шкоди правам та інтересам людини і громадянина (власності, безпеці особи, життю, здоров'ю, волі, честі, гідності, політичним, трудовим, та іншим правам), громадському порядку, громадській безпеці, довкіллю, конституційному устрою України, миру і безпеці людства (ст. 1 КК). Життя в суспільстві, система освіти та виховання сприяє виробленню у кожного громадянина такого усвідомлення.

Передбачення суспільно небезпечних наслідків означає, що особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення завдає шкоди суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом.

Усвідомлення суспільно небезпечного характеру вчинюваних особою дій (бездіяльності) та передбачення суспільно небезпечних наслідків ґрунтуються на уявленні особи стосовно об'єктивних ознак її діяння (об'єкту та об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення). Усвідомлення їх, і звіт собі в суспільній небезпеці дає особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення. Так, усвідомлюючи, що вчинювані дії, які грубо порушують громадський порядок та виражають явну неповагу до суспільства (ст. 296 КК), хуліган усвідомлює тим самим і суспільну небезпеку хуліганства.

До вольового моменту прямого умислу відноситься вказівка закону на те, що особа бажала настання суспільне небезпечних; наслідків своєї дії (бездіяльності).

Бажання настання суспільне небезпечних наслідків означає:

1) бажання настання їх в якості кінцевого результату, до якого прагне кримінальний правопорушник (при вчиненні крадіжки бажає заволодіти чужим майном);

2) бажання настання суспільно небезпечних наслідків в якості певного результату (при зв'язуванні потерпілого, щоб без перешкод здійснити викрадення речей із його квартири, кримінальний правопорушник діє з прямим умислом, незаконно позбавляючи волі. Це відповідає його бажанню, оскільки робить можливим безперешкодним викрадення майна, хоча самі по собі ці дії не є кінцевою (остаточною) метою кримінального правопорушника).

Специфіка окремих складів кримінального правопорушення така, що вони можуть бути вчинені лише з прямим умислом. Так, викрадення чужого майна, незалежно від способів (крадіжка, грабіж, шахрайство, привласнення і т.п.), вчиняється лише умисно. При викраденні майна кримінальний правопорушник усвідомлює, що він своїми діями позбавляє власника можливості володіти, користуватися і розпоряджатися цим майном, передбачає настання суспільно небезпечних наслідків у виді майнової шкоди і бажає настання названих наслідків, при цьому він має на меті розпорядитися викраденим майном як своїм власним.

Непрямий умисел - характеризується тим, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, **усвідомлювала** суспільне небезпечний характер своєї дії чи бездіяльності, **передбачала** його суспільне небезпечні наслідки і **свідомо допускала** настання цих наслідків.

Ознаки непрямого умислу співпадають з ознаками, що характеризують інтелектуальний момент прямого умислу але за вольовим моментом вони відрізняються, оскільки при непрямому умислі особа не бажає, а свідомо допускає настання шкідливих наслідків, і не перешкоджає тому, що вони настануть в результаті дії чи бездіяльності. Сутність свідомого допущення цих наслідків полягає у байдужому ставленні щодо їх настання.

Вчинення кримінального правопорушення з непрямим умислом, як правило, поєднане із вчиненням дій, спрямованих на досягнення іншого результату. Вони можуть бути як кримінально протиправними, так і не кримінально протиправними. В процесі вчинення цих дій і спричиняється побічний результат, настання якого свідомо допускається.

Так, хуліган, який намагається подолати опір кількох осіб, що намагаються його вгамувати, робить декілька неприцільних пострілів в їх бік, внаслідок чого один з них отримує тілесні ушкодження. Завдання цих тілесних ушкоджень було вчинено з непрямим умислом.

Відповідальність за кримінальне правопорушення, вчинене з непрямим умислом, настає лише при реальному спричиненні суспільно небезпечних наслідків. Якщо ці наслідки не настали, відповідальність за замах на їх спричинення виключається, оскільки замах на кримінальне правопорушення можливий лише при наявності прямого умислу.

Закон містить визначення лише прямого та непрямого умислу, а в теорії та практиці кримінального права відрізняються такі види умислу, як: визначений (конкретизований), невизначений (неконкретизований); завчасно обміркований, раптовий, афектований.

Використання різних видів умислу в нормах чинного кримінального закону характеризується тим, що, кількість видів умислу, що використовується в законі у порівнянні з кількістю видів, що виділяються в теорії кримінального права, досить обмежена

ВИДИ УМИСЛУ		
<i>За вольовим моментом:</i>	<i>За ступенем конкретизації:</i>	<i>За особливостями свого виникнення (часу виникнення) та формування:</i>
1. Прямий	1. Конкретизований (визначений)	1. Завчасно обміркований
2. Непрямий (побічний, евентуальний)	2. Альтернативний 3. Неконкретизований (невизначений)	2. Раптовий 3. Афектований

Визначений (конкретизований) умисел характеризується тим, що особа передбачає настання та бажає досягнення конкретного, визначеного результату.

Так, кримінальний правопорушник, який напав на працівника поліції і відібрав у нього зброю, яку мав намір використати в майбутньому для вчинення розбійних нападів на громадян, мав конкретний умисел щодо вчинюваних ним дій.

Визначений (конкретизований) умисел можливий і у виді альтернативного умислу, при якому кримінальний правопорушник передбачає настання і бажає досягнення двох чи декількох конкретних, визначених наслідків. Це має місце в тому випадку, коли, при викраденні майна кримінальний правопорушник усвідомлює, що воно може виявитися власністю держави, громадської організації чи громадянина, тобто шкода може бути завдана державній, комунальній або приватній власності, і усвідомлення цього, є бажання особи настання будь-якого із цих наслідків. Відповідальність в даному випадку визначається на підставі фактичного результату, що настав.

Невизначений (неконкретизований) умисел характеризується тим, що особа передбачає настання і бажає досягнення суспільно небезпечних наслідків, але не конкретизує їх у своїй свідомості і бажанні.

Наприклад, при вчиненні крадіжки із магазину, кримінальний правопорушник не з'ясовує у своїй свідомості можливу суму грошей що викрадає, і вважає, що це може бути і дрібне викрадення, викрадення у невеликих розмірах, або викрадення на більш значну суму. Він повинен відповідати з урахуванням фактично вилученої суми грошей, яка і визначає кваліфікацію вчиненого.

У відповідності з особливостями свого виникнення та формування прямий умисел поділяється також на завчасно обміркований та раптовий (такий, що виник раптово).

Завчасно обміркований умисел виникає за деякий час до вчинення кримінального правопорушення. Він характеризується стійкістю намірів

кримінального правопорушника вчинити кримінальне правопорушення. Кримінальний правопорушник обмірковує способи вчинення майбутніх дій, визначає час і місце, найбільш сприятливі для реалізації свого наміру і т.п. Все це свідчить про підвищену суспільну небезпечність такого кримінального правопорушення.

Такий вид умислу має місце у тих випадках, коли кримінальний правопорушник готується до кримінального правопорушення: вибирає об'єкт нападу, складає план кримінально протиправної діяльності, тощо

Раптовий умисел (такий, що виник раптово) як свідчить його назва, виникає безпосередньо перед його реалізацією і не пов'язаний з попереднім обмірковуванням.

Так, наприклад, при вчиненні вбивства із помсти у винного може виникнути умисел зняти з нього цінні речі, заволодіти його грошима.

Раптовий умисел може виникнути внаслідок неправомірних дій іншої особи, які є образливими, неправомірними, насильницькими, якщо вони могли потягти тяжкі наслідки для винного чи його близьких, родичів. Законодавець називає такий умисел ще афектованим, тобто таким, що виник раптово, внаслідок сильного душевного хвилювання, і визнає цю обставину пом'якшуючою при вчиненні умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання (афекту) і умисного тяжкого тілесного ушкодження.

ВИСНОВОК

Таким чином, кримінальне правопорушення буде визнане вчиненим умисно, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала настання суспільно небезпечних наслідків і бажала їх настання, або хоча і не бажала, але свідомо допускала їх настання. Умисел розподіляють на такі види:

1. прямий та непрямий умисел;
2. визначений, невизначений, альтернативний;
3. заздалегідь обміркований, раптовий, афектований.

4. Необережність та її види

У ст.25 КК законодавець визначає і другу форму вини - **необережність**: кримінальне правопорушення визнається вчиненим з необережності, коли особа, яка його вчинила, передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії або бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення, або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоч повинна була і могла їх передбачати.

Отже, **відповідальність** за необережні кримінальні правопорушення; можлива лише **за умови** настання результату. Необережні дії чи бездіяльність, що не потягли настання суспільно небезпечних наслідків, не тягнуть за собою кримінальної відповідальності.

При вчиненні необережного кримінального правопорушення дія чи бездіяльність винної особи самі по собі можуть і не бути суспільно небезпечними; вони стають такими лише у зв'язку з настанням суспільно небезпечних наслідків.

Тому усвідомлення особою суспільної небезпечності діяння характеризується при необережності як усвідомлення суспільної небезпечності наслідків, що настали.

Необережність має такі види: кримінально протиправна самовпевненість і кримінально протиправна недбалість.

Кримінально протиправна самовпевненість характеризується тим, що особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення. Тобто, особа вважає, що існують певні конкретні обставини, які можуть зашкодити їх настанню. При цьому особа не лише не бажає настання суспільно небезпечних наслідків, але й легковажно розраховує їх попередити (відвернути).

Хоча цей вид необережності і має назву самовпевненість, однак особа може "сподіватися" не лише на себе і не лише на свої сили. При кримінально протиправній самовпевненості винний може розраховувати на дії інших осіб, сил природи, знарядь, машин та інші цілком реальні обставини, які, на його думку будуть достатніми для відвернення суспільно небезпечних наслідків. В дійсності розрахунок винного на всі ці обставини виявляється легковажним, неспроможним; вони нездатні в даних конкретних умовах зашкодити настанню названих наслідків.

Так, водій автомобіля веде його з недозволеною швидкістю з розрахунком на те, що в необхідну мить він зможе загальмувати, і уникнути тим самим наїзду на пішоходів і завдання їм тілесних ушкоджень. В дійсності ж виявилось інакше: було збито пішохода, який не встиг втекти з дороги. Кримінально протиправна самовпевненість буде і в тому випадку, коли водій розраховував на уважність пішоходів, які не будуть порушувати правила дорожнього руху, на справність гальм і т.п.

Якщо ж винний розраховує на якісь не передбачувані, випадкові обставини, то має місце байдуже ставлення до настання наслідків, що є однією із ознак **непрямого умислу**.

В тих випадках, коли виникає сумнів про те, чи психічне ставлення особи до вчинюваних нею дій було з непрямым умислом чи кримінально протиправною самовпевненістю, необхідно керуватися наступним: необхідно уявити собі з урахуванням всіх конкретних обставин справи, яким би була поведінка особи, якби вона була переконана в неминучості настання суспільно небезпечних наслідків. Якщо особа, переконана в цьому, все ж продовжувала б вчинення відповідних дій, то має місце байдуже ставлення до настання цих наслідків, свідоме їх допущення, що дає підстави розглядати психічне ставлення в якості непрямого умислу. Якщо ж особа за тих же умов утримувалася б від подальших дій - має місце кримінально протиправна самовпевненість.

Отже, при кримінально протиправній самовпевненості особа передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії чи бездіяльності, не проявляє належної уваги до державних, колективних інтересів чи інтересів інших осіб, вважає для себе можливим поставити їх під загрозу.

Кримінально протиправна недбалість має місце тоді, коли особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, **не передбачала** можливості настання

суспільне небезпечно небезпечних наслідків своєї дії чи бездіяльності, хоча **повинна була і могла їх передбачити**.

Оскільки при кримінально протиправній недбалості особа не передбачає суспільно небезпечних наслідків свого діяння, то вона не може і бажати (чи не бажати) їх.

Відсутність передбачення можливості настання суспільно небезпечних наслідків означає, що відсутня уява про самі наслідки, або їх суспільно небезпечний характер. Підставою для негативної оцінки психічного ставлення є наявність у особи обов'язку та можливості передбачати настання суспільно небезпечних наслідків в даному конкретному випадку. Особа зневажала своїми обов'язками і не використала свої можливості для визначення істинного значення наслідків свого діяння.

Так, мисливець, який не перевірів, заряджена його рушниця чи ні, став шуткувати: прицілювся у свого приятеля, вистрілив, чим спричинив потерпілому тяжке тілесне ушкодження. Мисливець не передбачав настання цих наслідків, хоча повинен був і міг їх передбачати.

Відсутність передбачення можливості настання суспільно небезпечних наслідків природно ставить питання: чим необхідно керуватися при встановленні того, що особа "повинна була і могла їх передбачити" і в яких випадках такі можливість і обов'язок відсутні. Притягнення до кримінальної відповідальності в останньому випадку може привести до об'єктивного ставлення наслідків, що настали, тобто до грубого порушення законності.

При відповіді на це питання керуються двома критеріями: об'єктивним і суб'єктивним.

Об'єктивний критерій дозволяє встановити, чи була реальна, об'єктивна можливість передбачення відповідних суспільно небезпечних наслідків та їх суспільно небезпечного характеру. З позицій об'єктивного критерію особа може передбачити можливість настання суспільно небезпечних наслідків, якщо будь-яка інша особа, яка опинилася в таких же умовах, передбачала б названі наслідки. При цьому ігноруються індивідуальні особливості окремих осіб, що мають різні спеціальні пізнання, різним досвідом у відповідній галузі знань, в житті і т.д. В цьому недолік об'єктивного критерію, що визначає неможливість керувати лише ним одним. Однак, для визначення того, що особа повинна була передбачати можливість настання певних наслідків, він цілком може бути використаний.

Суб'єктивний критерій вимагає враховувати індивідуальні особливості особи в їх можливому вияві в умовах кожного конкретного випадку. Суб'єктивний критерій вимагає враховувати життєвий досвід, освіту, професію, стаж роботи, навички і т.п., а також стан здоров'я та психіки в момент вчинення діяння та інші індивідуальні особливості осіб, що притягаються до кримінальної відповідальності.

Обов'язок передбачення можливості настання суспільно небезпечних наслідків ще не означає дійсну можливість їх передбачити. Вітчизняні вчені криміналісти вважають основним критерієм кримінально протиправної недбалості суб'єктивний, хоча використовують і об'єктивний в якості

передумови для конкретного застосування вимог, що впливають із суб'єктивного критерію.

У відповідності з принципом індивідуалізації кримінальної відповідальності щодо різних осіб ставлять різні вимоги. Відмова від цієї вимоги суперечила б одному із основних принципів кримінального права України - принципу індивідуалізації відповідальності.

Якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, не повинна була і не могла їх передбачити, то має місце така обставина, як **казус (випадок)**. Казус має місце і тоді, коли особа повинна була, але за даних конкретних умов не могла передбачити настання шкідливих наслідків.

Так, Ломова дала своєму хворому чоловіку отруйну речовину, яка була отримана нею в аптеці, замість виписаних лікарем ліків. Внаслідок цього чоловік Ломової помер. Ломова не передбачала, не могла передбачити, що своїми діями вона спричиняє смерть чоловіку, тому психічне ставлення Ломової до наслідків її дій є **казусом**.

Психічне ставлення при казусі не відноситься до форм вини, оскільки від особи не можна вимагати передбачення обставин, які вона не повинна була чи не могла передбачити. Поведінка особи при казусі не заслуговує негативної оцінки з позицій закону і норм моралі. При казусі відсутня суб'єктивна сторона кримінального правопорушення і тим самим склад кримінального правопорушення. Притягнення до кримінальної відповідальності при наявності казусу представляє собою об'єктивне ставлення наслідків, що настали.

ВИСНОВОК

Таким чином, кримінальне правопорушення визнається вчиненням з необережності, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, але легковажно розраховувала на їх відвернення, або якщо і не передбачала настання суспільно небезпечних наслідків, хоча могла і повинна була передбачити. Необережність поділяють на такі види: кримінально протиправну недбалість та кримінально протиправну самовпевненість.

5. Змішана форма вини

Змішана форма вини — має місце в таких кримінальних правопорушеннях, коли щодо одних об'єктивних ознак кримінального правопорушення має місце умисел, а щодо інших - необережність.

Так, водій автомобіля порушує правила дорожнього руху умисно, оскільки бажає скоріше перетнути перехрестя (поспішає, не помітив обмежувального знаку), і необережно завдає тілесні ушкодження пішоходу, який переходив дорогу (водій легковажно розраховував уникнути наїзду, або не передбачав його, хоча повинен був і міг передбачати).

Якщо психічне ставлення водія до спричинення тілесних ушкоджень пішоходу характеризується умислом (і автомобіль виступає в якості знаряддя вчинення кримінального правопорушення), то таке кримінальне правопорушення має умисну форму вини як щодо дій, так і щодо наслідків, і

визнається кримінальним правопорушенням проти життя, здоров'я особи (в залежності від наслідків).

Якщо при роздільному встановленні форм вини щодо діяння та наслідків кримінального правопорушення буде з'ясовано їх співпадіння, то має місце умисне чи необережне кримінальне правопорушення, а змішана форма вини відсутня.

Крім цього, змішана форма вини може мати місце у тому випадку, коли винний, наприклад, вчиняє зґвалтування неповнолітньої — щодо вчинюваного статевого акту має місце умисна форма вини, а щодо наслідків - необережна, коли він не знав чи не допускав, що вчинює насильницький статевий акт з неповнолітньою, хоча повинен був і міг це передбачити.

Також, змішана форма вини має місце при необхідній обороні: коли особа при перевищенні меж необхідної оборони спричиняє смерть чи тяжкі тілесні ушкодження нападаючому. В цих складах кримінального правопорушення можливо різне психічне ставлення щодо завданих суспільно небезпечних наслідків з одного боку, і щодо перевищення меж необхідної оборони - з іншого.

ВИСНОВОК

Таким чином, змішана форма вини — має місце в таких кримінальних правопорушеннях, коли щодо одних об'єктивних ознак кримінального правопорушення має місце умисел, а щодо інших - необережність.

6. Мотив, мета, емоції як додаткові ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення

Кожне кримінальне правопорушення є наслідком відповідних процесів, які відбуваються у психіці особи. Він обумовлений системою ціннісних координатів, які сформувалися в людини за роки її життя.

Слід зазначити, що вся людська поведінка зумовлюється саме цією системою - нічого в житті людини не відбувається поза нею. Спроби характеризувати поведінку особи, як немотивовану, є просто констатацією того, що досліднику не вдалось виявити справжні мотиви поведінки та цілі, які вона переслідувала.

Формування мотиваційної сфери є результатом тривалого процесу розвитку особи. На нього впливає безліч факторів, як позитивного, так і негативного характеру. Значною мірою саме ця сфера детермінує протиправну поведінку особи, визначає її антисоціальну спрямованість.

Питання мотиваційної сфери особи, її ціннісних орієнтацій були предметом аналізу в працях вчених філософів, соціологів, соціальних психологів, психологів, біологів. Активно вивчали цю проблему і вчені-юристи^[1].

Мотив - спонукальна, рушійна причина певної поведінки особи, яка може виражати потреби, почуття, емоції людини. Мотиви вчинення кримінального правопорушення можуть бути благородні - жаль, співчуття і неблагородні - ненависть, помста, злість, ревності, користь, заздрість, жорстокість, кар'єризм та інші.

Всі умисні кримінальні правопорушення є наслідком усвідомлення особою власних потреб. Тому слід вважати, що всі умисні кримінальні правопорушення — мотивовані.

Більш складним є питання щодо мотивації необережних кримінальних правопорушень. Деякі вчені, які порушували цю проблему, вважають, що стосовно цієї групи кримінальних правопорушень не можна вести мову про їх мотивацію, а слід вивчати мотивацію поведінки, яка призвела до вчинення необережного кримінального правопорушення[2]. Інші схильні вважати, що необережні кримінальні правопорушення мають у своїй основі усвідомлену вольову поведінку, і тому вони також є мотивованими і цілеспрямованими.

Слід зазначити, що позиція першої групи вчених є більш обґрунтованою. Підтвердженням цього може бути факт відсутності посилення на мотиви та мету кримінального правопорушення в конструкціях тих кримінальних правопорушень, що вчиняються з необережності, які закріплені в чинному КК України. Без сумніву, сама по собі поведінка є мотивованою, але мотивація не стосується наслідків, передбачених кримінальним законом. Мотивуються інші наслідки та цілі (загальні наслідки та цілі діяльності людини), тоді як кримінально-правові перебувають поза психологічною сферою, тому що не усвідомлюються взагалі або, хоча і усвідомлюються, однак є небажаними й оцінюються як такі, що не настануть.

Мотиви кримінальних правопорушень можуть бути класифіковані так:

- антисоціальні (політичні, насильницько-агресивні, корисливі, корисливо агресивні та ін.);
- асоціальні (егоїстичні, анархо-індивідуалістичні та ін.);
- псевдосоціальні (мотиви окремих соціальних груп, які суперечать кримінально-правовим нормам, інтересам окремих осіб та суспільства в цілому);
- протосоціальні (при переростанні соціально сприйнятливих мотивів у мотиви кримінального правопорушення (напр., при вчиненні кримінального правопорушення при перевищенні меж необхідної оборони та ін.).

Мотиви кримінального правопорушення можуть носити як низький характер (напр., користь, помста, хуліганський мотив і т. ін.), так і бути такими, що не несуть антисоціального навантаження і взагалі можуть бути оцінені як соціально-сприйнятні (співчуття, жалість та ін.).

Але мотив не «працює» самостійно, а діє лише в сукупності з метою, досягнення якої переслідує особа. Наявність мети відрізняє свідому людську поведінку від неусвідомленої, рефлексивної діяльності.

Мета - це бажання особи (кримінального правопорушника) досягти певних наслідків, які є шкідливими, шляхом вчинення кримінального правопорушення. Коли мете вказана законодавцем в диспозиції статті як ознака певного кримінального правопорушення, то її встановлення є обов'язковим, і порушення даної вимоги може потягти помилки при кваліфікації.

Так, Тріфонов зустрів на вулиці свою колишню дружину, попросив її поговорити з ним в кафе. Коли він одержав відмову, голосно образив її, а потім наніс ножом удар у груди. Від одержаного поранення дружина померла на місці. Лайку чули люди, які знаходилися поряд, на автобусній зупинці, але

удару ножом вони не бачили. Через 20 хвилин Тріфонов був затриманий і пояснив, що наніс дружині удар ножом із-за ревностів та обіди.

Такі дії можна кваліфікувати як умисне вбивство з хуліганських мотивів або як умисне вбивство (п.7 ч.2 ст. 115 або ст. ч.1 115 КК).

Оскільки ж дії Тріфорова мали на меті помститися дружині за те, що вона його покинула, то вони підпадають під ознаки ч.1 ст. 115, а не ст. п. 7 ч.2 ст.115 КК.(Див. абз.3 п.11 ППВСУ №2 від 07.02.03р. “Про судову практику про кримінальні правопорушення проти життя та здоров’я особи”).

Поруч з мотивом і метою важливе значення має ще одна психологічна характеристика - емоційний стан, в якому перебувала особа під час вчинення кримінального правопорушення. Сама етіологія терміна, який походить від латинського *emoveo* - «хвилююся», свідчить про значення цього стану для визначення ступеня вини особи.

Психологічна наука виділяє чотири основні форми емоційного стану:

- відчуття;
- афект;
- пристрасть;
- настрій.

Не всі форми емоцій мають кримінально-правове значення, не всі можуть входити до структури суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Водночас вони можуть тим чи іншим чином враховуватись при визначенні ступеню вини особи, для загальної її оцінки з позицій суспільної небезпеки.

Із всієї емоційної сфери пряме кримінально-правове значення, у визначених законом випадках (ст. 116, 123 КК), надається лише афекту — сильному душевному хвилюванню, яке зумовлено жорстоким поведінням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого. Перебуваючи в стані афекту, особа не має можливості в повному обсязі усвідомлювати власну поведінку, керувати нею, не завжди в повному обсязі усвідомлює наслідки своєї діяльності. Все це дає підстави вважати діяння, вчинені в стані афекту, менш суспільно небезпечними, менш тяжкими у порівнянні з тими, що вчиняються у спокійному стані психічної діяльності. Разом з цим стан афекту не визначає неосудності особи, оскільки здатність усвідомлювати суспільно небезпечний характер власної поведінки керувати нею та передбачати її суспільно небезпечні наслідки особою в цілому не втрачається. Перебування особи у стані афекту визначається судовою психолого-психіатричною експертизою. Осудність виключається лише у випадку перебування особи у стані патологічного афекту, коли особа повністю втрачає можливість усвідомлювати характер власної поведінки та керувати нею.

ВИСНОВОК

Таким чином, кримінально-правове значення мотиву, мети та емоційного стану полягає в тому, що, входячи в структуру суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, вони підлягають доведенню в ході

досудового розслідування та судового слідства по кримінальній справі і повинні бути враховані при винесенні обвинувального вироку.

Входячи в структуру суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення вказані обставини, на відміну від вини, не виступають як її конструктивні елементи, а є факультативними ознаками.

У деяких випадках, коли вказані характеристики мають особливе значення для визначення кримінальної протиправності діяння та особи винного, вони використовуються законодавцем для конструювання кваліфікованих (особливо кваліфікованих) або привілейованих складів кримінальних правопорушень, а також враховуються як ознаки, що пом'якшують або обтяжують покарання.

Мотив - спонукальна, рушійна причина певної поведінки особи, яка може виражати потреби, почуття, емоції людини

Мета - це бажання особи (кримінального правопорушника) досягти певних наслідків, які є шкідливими, шляхом вчинення кримінального правопорушення.

Мотив, мета та емоційний стан є факультативними ознаками, але в деяких складах кримінального правопорушення ці ознаки можуть ставати обов'язковими

(Наприклад, ст. 296 “Хуліганство” має обов'язковий мотив – хуліганський. Відсутність цього мотиву вказує на відсутність хуліганства.

Ст. 258 “Терористичний акт” має обов'язкову мету, а саме порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста)).

Емоційний стан є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони лише в 2 складах кримінального правопорушення. Це ст. 116 “Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання” та ст.123 “Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання”).

7. Помилки в кримінальному праві.

Підстава кримінальної відповідальності передбачає в т. ч. адекватне відтворення у свідомості винного юридичних і фактичних характеристик вчинюваного діяння та його наслідків. Як правило, осудна особа в повному обсязі реально відтворює ці характеристики. Водночас правозастосувальна практика знає випадки, коли особа хибно уявляє як юридичні, так і фактичні характеристики власної поведінки та її наслідки, що може суттєво впливати на кримінальну відповідальність. Підстави таких хибних уявлень можуть бути різноманітними і перебувати як в об'єктивній, так і в суб'єктивній сферах.

Такі невірні уявлення носять у кримінальному праві назву помилки і поділяються на:

- помилку юридичну (error juris);
- та помилку фактичну (error facti).

Помилки в кримінальному праві

Юридична помилка

Фактична помилка

Юридична помилка характеризується хибним уявленням щодо:

- кримінальної протиправності або некримінальної протиправності вчиненого діяння;
- кримінально-правової кваліфікації;
- виду та розміру покарання.

Помилка в кримінальній протиправності діяння може полягати як у тому, що особа вважає вчинене діяння кримінальним правопорушенням, коли насправді воно таким не є, так і у тому, що особа вважає вчинене нею діяння правомірним, тоді як воно є кримінально протиправним.

У першому випадку має місце «уявне» кримінальне правопорушення. При його вчиненні кримінальна відповідальність виключається оскільки діяння, яке вчинено особою, не є протиправним. Як відомо, кримінальна протиправність складає формальну ознаку кримінального правопорушення і її відсутність свідчить про відсутність кримінального правопорушення як такого.

У другому випадку кримінальна відповідальність не виключається. Підставою є норма ст. 68 Конституції України, яка закріпила положення про те, що «незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності». Водночас КК у ч. 2 ст. 2 встановлює відоме положення, що «Особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення..., доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду». Як зазначалось, у зміст вини не входить усвідомлення чи не усвідомлення правової характеристики діяння. Воно перебуває поза її обсягом і тому не впливає на можливість визнання особи винною. Єдиними випадками надання незнанню закону характеру обставини, яка може звільнити від кримінальної відповідальності, є порушення встановленого порядку опублікування та вступу в дію нормативно-правових актів про кримінальну відповідальність, внаслідок чого виключалась можливість ознайомитись з їх змістом або наявність інших об'єктивних обставин, які не дали можливості конкретній особі ознайомитись із кримінальним законом.

Помилка в кримінально-правовій кваліфікації полягає у хибному уявленні про кримінально-правові характеристики діяння і, як наслідок, в неправильній кримінально-правовій оцінці власної поведінки. Вона не впливає на кваліфікацію дій винного та його кримінальну відповідальність. Наприклад, особа, спричиняючи потерпілому умисне тяжке тілесне ушкодження, яке зумовило смерть останнього, помилково може вважати, що її дії будуть кваліфіковані як умисне вбивство (ст. 115 КК), тоді як фактично вони утворюють [склад кримінального правопорушення](#), передбаченого ч. 2 ст. 121 КК.

Помилка щодо виду та розміру покарання, яке призначається за вчинене кримінальне правопорушення, також не впливає на питання кримінальної відповідальності.

Фактична помилка характеризується неправильною уявою щодо:

- об'єкта кримінально протиправного посягання;
- предмета посягання;
- особи потерпілого;
- знарядь та засобів вчинення кримінального правопорушення;
- причинного зв'язку;
- кваліфікуючих ознак кримінального правопорушення.

Помилка відносно об'єкта кримінально протиправного посягання (помилка в об'єкті) може полягати в неправильному уявленні про фактичні характеристики об'єкта кримінально протиправного посягання. Наприклад, винний вважає, що посягає на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК), тоді як фактично посягає на життя особи, яка не є, ані захисником, ані представником. У цьому випадку відповідальність визначається спрямованістю умислу винного, і вчинене діяння повинно кваліфікуватись як замах на вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 400 КК.

Помилка в предметі посягання — це хибне уявлення щодо об'єктів матеріального світу в межах тих суспільних відносин благ та інтересів, які утворюють об'єкт кримінального правопорушення. Ця помилка може проявлятися в посяганні на предмет, який відсутній, або у посяганні на предмет, який не відповідає характеристикам, які існують у свідомості винного (цю помилку іноді називають посяганням на *«непридатний об'єкт»* або *«непридатний предмет»*). Відповідальність при такій помилці настає згідно з обсягом усвідомлення особою суспільно небезпечних наслідків діяння, які вона бажала досягти, а вчинене підлягає кваліфікації як замах на кримінальне правопорушення. Наприклад, Іванченко викрав коштовність, вважаючи, що вона є виробом з дорогоцінного металу, тоді як насправді викрадені предмети були біжутерією (відповідальність настає за [ст. 15](#) та відповідною частиною ст. 185 КК - крадіжка).

Помилка в особі потерпілого полягає в тому, що шкода заподіюється не тій особі, якій мав на меті заподіяти винний. Вчинене не впливає на форму вини та кваліфікацію діяння, оскільки винний усвідомлював, що посягає на життя особи, і фактично вчинив таке посягання. Винятком з цього правила є випадки, коли потерпілий, на якого посягав винний, має додаткові характеристики, які визначають особливості його кримінально-правової охорони. В цьому випадку вчинене підлягає кваліфікації як замах на кримінальне правопорушення, який мав на меті вчинити винний (хотів вбити суддю, а вбив схожого на нього громадянина).

Помилка в знаряддях та засобах вчинення кримінального правопорушення має місце у випадках, коли в процесі вчинення кримінального правопорушення застосовуються не ті знаряддя та засоби, які мав на меті застосувати винний, або такі, які взагалі за своїми об'єктивними

характеристиками неспроможні спричинити настання суспільно небезпечних наслідків.

У першому випадку така помилка не впливає на кваліфікацію дій винного та кримінальну відповідальність (немає кримінально-правового значення, чим було вбито потерпілого: фінським чи кухонним ножом).

У другому - дії винного повинні кваліфікуватись як замах на кримінальне правопорушення. При обранні винним внаслідок власної неосвіченості як засобів вчинення кримінального правопорушення молитви, ворожби і т. ін. вчинене повинно розглядатись як виявлення умислу («голий умисел»), що виключає кримінальну відповідальність.

Помилка у причинному зв'язку полягає в неправильному уявленні щодо причинного зв'язку між діянням та наслідком. Усвідомлюючи фактичні характеристики кримінально протиправного діяння, винний не зобов'язаний усвідомлювати механізм причинного зв'язку на детальному рівні. Достатньо, щоб його свідомістю охоплювались основні закономірності, які зумовлюють настання наслідків у результаті вчинення діяння. Якщо винний, маючи на меті вбити потерпілого, вистрелив у нього, він не повинен усвідомлювати механізм настання смерті. Достатньо буде того, щоб він усвідомлював причинний зв'язок між кульовим пораненням і смертю. Тому помилка у причинному зв'язку виникне, тоді коли особа помиляється на рівні загальних закономірностей. Така помилка може виключати відповідальність за кримінально протиправний наслідок, якщо існує суттєва розбіжність між передбачуваним та фактичним розвитком причинного зв'язку. Наприклад, якщо винний стріляв у потерпілого, поранив його, але смерть настала від крупозного запалення легень, яке розвинулось у потерпілого до поранення, то відповідальність настає не за вбивство, а за замах на нього, оскільки дійсний розвиток причинного зв'язку не відповідає тому, який уявляв собі винний.

Помилка в кваліфікуючих ознаках кримінального правопорушення має місце тоді, коли винний помиляється, вважаючи, що вчиняє діяння без кваліфікуючих обставин, та фактично такі обставини наявні. Виходячи з концепції кримінальної відповідальності, такі обставини не можуть бути інкриміновані винному, і вчинене кримінальне правопорушення повинно кваліфікуватись як таке, що вчинене без кваліфікуючих обставин.

Практично може бути і зворотна помилка, коли винний вважає, що вчиняє кримінальне правопорушення з кваліфікуючими обставинами, тоді як насправді їх немає. Така ситуація по суті є «уявним» кваліфікованим кримінальним правопорушенням - різновидом юридичної, а не фактичної помилки і, зрозуміло, жодним чином не впливає на кваліфікацію вчиненого діяння.

Теорії кримінального права відомі й інші види фактичних помилок, які в принципі можуть бути укладені в рамки розглянутих.

Як юридичні, так і фактичні помилки належать до інтелектуальної сфери особи і тому можуть мати місце виключно при вчиненні умисних кримінальних правопорушень.

Висновок

Таким чином, помилки в кримінальному праві – це хибні уявлення про юридичні і фактичні характеристики власної поведінки та її наслідки, що може суттєво впливати на кримінальну відповідальність. Помилки бувають юридичні та фактичні.

Фактичні і юридичні помилки можуть мати місце виключно при вчиненні умисних кримінальних правопорушень.

ВИСНОВКИ

Таким чином, ми розглянули в даній лекції поняття суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, і з'ясували, що вона представляє собою. Згадаємо, що суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення – внутрішня сторона складу кримінального правопорушення, що характеризує психічне ставлення особи до вчинюваного діяння та наслідків, які воно викликає, а також характеристики мотиву та мети, які обумовили вчинення кримінального правопорушення, та емоційного стану, в якому перебувала особа під час його вчинення.

Суб'єктивна сторона має таку обов'язкову ознаку як вина. Вина — це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Вона поділяється на 3 форми: умисну, необережну та змішану.

Кримінальне правопорушення буде визнане вчиненим умисно, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала настання суспільно небезпечних наслідків і бажала їх настання, або хоча і не бажала, але свідомо допускала їх настання.

Кримінальне правопорушення визнається вчиненим з необережності, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, але легковажно розраховувала на їх відвернення, або якщо і не передбачала настання суспільно небезпечних наслідків, хоча могла і повинна була передбачити.

Змішана форма вини — має місце в таких кримінальних правопорушеннях, коли щодо одних об'єктивних ознак кримінального правопорушення має місце умисел, а щодо інших -необережність.

Крім обов'язкової ознаки (вина) суб'єктивна сторона має такі факультативні ознаки, як мотив, мета, емоційний стан, які мають значення для кваліфікації в тому випадку, коли визначаються прямо в диспозиції кримінально-правової норми.

Мотив - спонукальна, рушійна причина певної поведінки особи, яка може виражати потреби, почуття, емоції людини

Мета - це бажання особи (кримінального правопорушника) досягти певних наслідків, які є шкідливими, шляхом вчинення кримінального правопорушення.

Помилки в кримінальному праві – це хибні уявлення про юридичні і фактичні характеристики власної поведінки та її наслідки, що може суттєво впливати на кримінальну відповідальність. Вони бувають юридичні та фактичні.

Зверніть свою увагу, що фактичні і юридичні помилки можуть мати місце виключно при вчиненні умисних кримінальних правопорушень.

Ви повинні запам'ятати, що визначення психічного ставлення дає можливість оцінити ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення, його наслідків і ступінь небезпечності особи самого кримінального правопорушника, та в деяких випадках відмежувати один [склад кримінального правопорушення](#) від іншого.

ТЕМА № 8 МНОЖИННІСТЬ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

ВСТУП

1. Поняття множинності в кримінальному праві. Одиначне кримінальне правопорушення як складовий елемент множинності кримінальних правопорушень. Види одиначних кримінальних правопорушень.

2. Повторність кримінальних правопорушень.

3. Сукупність кримінальних правопорушень.

4. Рецидив кримінальних правопорушень.

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

2. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

3. Кримінальне право (Загальна частина) : навчальний посібник / С.А. Шалгунова, О.С. Скок, Т.В. Шевченко, О.І. Соболь, С.М. Школа, С.А. Риб'янець, Ю.В. Волошина, А.О. Марієнко, В.А. Якушкін; за заг. ред. к.ю.н., доц. С.А. Шалгунової. Херсон : Айлант, 2019. – 296 с.

4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України /Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; За заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

5. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Вид. 9-те, перероб. та допов. Київ: Алерта, 2023. 576 с.
6. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / [О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, В. П. Ємельянов та ін.] ; за заг. ред. Ю. В. Орлова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2023. – 520 с.
7. Навроцький В.О. Наскрізнi кримінально-правові поняття. Навчальний посібник - Київ: Юрінком Інтер, 2023. 376 с.
8. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. – 428 с.
9. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ахмедов Махір Байрам огли, Бабенко А.М. та ін. ; за заг. ред. В.Я. Конопельського, В.О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. 452 с.
10. Теоретичні та методологічні проблеми інституту співучасті у кримінальному праві України : монографія / Р. С. Орловський. – Харків : Право, 2019. – 624 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

отримання курсантами належного та достатнього рівня теоретичних знань з питань інституту множинності кримінальних правопорушень у кримінальному праві України, щоб забезпечити уміння самостійно застосовувати отримані знання при самостійній підготовці до аудиторних занять та у подальшій практичній діяльності в органах НПУ (при застосуванні положень кримінального законодавства, правовій оцінці протиправних діянь, відмежуванні кримінальних правопорушень від інших правопорушень).

ВСТУП

Вивчення інституту множинності та його правових наслідків, передбачених в ст.35 КК має важливе значення для працівників Національної поліції:

- 1) для правильного вирішення питання про застосування норм кримінального права при вчиненні особою або групою осіб декількох кримінальних правопорушень,
- 2) для правильного відмежування кримінальних правопорушень від інших правопорушень при здійсненні профілактичної діяльності;
- 3) для кваліфікації кримінальних правопорушень при проведенні досудового розслідування слідчими;
- 4) для розробки та впровадження кримінологічних засобів та заходів, спрямованих на запобігання кримінальних правопорушень.

1. Поняття множинності в кримінальному праві. одиничний кримінальне правопорушення як складовий елемент множинності кримінальних правопорушень. Види одиничних кримінальних правопорушень

Множинність має наступні властивості, що визначають її соціальну характеристику:

1) при вчиненні декількох кримінальних правопорушень одними і тими ж особами:

а) завдається більша шкода об'єкту кримінально протиправного посягання, ніж при одноразовому посяганні;

б) при посяганні на різні об'єкти шкода завдається більш широкому колу суспільних відносин. Діяння утворюють два або більше окремі самостійні склади кримінальних правопорушень;

2) підвищена суспільна небезпечність особи, про що свідчить її більш стійка антисоціальна направленість, яка проявляється, як правило, у неодноразовому вчиненні злочинних діянь і, як правило, все більш тяжких;

3) негативний вплив на інших членів суспільства, особливо неповнолітніх, у яких може формуватися ілюзія уседозволеності, безкарності та навіть романтизму злочинної поведінки і бажання стати на шлях скоєння кримінальних правопорушень;

4) негативний вплив на суспільство, що полягає у появі відчуття небезпеки, підриві авторитету органів влади;

5) негативний вплив на динаміку та структуру злочинності і полягає, як правило, у різкому зростанні вчинюваних кримінальних правопорушень, серед яких велику питому вагу складають тяжкі.

Не утворюють множинності кримінальних правопорушень:

1) діяння, щодо яких сплинули строки давності притягнення до кримінальної відповідальності чи строки виконання обвинувачувального вироку (ст.49, 80 КК);

2) діяння, за які особа була безумовно звільнена від кримінальної відповідальності (ст. 45, 48 КК);

3) кримінальні правопорушення, за вчинення яких особа визнається такою, що немає судимості (ст.89, 91 КК);

4) при вчиненні ускладненого одиничного кримінального правопорушення (складного, складеного, продовжуваного, триваючого, кримінальних правопорушень з диспозиціями статей, що містять альтернативні діяння, злочину, який передбачає безпосередньо додатковий об'єкт).

Ускладнені одиничні кримінальні правопорушення прийнято поділяти на: триваючі, продовжувані, складені, кваліфіковані за наслідками та з альтернативними діями.

Триваючий – це одиничний злочин, який розпочавшись дією або бездіяльністю особи, вчиняється безперервно протягом більш менш тривалого часу. Продовжуваний кримінальне правопорушення – це такий злочин, що складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром і спрямованих на досягнення загального кримінально протиправного результату (наслідку).

Поняття продовжуваного кримінального правопорушення закріплено у ч.2 ст.32 КК. Його ознаки:

1) складається з двох або більше самостійних, віддалених між собою в часі тотожних діянь;

- 2) всі ці діяння об'єднані прагненням досягнення спільної кінцевої мети;
- 3) кваліфікується за однією статтею (частиною статті) КК).

Складений кримінальне правопорушення(складний) – це злочин, передбачений однією статтею (частиною статті) КК, який складається з двох або більше органічно поєднаних між собою злочинних діянь, кожне з яких містить склад самостійного злочину, передбаченого іншою статтею (частиною статті) КК.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, множинність кримінальних правопорушень– це вчинення особою суспільно небезпечних діянь (діяння), які містять два або більше окремих, фактичних складів кримінальних правопорушень, передбачених Кримінальним кодексом, кожен з яких виступає самостійною підставою кримінальної відповідальності та впливає на її обсяг чи зміст.

Одиничний кримінальне правопорушення– це вчинення особою суспільно небезпечного діяння (одиничного або декількох тотожних, охоплюваних єдиним умислом), що підлягає кваліфікації як склад одного, передбаченого Кримінальним кодексом злочину. Одиничні кримінальні правопорушення поділяються на прості та ускладнені.

Ускладнені одиничні кримінальні правопорушення поділяють на: триваючі, продовжувані, складені, кваліфіковані за наслідками та з альтернативними діями.

II. Повторність кримінальних правопорушень

Частинами 1 та 3 ст.32 КК дається визначення **поняття повторності кримінальних правопорушень** як (це) вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК України (ч.1), а також двох і більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями КК України у випадках, передбачених в Особливій частині КК України (ч.3).

Ознаки повторності кримінальних правопорушень:

а) вчинення особою (групою осіб) двох або більше самостійних одиничних кримінальних правопорушень, передбачених однією статтею або однією частиною статті, а також, у випадках спеціально передбачених в Особливій частині КК, різними статтями;

б) віддаленість між собою у часі вчинених особою одиничних кримінальних правопорушень.

Умови, що виключають повторність кримінальних правопорушень:

а) вчинення двох або більше тотожних кримінально протиправних діянь, охоплюваних єдиним умислом, тобто продовжуваного кримінального правопорушення (ч.2 ст.32 КК);

б) вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями або частинами статті, коли вони не передбачені як повторність в Особливій частині КК (витікає з ч.3 ст.32 КК);

в) звільнення особи за раніше вчинений кримінальне правопорушення від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом (ч.4 ст.32 КК);

г) зняття або погашення у встановленому законом порядку судимості за кримінальне правопорушення, скоєне особою раніше (ч.4 ст.32 КК).

Не впливають на наявність повторності кримінальних правопорушень:

а) стадії вчинення попередніх та наступних кримінальних правопорушень (готування до злочину, замах, чи закінчене кримінальне правопорушення);

б) вчинення кримінальних правопорушень одноосібно чи у співучасті;

в) форми співучасті особи у вчинюваних кримінальних правопорушеннях.

Одиничні кримінальні правопорушення, що утворюють повторність, а також їх комбінації можуть мати різноманітний характер:

а) два або більше “простих”, як закінчених, так і незакінчених кримінальних правопорушень;

б) “простий” або кілька “простих” та триваючий або продовжуваний кримінальні правопорушення або складених кримінальних правопорушень;

в) триваючий та продовжуваний тощо.

Види повторності кримінальних правопорушень:

1. фактична;

2. рецидив.

Фактична повторність – це повторність кримінальних правопорушень, не пов’язана з засудженням винного за раніше вчинене ним кримінальне правопорушення. Вона поділяється на повторність тотожних (ч.1 ст.32 КК) та повторність однорідних кримінальних правопорушень (ч.3 ст.32 КК).

Рецидивом називають повторність кримінальних правопорушень, пов’язану з засудженням винного за раніше вчинене ним умисне кримінальне правопорушення (ст.34 КК).

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ.

Таким чином, повторність кримінальних правопорушень – це вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК України (ч.1), а також двох і більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями КК України у випадках, передбачених в Особливій частині КК України.

Виділяють фактичну повторність та рецидив. Фактична повторність – це повторність кримінальних правопорушень, не пов’язана з засудженням винного за раніше вчинений ним злочин. Вона поділяється на повторність тотожних (ч.1 ст.32 КК) та повторність однорідних кримінальних правопорушень (ч.3 ст.32 КК).

Рецидивом називають повторність кримінальних правопорушень, пов’язану з засудженням винного за раніше вчинений ним умисний кримінальний правопорушення (ст.34 КК).

3. Сукупність кримінальних правопорушень

Поняття **сукупності кримінальних правопорушень** визначається у ч.1 ст.33 КК як вчинення особою двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК України, за жоден з яких її не було засуджено.

Виділяють наступні ознаки сукупності кримінальних правопорушень:

- а) вчинення особою двох або більше кримінальних правопорушень;
- б) кожен з них передбачений самостійною статтею або частиною статті Особливої частини і кваліфікується за ними;
- в) за кожне з вчинених особою кримінальних правопорушень вона не була засуджена (згідно ч.1 ст.88 КК особа визнається такою, що має судимість з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості, але засудженою особа вважається з моменту винесення судом відносно неї обвинувального вироку).

Види сукупності кримінальних правопорушень

Сукупність кримінальних правопорушень в теорії кримінального права поділяють на **ідеальну** та **реальну**.

Ідеальна сукупність кримінальних правопорушень виникає, коли особа одним діянням вчиняє одночасно два або більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями (частинами статті) КК, коли це діяння органічно поєднане не охоплюється диспозицією однієї кримінально-правової норми, як наприклад, у випадках при складених або кваліфікованих та особливо кваліфікованих складах кримінальних правопорушень (умисне тяжке тілесне ушкодження при злісному хуліганстві проти злісного хуліганству, пов'язаного з умисним заподіянням середньої тяжкості тілесних ушкоджень. У першому випадку стаття 121 ч.2 та ст.296 ч.3 та ч.3 ст.296 у 2 випадку).

Реальна сукупність має місце при вчиненні особою в різний час двох або більше самостійних кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями або частинами статей КК.

При ідеальній сукупності винна особа одним діянням вчинює два або більше кримінальних правопорушень, а при реальній – двома або більше діяннями вчинює два або більше одиничних самостійних кримінальних правопорушень.

Відмежування сукупності кримінальних правопорушень від суміжних понять.

Від складених (складних) кримінальних правопорушень сукупність кримінальних правопорушень відрізняється тим, що при ідеальній та реальній сукупності кваліфікація діянь здійснюється за декількома статтями (двома і більше), а складені – за однією, яка охоплює декілька діянь, які розглядаються законодавцем як єдиний, одиничний злочин.

Проте складені кримінальні правопорушення можуть створювати самі сукупність як між собою, так і з іншими одиничними злочинами, наприклад, бандитизм та вбивство.

Ідеальна сукупність та конкуренція норм, коли діяння підпадає під ознаки декількох норм (статей, які передбачають його злочинність та караність.

Це, як правило, конкуренція загальної та спеціальної норм. У таких випадках застосуванню підлягає спеціальна норма, яка найбільше відповідає вчиненому злочинному діянню. **Відмінність ідеальної сукупності від конкуренції норм:** при сукупності діянням вчиняється два або більше самостійних кримінальних правопорушень, що кваліфікуються за окремими нормами, а при конкуренції – одне кримінальне правопорушення, що охоплюється кількома нормами, але підлягають кваліфікації за однією, т.н. спеціальною нормою.

Реальна сукупність і повторність кримінальних правопорушень: загальні риси:

- а) в обох випадках вчинюється два або більше самостійних кримінальних правопорушень;
- б) всі кримінальні правопорушення вчинюються послідовно з певним проміжком у часі;
- в) всі кримінальні правопорушення, що утворюють реальну сукупність або входять до повторності, вчинюються до засудження особи за будь-який з них.

Відмінності:

- а) повторність тотожних кримінальних правопорушень однієї стадії вчинення завжди кваліфікується за однією а при реальній сукупності – кожне діяння кваліфікується за іншою нормою;
- б) повторність тотожних кримінальних правопорушень в різних стадіях вчинення, а також таких, що містяться в різних статтях КК, частинах однієї статті, кваліфікуються за правилами сукупності, т.н. “повторність-сукупність”.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, сукупність кримінальних правопорушень визначається у ч.1 ст.33 КК як вчинення особою двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК України, за жоден з яких її не було засуджено.

Сукупність може бути ідеальною та реальною.

Ідеальна сукупність відрізняється від конкуренції норм тим, що при сукупності діянням вчиняється два або більше самостійних кримінальних правопорушень, що кваліфікуються за окремими нормами, а при конкуренції – один злочин, що охоплюється кількома нормами, але підлягають кваліфікації за однією, т.з. спеціальною нормою.

IV. Рецидив кримінальних правопорушень

Поняття **рецидиву кримінальних правопорушень** визначається статтею 34 КК як вчинення нового умисного кримінального правопорушення особою, яка має судимість за умисний кримінальний правопорушення (т.з. легальний рецидив).

Рецидив – це спеціальний різновид повторності (що відповідає перекладу з латинської), який характеризує його як більш суспільно небезпечну форму множинності.

Загальні риси рецидиву як повторності злочину:

1. вчинення особою двох або більше самостійних умисних кримінальних правопорушень;
2. кожен кримінальне правопорушення – одиничний;
3. всі кримінальні правопорушення віддалені між собою певним проміжком часу,

та специфічна ознака рецидиву:

1. судимість за вчинення попереднього(ніх) злочину(нів), яка створюється обвинувальним вироком суду, що вступив у законну силу і яка не погашена або не знята у встановленому законом порядку (ст.89, 91 КК), що виключає рецидив.

Виділяють загальний та спеціальний види рецидиву.

Загальний рецидив утворюють різні кримінальні правопорушення, тобто різні за об'єктами посягання.

Загальний рецидив не впливає на кваліфікацію кримінальних правопорушень, а виступає обставиною, яка обтяжує покарання (п.1 ст.67 КК).

Спеціальний рецидив включає повторність тотожних або однорідних кримінальних правопорушень, однакових або однорідних за складом, які мають однорідні об'єкти та способи вчинення.

В залежності від кількості судимостей рецидив поділяють на такі **види**:

1. простий – дві судимості;
2. складний (багаторазовий) – 3 і більше судимості.

І простий і складний рецидиви можуть бути як загальними, так і спеціальними або комбінованими.

За ступенем суспільної небезпечності виділяють:

- 1) **пенітенціарний рецидив** – коли особа, яка раніше засуджувалася до позбавлення волі і, маючи судимість, знову засуджується до позбавлення волі;

рецидив тяжких і особливо тяжких кримінальних правопорушень. В чинному КК України законодавець відмовився від поняття особливо небезпечний рецидивіст, яке передбачалося ст.26 КК 1960 р.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, рецидив кримінальних правопорушень – це вчинення нового умисного кримінального правопорушення особою, яка має судимість за умисний злочин. Виділяють загальний та спеціальний рецидив кримінальних правопорушень, а також, в залежності від кількості судимостей, простий і складний (багаторазовий) та за ступенем суспільної небезпечності – пенітенціарний рецидив і рецидив тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

На цій лекції ми розглянули з вами питання, що стосуються інституту множинності в кримінальному праві, і з'ясували основні поняття з даної теми. Так, ми визначили, що:

1. Множинність кримінальних правопорушень – це вчинення особою суспільно небезпечних діянь (діяння), які містять два або більше окремих, фактичних складів кримінальних правопорушень, передбачених Кримінальним

кодексом, кожен з яких виступає самостійною підставою кримінальної відповідальності та впливає на її обсяг чи зміст.

2. Одиначний кримінальне правопорушення – це вчинення особою суспільно небезпечного діяння (одиначного або декількох тотожних, охоплених єдиним умислом), що підлягає кваліфікації як склад одного, передбаченого Кримінальним кодексом злочину. Одиначні кримінальні правопорушення поділяються на прості та ускладнені.

3. Ускладнені одиначні кримінальні правопорушення поділяють на: триваючі, продовжувані, складені, кваліфіковані за наслідками та з альтернативними діями.

4. Повторність кримінальних правопорушень – це вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК України, а також двох і більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями КК України у випадках, передбачених в Особливій частині КК України.

Виділяють фактичну повторність та рецидив. Фактична повторність – це повторність кримінальних правопорушень, не пов'язана з засудженням винного за раніше вчинений ним злочин. Вона поділяється на повторність тотожних (ч.1 ст.32 КК) та повторність однорідних кримінальних правопорушень (ч.3 ст.32 КК).

5. Сукупність кримінальних правопорушень визначається у ч.1 ст.33 КК як вчинення особою двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК України, за жоден з яких її не було засуджено. Сукупність може бути ідеальною та реальною.

Ідеальна сукупність відрізняється від конкуренції норм тим, що при сукупності діянням вчиняється два або більше самостійних кримінальних правопорушень, що кваліфікуються за окремими нормами, а при конкуренції – один злочин, що охоплюється кількома нормами, але підлягають кваліфікації за однією, т.з. спеціальною нормою.

6. Рецидив кримінальних правопорушень – це вчинення нового умисного кримінального правопорушення особою, яка має судимість за умисний злочин. Виділяють загальний та спеціальний рецидив кримінальних правопорушень, а також, в залежності від кількості судимостей, простий і складний (багаторазовий) та за ступенем суспільної небезпечності – пенітенціарний рецидив і рецидив тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень.

На семінарських та практичних заняттях ми зможемо з вами поглибити теоретичні знання, отримані на лекції та більш детально розглянути особливості застосування працівниками Національної поліції кримінально-правових норм, розташованих в чинному КК України, що стосуються множинності кримінальних правопорушень та її впливу на межі кримінальної відповідальності особи.

ТЕМА № 9. СПІВУЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВОПОРУШЕННІ

ПЛАН ЛЕКЦІЙ:

ВСТУП

1. Поняття співучасті, її об'єктивні та суб'єктивні ознаки. (ст. 26 КК).
2. Види співучасників та їх характеристика (ст. 27 КК).
3. Форми співучасті та їх характеристика:
 - проста (ч. 1 і ч.2 ст. 28 КК);
 - складна (ч. 2 ст. 28 КК);
 - організована група (ч. 3 ст. 28 КК);
 - злочинна організація (ч. 4 ст. 28 КК).
4. Підстави і межі кримінальної відповідальності співучасників (ст.29, [ст. 30](#), ст. 31 КК).

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-ІІІ. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Кримінальне право (Загальна частина) : навчальний посібник / С.А. Шалгунова, О.С. Скок, Т.В. Шевченко, О.І. Соболь, С.М. Школа, С.А. Риб'янець, Ю.В. Волошина, А.О. Марієнко, В.А. Якушкін; за заг. ред. к.ю.н., доц. С.А. Шалгунової. Херсон : Айлант, 2019. – 296 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України /Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко [та ін.]; За заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
5. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Вид. 9-те, перероб. та допов. Київ: Алерта, 2023. 576 с.
6. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / [О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, В. П. Ємельянов та ін.]; за заг. ред. Ю. В. Орлова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2023. – 520 с.
7. Навроцький В.О. Наскрізнi кримінально-правові поняття. Навчальний посібник - Київ: Юрінком Інтер, 2023. 376 с.
8. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. – 428 с.
9. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ахмедов Махір Байрам огли, Бабенко А.М. та ін. ; за заг. ред. В.Я. Конопельського, В.О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. 452 с.
10. Теоретичні та методологічні проблеми інституту співучасті у кримінальному праві України : монографія / Р. С. Орловський. – Харків : Право,

2019. – 624 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

системним викладенням основних положень співучасті у кримінальному правопорушенні та організованій злочинності надати допомогу навчаючим у з'ясуванні об'єктивних і суб'єктивних ознак співучасті, видів співучасників та межі їх відповідальності, поняття організованої групи та злочинної організації, відповідальність їх учасників.

ВСТУП

До сьогодні ви вивчали в курсі кримінального права поняття протиправних діянь, які вчинені однією особою.

Вивчення злочинності, як соціального явища, показує, що досить часто в практиці трапляються випадки, коли у вивченні одного кримінального правопорушення беруть участь дві або більше особи, які діють узгоджено і спрямовують свої зусилля на досягнення єдиного злочинного результату. У більшості випадків найбільш небезпечні злочини вчинюються не в одиночку, а шляхом об'єднання зусиль декількох осіб, які спільно встали на шлях порушення кримінального закону, тобто вчинення його в співучасті.

Слово “співучасть” означає спільна участь у чому-небудь неблаговидному, в даному випадку – у кримінальному правопорушенні (С.И. Ожегов. Словарь русского языка. М. Советская энциклопедия 1970, стр. 741).

Об'єднання зусиль двох і більше осіб для вчинення одного кримінального правопорушення, як правило, підвищує суспільну небезпечність скоєного, тому що укріплює у співучасників рішучість займатися злочинною діяльністю, полегшує досягнення поставленої ними перед собою мети, сприяє приховуванню кримінального правопорушення та його наслідків. Дійсно, коли діють дві або більше особи, то вони підтримують один одного, що, природно, полегшує їм вчинення кримінального правопорушення дає можливість з більшим успіхом нейтралізувати опір жертви, втекти з місця події, приховати майно, здобуте злочинним шляхом тощо.

На сьогодні постає гостро питання необхідності значного посилення боротьби з організованою злочинністю, яка завдає значної шкоди справі забезпечення захисту прав і свобод громадян, гальмує розвиток економіки та становлення ринкових відносин, підриває міжнародний авторитет України. Тому вирішенню питання про відповідальність за співучасть у злочинні в кримінальному праві приділяється велика увага.

Норми К.К. України (*розділ VI ст. 26, 27, 29, 31*), що регламентують питання про:

- поняття співучасті;
- види співучасників та їх відповідальність;
- форми співучасті

утворюють самостійний інститут кримінального права **“Співучасть у кримінальному правопорушенні”**. Треба вказати і на те, що поширення зараз одержала ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННІСТЬ, як одна із небезпечних форм співучасті.

Як свідчить статистика, в цілому від 30 до 40 % злочинів вчинюється організованими групами або злочинними організаціями.

Найчастіше такими групами і організаціями вчинюються особливо тяжкі і тяжкі злочини (вбивство, викрадання у великих та особливо великих розмірах, розбої, вимагання (рекети), контрабанда, незаконні дії з наркотичними засобами тощо).

В чинному ККУ (2001 р.) на відмінну від ККУ (1960 р.) питання про поняття відповідальності за діяльність в таких групах і організаціях також знайшли своє відображення (розділ VI ст. 28,30).

Інститут співучасті та організована злочинність і є предметом розгляду даної лекції.

I. Поняття співучасті, її об'єктивні та суб'єктивні ознаки

Як вже вказувалося вище, кримінальне правопорушення може бути вчинено як однією особою, так і декількома особами, які діють спільно. В останньому випадку суттєво змінюється характер суспільної небезпечності вчиненого і виникає необхідність визначити коло осіб, які можуть і повинні нести кримінальну відповідальність за спільно вчинене кримінальне правопорушення. Важливим є також встановлення підстав і меж відповідальності цих осіб, відповідність (*соразмерность*) суспільної небезпеки винних з урахуванням характеру і ступеню участі у злочині, а також індивідуальних особливостей окремих злочинців. Інститут співучасті дає можливість вирішити ці питання.

В чинному кримінальному законодавстві дається визначення поняття співучасті, поняття та ознаки, які характеризують окремих видів співучасників (виконавця, організатора, підбурювача, пособника), а також містяться вказівки про підстави і межі відповідальності їх (*ст. 26,27,29 КК*).

Співучасть у кримінальному правопорушенні розглядається як особлива форма вчинення злочину, яка в переважній своїй більшості характеризується більш вищим, порівняно з індивідуально діючим злочинцем, ступенем суспільної небезпеки.

Об'єднання зусиль декількох осіб для вчинення одного і того ж кримінального правопорушення, взаємна підтримка співучасників один одного, особливо при **попередній організованості злочинної діяльності**, не тільки можуть полегшити вчинення кримінального правопорушення, але і дозволяють спричинити більшу шкоду суспільним відносинам, інтересам і благам окремої людини, суспільству і державі, полегшити приховання слідів злочинної діяльності, а підчас дають можливість підготувати і вчинити такі злочини, які неможливо виконати одній особі (*ст. 294 “Масові заворушення”; ст. 228 “Змова про зміну чи фіксування цін або примушування до їх змін чи фіксування” тощо*).

В деяких випадках співучасть розглядається як кваліфікуюча (обтяжуюча) обставина вчинення кримінального правопорушення, що тягне за собою більш тяжку кваліфікацію кримінального правопорушення (**наприклад,**

ч. 2 ст. 185, ч. 2 ст. 186, ч.2 ст. 187 та ін.) або визнається обставиною, яка обтяжує покарання (п. 2. Ст. 67 КК).

Підвищення небезпечності кримінально протиправної діяльності при співучасті у соціальному плані особливо має прояв, коли мова йде про злочини неповнолітніх, тому що переважна більшість злочинів підлітків вчинюється групою, причому в більшості випадків з участю дорослих осіб.

В ст. 26 ККУ дається поняття співучасті. Вона гласить:

“Співучастю у кримінальному правопорушенні є умисна спільна участь декількох суб’єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного злочину”.

Будучи особливою формою вчинення злочину, співучасть характеризується **низкою обов’язкових ОБ’ЄКТИВНИХ і СУБ’ЄКТИВНИХ ознак**, тобто можна вести мову про об’єктивну і суб’єктивну сторони співучасті.

Об’єктивні ознаки виражені в законі словами “спільна участь декількох суб’єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного злочину”.

СУБ’ЄКТИВНІ ОЗНАКИ – вказівкою на те, що співучасть - це умисна спільна участь у вчиненні умисного злочину.

Таким чином, і при визначенні об’єктивних і суб’єктивних ознак співучасті має місце вказівка на спільність.

І дійсно, спільність характеризує і об’єктивну і суб’єктивну сторони співучасті.

Якщо для *об’єктивної сторони співучасті* – це *спільність дій співучасників*, то для *суб’єктивної сторони* – це *спільність умислу співучасників*.

Розглянемо, окремо, об’єктивні і суб’єктивні ознаки співучасті.

об’єктивні ознаки (4)

1. Перша об’єктивна ознака.

З об’єктивної сторони співучасть припускає діяльність, особливістю якої є те, що вона:

1) характеризується наявністю групи осіб, тобто походить від діяльності декількох осіб (відповідно ч. 1, ч. 2 ст. 28 КК – це **2 або більше осіб**), які приймають безпосередньо участь у вчиненні кримінального правопорушення або які сприяють його вчиненню іншою особою.

Їх обов’язковими ознаками є:

а) досягнення віку кримінальної відповідальності САМЕ ЗА ЦЕЙ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ (ст. 22 КК);

б) осудність (ст.19 КК);

Тобто вони повинні бути суб’єктами даного злочину, це прямо вказано в ст. 26 КК.

“...спільна участь декількох суб’єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного злочину”.

Тому що взаємодія винного у процесі вчинення того чи іншого кримінального правопорушення з особою, яка не є суб'єктом даного злочину, а саме:

- не досягла віку кримінальної відповідальності або

- не є осудною

не утворює співучасті, в силу того, що не виникає спільного умисного посягання 2 або більше осіб на об'єкт кримінально-правової охорони.

Використання в злочинних цілях особу, яка не здатна віддавати собі звіт у своїх діях (тобто нездатна усвідомлювати свої дії) або керувати своїми діями, при наявності медичного критерію неосудності або особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, - розглядається як посереднє (*опосередковане*) виконання злочину, при якому неосудна або особа, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, являються лише "живим" "*знаряддям*" вчинення злочину. Той хто використав вказаних осіб, відповідає як безпосередній виконавець відповідного кримінального правопорушення незалежно від форми його участі в кримінальному правопорушенні (організатор, підбурювач) і його дії, крім того, належить кваліфікувати додатково ще і за ст.304 КК, яка передбачає відповідальність за втягнення неповнолітніх в кримінального правопорушення діяльність.

Таким чином, перша об'єктивна ознака означає:

- по перше, наявність групи осіб (декілька, тобто 2 і більше) – **це кількісна ознака**;

- по друге, співучасті не має в тому випадку, коли хоча би одна із двох осіб не має властивостей **суб'єкта даного кримінального правопорушення** (не досягнення віку кримінальної відповідальності, або неосудна) – **це якісна ознака**.

АКЦЕНТУЮ ВАШУ УВАГУ на те, що викладене вище положення (2) суттєво відрізняється від положень поняття співучасті, яке було дано в ч. 1 ст. 19 КК 1960 р., яка гласила:

“Співучастю визнається умисна спільна участь двох або більше осіб у вчиненні кримінального правопорушення”.

Що давало деяким вченим і багатьом практичним працівникам змогу визнавати співучастю і відповідним чином оцінювати з позиції кримінального закону дії учасника групового кримінального правопорушення (наприклад, зґвалтування, грабежу тощо) в тому разі, коли інші учасники через неосудність або недосягнення віку кримінальної відповідальності, з якого настає відповідальність за цей конкретний злочин, не були притягнуті до кримінальної відповідальності.

Так, ПВС України в абз.2 п. 14 постановити № 4 від 27.03.1992 р. “Про судову практику у справах про зґвалтування та інші статеві злочини” вказував:

“Дії учасника групового зґвалтування підлягають кваліфікації за ч. 3 ст. 117 КК (ч. 3 ст. 152 КК – 2001 р.) і тому разі, коли інші учасники кримінального правопорушення через неосудність, не досягнення віку, з

якого настає кримінальна відповідальність, або з інших передбачених законом підстав не були притягнуті до кримінальної відповідальності”.

Також, акцентую вашу увагу на те, що для різних учасників спільної злочинної діяльності закон може передбачити різні ознаки суб'єкта злочину.

Це є характерним для складів злочину, де виконавцем може бути лише СПЕЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ (для інших співучасників, наявність таких ознак спецсуб'єкта не є обов'язково: ними можуть бути осудні особи, які досягли віку кримінальної відповідальності за конкретний злочин).

Так, бути співучасником у злочинах, відповідальність за які законом установлена:

- з 16 років, можуть бути особи, які досягли 16-річного віку;
- а в злочинах, відповідальність за які встановлена з 14 років, - особи, які досягли 14 річного віку.
- що стосується злочинів, за вчинення яких встановлена відповідальність з іншого віку (наприклад, з 18 років), то співучасниками в таких злочинах можуть бути особи, які досягли 16 річного віку. (ЦЕ ПИТАННЯ СПІРНЕ)?!

2. Другою об'єктивною ознакою є “Спільність дій усіх співучасників”, тобто це є складником сумісних зусиль суб'єктів кримінального правопорушення (осіб), які беруть участь у вчиненні кримінального правопорушення і веде до певного єдиного злочинного результату.

Співучасть заключає у собі, як правило, активну поведінку окремих співучасників, яка спрямована на виконання кримінального правопорушення виконавцем (виконавцями) з одного боку і сприяння у виконанні цього кримінального правопорушення з боку інших співучасників.

Спільність дій 2-х або більше осіб для наявності об'єктивної сторони співучасті, які приймають участь в одному і тому ж кримінальному правопорушенні **Є НЕОБХІДНИМ**, тому що вона припускає взаємодоповнюючу одним співучасником іншого діяльність, спрямовану на досягнення єдиного злочинного результату.

При цьому роль, функції кожного із співучасників можуть бути різними, **але кримінальне правопорушення – це наслідок** загальної, спільної діяльності всіх співучасників, кожний з них вже у вчинення кримінального правопорушення певний свій внесок.

(порівняти гру оркестру – мелодія).

ІІІ. Третьою об'єктивною ознакою є “наявність єдиного злочинного результату”, тобто, умисна спільна діяльність 2-х або більше суб'єктів кримінального правопорушення в кінцевому завершенні веде до настання певного **ЄДИНОГО РЕЗУЛЬТАТУ** для всіх співучасників

- вчинення кримінального правопорушення (якщо це формальний склад);

або

- настання конкретних СНН (якщо це матеріальний склад).

Наслідки, які досягаються в результаті вчинення кримінального правопорушення є єдиними, неподільними, спільними для всіх співучасників. За ці наслідки відповідальність несуть усі співучасники, незалежно від **того** внеску і ролі, яку кожний з них виконував при вчиненні кримінального правопорушення (**відповідальність за ціле вбивство, а не 1/3**).

Обсяг відповідальності кожного співучасника, визначаються в принципі тим, що вчинив виконавець, але з урахуванням ступеню і характеру участі кожного з них.

Прагнення досягти різні злочинні результати, як правило, є підставою для невизнання співучастю у кримінальному правопорушенні участі 2-х або більше осіб у вчиненні одного посягання.

IV. Четвертою об'єктивною ознакою є

НАЯВНІСТЬ причинного зв'язку між діями всіх співучасників і загальним злочинним результатом.

Спільність при співучасті з об'єктивної сторони так же означає, що між діями співучасників і тим злочином, який вчинив виконавець, має місце причинний зв'язок.

З об'єктивної сторони різна роль кожного із співучасників в досягненні злочинного результату **визначає особливості причинного зв'язку при співучасті.**

П е р ш а - полягає в тому, що хоча спричинення злочинного результату в співучасті викликається діями виконавця діями виконавця, але не тільки його дії знаходяться в причинному зв'язку.

Необхідною умовою такого результату є спільна діяльність всіх співучасників. Тому спільність різних діянь співучасників знаходить свій прояв у тому, що єдиний злочинний результат, що наступив, безпосередньо пов'язаний з діями кожного співучасника.

Д р у г а - полягає в тому, що дії, які утворюються співучастю можуть мати місце до настання злочинного результату.

Цим визнається і момент можливого початку злочинної діяльності при співучасті. При наявності причинного зв'язку між діями співучасника і загальним злочинним наслідком на практиці встановлюються зовнішні межі співучасті, проводиться об'єктивна грань між співучастю і схожими діями.

Діяльність кожного співучасника повинна у часі передувати тому злочину, який вчинює виконавець, вона створює для виконавця реальну можливість вчинити даний злочин. Виконавець же перетворює цю можливість у дійсність, спричиняючи необхідний злочинний наслідок.

Це положення знайшло своє закріплення в **ч. 6 ст. 27 КК**, яка вказує, що:

“Не є співучастю не обіцяне заздалегідь переховування злочинця, знарядь і засобів вчинення злочину, слідів кримінального правопорушення чи предметів, здобутих злочинним шляхом, або придбання чи збут таких предметів. Особи, які вчинили ці діяння, підлягають кримінальній відповідальності лише у випадках, передбачених статтями 198 та 396 цього Кодексу “.

Це так звана причетність до злочину, про що буде вестись мова пізніше.

Таким чином, співучасть може мати місце **тільки як**:

- на стадії готування до кримінального правопорушення або на стадії замаху на кримінальне правопорушення (попередня злочинна діяльність);
- так і в процесі вчинення закінченого кримінального правопорушення виконавцем шляхом приєднання до нього під час вчинення злочину.

Акцентую вашу увагу на те, що причинний зв'язок між діяннями співучасників, окрім виконавця злочину, має *опосередкований характер (так званий опосередкований причинний зв'язок)*, тому що ці співучасники безпосередньо не вчинюють об'єктивну сторону злочину, а загальний результат досягається лише свідомої діяльності виконавця, всі інші співучасники тільки сприяють йому в його досягненні.

Як висновок з аналізу об'єктивних ознак співучасті можна сказати, що для наявності об'єктивної сторони співучасті необхідні такі **ознаки**:

- **група осіб** – 2 і більше, що є суб'єктами цього злочину;
- **спільність їх дій** - тобто вчинення кримінального правопорушення сукупними або взаємодоповнюючими один одного зусиллями його співучасників;
- **спричинення одного і того ж “самого” злочинного результату** – тобто єдиного для всіх співучасників;
- **необхідний причинний зв'язок** – між діяннями кожного співучасника, а також між їх конкретними діяннями і загальним єдиним наслідком (результатом) спричинений виконавцем.

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ СПІВУЧАСТІ

З суб'єктивної сторони – співучасть характеризується умисною формою вини і, як правило, у вигляді прямого умислу.

В законі (ст. 26 КК) – суб'єктивна сторона співучасті характеризується наступним чином:

“...Умисна спільна участь у вчиненні умисного злочину”.

З цього формулювання закону випливає те, що:

а) співучасть можлива лише при вчиненні умисних злочинів.

Це означає, що співучасть неможлива при вчиненні необережних злочинів.

Дискусія про те, що співучасть неможлива при вчиненні необережних кримінальних правопорушень ведеться давно – ще за часів царизму. Таке питання порушувалося і в Україні під час підготовки проекту нового КК. Це викликано значним зростанням вчинення злочинів з необережності, особливо в

сфері “людина – машина” “порушення певних правил, що спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки”.

Однак, спільні дії при вчиненні злочинів з необережності не можна визнати співучастю в силу того, що в цих випадках відсутнє об’єднання злочинної волі осіб. Вони в таких випадках несуть відповідальність за свої дії самотійно.

Наприклад: дві особи скидають з висоти колоду, не переконавшись в тому, що внизу нікого не має, внаслідок чого смертельно травмовано людину, яка там проходила.

Законодавець в ст. 26 КК чітко визначив, що співучасть це умисна діяльність.

б) всі співучасники мають діяти тільки умисно.

Тобто це означає, що при співучасті не тільки діяння (злочин) повинно бути умисним, а всі співучасники повинні діяти умисно.

Таким чином, якщо одна особа діє з необережності, а інша використовує це і діє умисно, то співучасть буде відсутня.

Суб’єктивну сторону співучасті можна розкрити наступним чином.

1. Що стосується самої участі у спільному вчиненні злочину.

Винний усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, а також діяння інших співучасників, усвідомлює, що приймає СПІЛЬНУ УЧАСТЬ, тобто діє спільно в тій чи іншій якості з іншими у вчиненні кримінального правопорушення і **б а ж а є** так діяти, бажає об’єднати свої зусилля зі зусиллями інших для вчинення злочину, бажає виступати в тій чи іншій якості (виконавець, підбурювач, пособник чи організатор).

Тобто це є прямий умисел.

Таким чином, СПІЛЬНІСТЬ характеризує не тільки об’єктивну сторону співучасті, а й суб’єктивну, тобто повинно мати місце спільний умисел на вчинення злочину.

В даному випадку вона (спільність умислу) означає, що між співучасником завжди повинна мати місце згода (узгодженість) на вчинення конкретного злочину, яка проявляється різними способами (усно, письмово, жестами або конклюдентними діями).

Щодо настання конкретних СНН, то ж не виключається наявність непрямого (побічного) умислу в силу того, що не завжди досягнення одного і того ж конкретного результату є єдино бажаним для всіх співучасників.

Це залежить від мотиву і мети участі в спільно вчиненому злочині.

(прокоментувати – 3 особи б’ють потерпілого в різні частини і він помер. Лікарі швидкої допомоги залишили хворого (він оклимається), а той помер.)

Тільки при наявності умислу, співучасник підлягає кримінальній відповідальності не тільки за свої діяння, які він сам вчинив, але і за загальний злочинний результат, який настав від сумісних діянь усіх співучасників.

В тих випадках, коли виконавець вийшов за межі спільного умислу співучасників (так званий ексцес виконавця), то співучасники не несуть

відповідальність за ці діяння, які вчинив виконавець і які не охоплювалися умислом інших співучасників (ч.5 ст.29 КК).

2. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони співучасті є також ПОІНФОРМОВАНІСТЬ хоча б в загальних рисах, кожного із співучасників про злочинні діяння інших співучасників, про злочинні наміри, а також усвідомлення спільності вчинення кримінального правопорушення і передбачення загальних наслідків. Тобто важливо встановити те, що кожен із співучасників усвідомлював, що він діє не один, а спільно з іншими і в загальних рисах був поінформований про злочинні наміри, злочинні дії виконавця. (дає рушницю...).

3. Умисний характер співучасті передбачає не тільки єдність наміру та взаємну поінформованість співучасників про кримінального правопорушення діяльність, але і розуміння того, що їх спільними злочинними діяннями або за допомогою таких вчиняється один і той же кримінальне правопорушення і досягаються загальні наслідки.

Поза цим положенням, кожен із тих хто бере участь у злочині, вчинює самостійний кримінальне правопорушення і відповідає особисто в межах вчиненого.

Так, Пленум ВСУ “Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності” в абз. 2 п. 25 постанови № 12 від 25.12.1992 р. вказав:

“Якщо група осіб за попередньою змовою мала намір вчинити крадіжку чи грабіж, а один із її учасників застосував або погрожував застосуванням насильства небезпечного для життя чи здоров'я потерпілого, то його дії належить кваліфікувати як розбій, а дії інших осіб – відповідно як крадіжка чи грабіж при умові, що вони безпосередньо не сприяли застосуванню насильства або не скористалися ним для заволодіння майном потерпілого”.

Таким чином, для наявності суб'єктивної сторони співучасті необхідним є умисел співучасників, який містить у собі:

- усвідомлення кожного із співучасників того, що він своїми діями спільно з діяннями інших вчиняє кримінальне правопорушення або сприяє його вчиненню;
- бажання брати участь у спільному вчиненні кримінального правопорушення і настання конкретних єдиних СНН, або свідоме їх допущення;
- взаємну поінформованість співучасників про злочинну діяльність кожного або кого-небудь із них, хоча би в загальних рисах.

Хотів би ще раз акцентувати вашу увагу на такий момент, що для співучасті характерно наявність ПРЯМОГО УМИСЛУ, тому що співучасть треба розглядати тільки як спільну діяльність декількох осіб, а оскільки поєднати діяння (зусилля) двох чи більше осіб в одне ціле більше мається можливостей тільки при бажанні винних досягти загальних злочинних наслідків.

Іншими словами, можна сказати наступне, що прямий умисел завжди має місце і тільки він, а не непрямий (побічний) умисел, що стосується сумісності (разом, загалом, спільно) вчинити той чи інший злочин.

Про це свідчить і практика про найбільш поширеність спільних посягань при розкраданні чужого майна, злочинів проти особи (вбивство, зґвалтування) та інших злочинів, що вчинюються тільки з прямим умислом.

Але однак, непрямий (побічний) умисел не виключається при співучасті, але це стосується не спільності діянь, а настанню СНН, про що свідчить практика.

Вид умислу частково залежить і від ролі суб'єкта в спільно вчиненому злочині. Організатор і підмовник завжди діють з прямим умислом, оскільки вони залучаючи інших осіб до вчинення злочину, здійснюють власні наміри і бажають настання наслідків. Виконавець і пособник в переважній більшості випадків діють з прямим умислом, але вони можуть і не бажати, а лише свідомо допускати настання спільних наслідків, тобто діяти з побічним умислом.

Так, в п. 3 постанови Пленуму В.С. України “Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи” № 2 від 7.02.2003 р. вказано:

“У разі, коли до кримінальної відповідальності притягнуто кількох осіб, які діяли спільно з умислом, спрямованим на позбавлення життя потерпілого чи заподіяння шкоди його здоров'ю, належить з'ясовувати і зазначити у вирокі характер їхніх дій, ступінь участі у вчиненні кримінального правопорушення кожної з них.”

Приклад: В справі Сорокіна і Денисова, засуджених за спільне вбивство із хуліганських мотивів, вирок було оскаржено.

Мотивація зміни вироку ґрунтувалася на тому, що не була встановлена суб'єктивна сторона співучасті.

Пленум В.С. відхилив протест і зазначив, що нетверезі Сорокін і Денисов били потерпілого Т. ногами, взутими в кирзові чоботи з металевими підковами, при цьому удари наносили з великою силою в життєво важливі частини тіла потерпілого – голову і шию. Смерть настала в наслідок спричинення ними ушкоджень через 2-10 хвилин з моменту побиття.

На підставі цих обставин Пленум прийшов до висновку, що співучасники допускали настання смерті, тобто вчинили вбивство з непрямим умислом.

При вчиненні злочину, в законодавчій характеристиці як-то мета і мотив не вказані, співучасники можуть керуватися різними мотивами і цілями. Якщо ж диспозиція статті Особливої частини КК вказує мету або мотив, то співучасником цього кримінального правопорушення визнається той, хто знав о наявності вказаних мети, мотиву в спільному діянні і свідомо сприяли їх здійсненню.

По суб'єктивним ознакам співучасть відрізняється від непогодженого збігу умисних діянь двох або більше осіб по місцю, часу та об'єкту посягання, від тісно пов'язаних необережних дій винних, а також від сполучення умисного посягання однієї особи з необережним діянням іншої особи.

Наприклад, не утворює співучасті одночасне викрадання майна двома особами із одного і того ж приміщення (склад, вагон тощо).

Якщо винні під час підготовки до кримінального правопорушення і в момент заволодіння майна діяли незалежно один від одного. Кожен із них повинен відповідати за одно особове вчинене розкрадання.

Також акцентую ще раз вашу увагу і на те, що в необережних злочинах співучасть неможлива.

На це неодноразово вказувалося Верховним Судом, підкреслюючи, що для визнання особи винним у співучасті необхідно встановити наявність умислу, спрямованого на спільне вчинення злочину, на сприяння виконавцю злочину, що пособником може бути визнана особа тільки така, яка умисно сприяла вчиненню кримінального правопорушення і що відсутність умислу на це виключає кримінальну відповідальність за пособництво, а, отже, і за співучасть, що діяння тієї чи іншої особи можуть бути визнані як підбурювання лише в тому випадку, коли буде доведено, що вони вчиненні з прямим умислом схилити іншу конкретну особу до вчинення конкретного злочину.

Завершуючи розгляд даного питання у якості висновку належить зауважити, що співучасть у кримінальному правопорушенні є однією з форм злочинної діяльності. Такого роду діяльність має свої правові особливості, які дозволяють виділити співучасть у самостійний кримінально-правовий інститут. Її специфіка полягає у тому, що:

а) участь у вчиненні умисного кримінального правопорушення двох або більше суб'єктів кримінального правопорушення обумовлює його підвищену суспільну небезпеку;

б) склад кримінального правопорушення виконується лише завдяки спільній діяльності всіх співучасників.

У діяннях окремих із них можуть бути відсутні всі ознаки злочину, вказані у статтях Особливої частини КК. Вчинення кримінального правопорушення у співучасті полегшує досягнення злочинного результату, ускладнює його розкриття та притягнення винних до відповідальності.

Переходимо до розгляду наступного питання.

2. Види співучасників та їх характеристика

Співучасники у кримінальному правопорушенні можуть виконувати різні ролі або однорідні, або різнорідні функції.

У відповідності до **ч. 1 ст.27 КК** співучасниками визнаються:

- виконавець;
- організатор;
- підбурювач;
- пособник.

Розглянемо окремо кожного з них.

I. Виконавець – (ч.2 ст.27 КК) «Виконавцем (співвиконавцем) є особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами кримінального правопорушення безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону

не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила злочин, передбачений цим Кодексом».

Ознаки виконавця (співвиконавця)

- 1) - ця особа повинна бути суб'єктом конкретного злочину;
- 2) - вчинила безпосередньо або
- 3) шляхом використання інших осіб, що не є суб'єктами цього конкретного кримінального правопорушення (**опосередковане виконавство**).

Розглянемо коротко ознаки виконавця.

1. Перша ознака означає, виконавцем повинна бути особа, яка у відповідності до ст.18, 19, 22 КК є:

- фізичною особою;
- осудною особою;
- досягла віку кримінальної відповідальності за саме цей конкретний злочин, який мають намір вчинити інші співучасники.

2. Друга ознака означає, що особа своїми особистими діями (тобто безпосередньо виконала повністю, або хоча б частково об'єктивну сторону конкретного злочину.

3. Третя ознака означає, що особа безпосередньо не брала участь у виконанні об'єктивної сторони злочину, а для цього використала іншу особу, яка не є суб'єктом цього злочину.

Це так зване опосередковане виконання.

Також має місце опосередковане виконання, якщо організатор чи підбурювач або пособник, які також використали у якості виконавців таких осіб.

Про це докладно було викладено при розгляді першої об'єктивної ознаки.

Опосередковане (посереднє) виконання буде і в тому разі, коли злочинні дії вчинені в **результаті фізичного або психічного** насильства, яке обумовило наявність стану крайньої необхідності (ст.39 КК) та у відповідності до **ст.40 КК** «фізичний або психічний примус», яка вказує:

«Не є злочином дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками».

А також у випадках, коли особа виконує злочинний наказ або розпорядження начальника про вчинення злочину.

Особливість цього виду посереднього виконання полягає в тому, що підлегла особа, яка виконує обов'язковий для неї наказ або розпорядження начальника, не підлягає кримінальній відповідальності, якщо вона не знала і не могла знати про злочинну мету особи, яка віддала наказ чи розпорядження.

Так, у відповідності до **ч.5 ст.41 КК**

«Якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати злочинного характеру наказу чи розпорядження, то за діяння, вчинене з метою виконання такого наказу чи розпорядження, відповідальності підлягає тільки особа, що віддала злочинний наказ чи розпорядження».

Таким чином, виконавець є вирішальною і центральною фігурою у співучасті, бо без виконавця немає співучасті в силу того, що тільки він здійснює задумане, реалізує та завершує умисел співучасників.

II. Організатор (ч.3 ст.27 КК).

У відповідності до ч.3 ст.27 КК

«Організатором є особа, 1) яка організувала вчинення кримінального правопорушення (злочинів) або 2) керувала його (їх) підготовкою чи 3) вчиненням. Організатором також є особа, 4) яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або 5) керувала нею, 6) або особа, яка забезпечувала фінансування чи 7) організовувала приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації».

На відміну від раніш чинного законодавства (ч.4 ст.19 КК –1960 р.) перелік організаторської діяльності значно розширено (раніше вказувалось на організацію вчинення кримінального правопорушення або керування його вчиненням.)

Організатор, як правило найбільш небезпечна фігура співучасті. Він не тільки викликає в іншій особі бажання вчинити злочин, але й об'єднує їх, розробляє план вчинення злочинних дій, розподіляє ролі між учасниками злочинної діяльності або здійснює безпосереднє керівництво вчиненням злочину, як ватажок, розпорядник злочинної діяльності тощо.

Розглянемо конкретно 7 ознак організатора.

I. Організація вчинення кримінального правопорушення (злочинів).

Ця діяльність особи полягає у діях, які спрямовують, об'єднують інших співучасників на вчинення одного чи декількох злочинів чи координують їхню поведінку. Цей співучасник створює групу, розподіляє ролі між іншими співучасниками по підготовці до злочину, встановлює контакти з іншими злочинними групами тощо.

Основне завдання такого виду діяльності організатора це спрямувати, об'єднати і скоординувати зусилля інших осіб на вчинення злочину.

Як правило, організатор не бере безпосередньо участі у вчиненні злочину.

II. Керування підготовкою кримінального правопорушення (злочинів).

Цей вид діяльності передбачає спрямування дій інших співучасників на готування одного чи декількох злочинів, а саме

- підшукування або пристосування засобів чи знарядь;
- підшукування ще співучасників;
- усунення перешкод;
- замовлення вчинення злочину;
- інше умисне створення умов для вчинення злочину;
- проведення відповідних інструктажів інших співучасників, щодо виконання ними конкретних дій.

А також у виробленні:

- заходів щодо нейтралізації правоохоронних органів (підкуп, застосування насильства до працівника таких органів чи його близьких тощо);
- визначення місць переховування співучасників до і після вчинення ними злочину, а також знарядь та засобів вчинення кримінального правопорушення тощо.

III. Керування вчиненням кримінального правопорушення (злочинів).

В свою чергу цей вид діяльності організатора полягає в:

– спрямуванні зусиль інших співучасників на безпосереднє виконання кримінального правопорушення виконавцем чи забезпечення такого виконання з боку підбурювача та пособника.

Вона знаходить свій прояв у:

– наданні настанов конкретним учасникам кримінального правопорушення щодо виконання тих чи інших дій, які становлять об'єктивну сторону злочину, який співучасники мають намір вчинити, або забезпечують виконання таких дій;

– координації дій співучасників (їх розстановка на місці вчинення злочину, визначення послідовності вчинення злочинних дій, форми і порядок зв'язку між співучасниками під час вчинення злочину).

Особливістю такого виду діяльності організатора полягає в тому, що вона поєднана з безпосереднім вчиненням кримінального правопорушення і відбувається в процесі вчинення кримінального правопорушення чи перед самим початком його.

Як вже вище вказувалось, що організатор, як правило, не приймає безпосередньої участі у виконанні об'єктивної сторони злочину.

В той же час, якщо він бере безпосередню участь у вчиненні злочину, тобто виступає як виконавець, то відповідальність він несе за конкретною статтею Особливої частини КК без посилання на **ст.27 КК**, але при цьому в постанові про притягнення до кримінальної відповідальності і у вирокі належить вказувати його організаторську діяльність. Це має значення при вирішенні питання про вибір виду покарання та його розміру.

В тих випадках, коли особа у вчиненні одного кримінального правопорушення брала участь як організатор, а в інших випадках – як підбурювач або пособник, то її дії належить кваліфікувати окремо за кожним випадком.

IV. Утворення організованої групи чи злочинної організації.

Цей вид діяльності організатора складає сукупність з організації, а саме:

- формування;
- заснування;
- створення стійкого об'єднання осіб у формі:
- організованої групи (ч.3 ст.28 КК)

чи

- злочинної організації (ч.4 ст.28 КК).

Ознаки, які викладено вище в I питанні про форми співучасті.

Діяльність організатора по утворенню організованої групи чи злочинної організації за своїм змістом є близькою до діяльності з організації злочину, а саме:

- підшукування відповідних співучасників;
- об'єднання їх зусиль;
- визначення загальних правил поведінки членів тощо.

В той же час перед організатором постає при цьому основне завдання на відміну порівняльної діяльності у вигляді створити (заснувати) стійке об'єднання осіб, в якому поєднати (зробити спільними) їхні зусилля для заняття злочинною діяльністю.

Налагодження функціонування стійкого злочинного об'єднання передбачає 1) встановлення взаємозв'язку в діях окремих учасників об'єднання та діяльності його структурних частин, 2) узгодження їх дій (діяльності) відповідно до загальної структури об'єднання.

Створення такого об'єднання є необхідною умовою для досягнення визначеної організатором мети такої його діяльності.

Для визнання особи організатором кримінального правопорушення за ознакою утворення організованої групи чи злочинної організації належить встановити наявність такого суб'єктивного моменту, як усвідомлення нею ознак стійких об'єднань співучасників, які зазначені у **ч.3 та ч.4 ст.28 КК** (про що також велась мова при розгляді I питання цієї лекції, зокрема про форми співучасті).

V. Керування організованою групою чи організацією.

Цей вид діяльності організатора полягає у вчиненні сукупності дій, спрямованих на:

1) управління процесом підтримання функціонування, тобто забезпечення існування та збереження організованості організованої групи чи злочинної організації

та

2) управління процесом здійснення організованою групою чи злочинною організацією злочинної діяльності.

Перший вид управляючої діяльності полягає у:

а) забезпеченні дотримання загальних правил поведінки, підтримання дисципліни;

б) вербуванні нових членів;

в) розподілу (перерозподілу) функціональних обов'язків членів;

г) плануванні вчинення конкретних злочинів зокрема або здійснення злочинної діяльності загалом;

д) вдосконаленні організаційної структури об'єднання;

е) організація заходів щодо прикриття діяльності об'єднання.

Другий вид управляючої діяльності полягає у:

а) визначенні мети і напрямів такої діяльності об'єднання осіб, конкретних завдань, які висувуються перед групою чи організацією, їх структурними частинами чи окремими учасниками;

б) ініціюванні здійснення певного виду злочинної діяльності чи вчинення конкретних злочинів, визначення способу вчинення кримінального правопорушення та інше;

в) об'єднанні і координації дій окремих учасників, структурних частин об'єднання тощо.

Керування цими об'єднаннями може здійснюватися у формі:

- 1) віддання наказів, розпоряджень, доручень;
- 2) проведення інструктажів;
- 3) організації зборів про виконання тих чи інших дій;
- 4) прийняття рішень про застосування заходів впливу щодо членів об'єднання за невиконання доручень його керівництва або порушення прийнятих правил поведінки цього об'єднання.

Акцентую вашу увагу на те, якщо у випадках, коли конкретні дії організаційного характеру, а саме:

- організація стійкого злочинного об'єднання або

- керування ними

утворюють самостійний склад злочину, особу, яка утворила таке об'єднання або керувала ним належить визнавати виконавцем такого злочину, а дії кваліфікувати за відповідною статтею Особливої частини КК:

- 1) ч.1 ст.209 – «Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом»;
- 2) ч.1 ст.255 – «Створення злочинної організації»;
- 3) ст.257 – «Бандитизм»;
- 4) ч.4 ст.258 - «Терористичний акт»;
- 5) ч.1, ч.2, ч.3 ст.260 – «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань»;
- 6) ч.4 ст.303 - «Проституція або примушування чи втягнення до заняття проституцією» - (сутенерство);
- 7) ст.392 – «Дії, що дезорганізують роботу виправних установ».

VI. Забезпечення фінансування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Це означає, що особа бере на себе функції забезпечення організованої групи чи злочинної організації матеріально, а саме надання **коштів**, як у:

- національній валюті

так і

- іноземній валюті.

Така діяльність може виконуватися, як безпосередньо самою цією особою так організацією на виконання фінансування вказаних груп інших осіб для придбання техніки, зброї, іншого майна, а також на видачу коштів членам цих груп та об'єднань, як плату за виконання відповідних функцій тощо.

Джерела походження та правова природа таких фінансів не мають значення для наявності цієї ознаки організаторської злочинної діяльності.

Проте, якщо фінансування відбувається коштами, які мають злочинне походження, дії особи залежно від усвідомлення нею цього факту, а також участі їх здобуванні, мають бути додатково кваліфіковані за відповідними статтями КК, які передбачають відповідальність корисливі злочини (викрадення майна, одержання хабара, ухилення від сплати податків, шахрайство з фінансовими ресурсами, вбивство з корисливих мотивів, незаконні операції з наркотичними засобами тощо), а також за ст. 209 КК, яка

передбачає відповідальність за легалізацію (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом.

Акцентую вашу увагу на те, що крім фінансового інші види забезпечення:

- матеріально-технічне;
- інформаційне;
- тощо

не можуть визнаватися організатором злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Також ця особа може бути визнана організатором за таке забезпечення лише при умові вчинення інших дій, які розглянуті вище (**ч.3 ст.27 КК**).

VII. Організація приховування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Це вид організаторської діяльності представляє собою спеціальні форми пособництва у вигляді переховування:

- злочинців;
- знарядь чи засобів вчинення злочинів;
- слідів кримінального правопорушення чи предметів, здобутих злочинним шляхом;
- іншого приховування злочинної діяльності угруповань.

Така організаторська діяльність особи може виразитись в:

- легалізації доходів, отриманих злочинними об'єднаннями незаконним шляхом;
- підкупі працівників державних органів з метою, щоб вони не прийняли відповідно до закону заходів по викриттю цих злочинних об'єднань;
- проникненні учасників злочинних об'єднань до органів державної влади та органів з метою забезпечити “дах” для подальшої злочинної діяльності цих об'єднань;
- виїзду учасників таких об'єднань за межі регіони або країни;
- маскуванні слідів злочину;
- фізичне знищення потерпілих, свідків злочинної діяльності, а також тих співучасників злочинних об'єднань, які могли б виступити, як свідки злочинів, вчинених цими об'єднаннями.

Треба мати на увазі, що в тих випадках, коли така організаторська діяльність утворює окремі самостійні склади злочинів (вбивство, тілесні ушкодження, знищення майна тощо) і це охоплювалось умислом такої особи, її дії додатково належить кваліфікувати ще й, як організація відповідного злочину.

Підбурювач (ч.4 ст.27 КК)

Однією з найбезпечніших фігур співучасті є підбурювач, який як і організатор, як правило, безпосередньої участі у вчиненні кримінального правопорушення не бере, але впливаючи на свідомість інших осіб схиляє їх до вчинення злочину, беручи участь в ньому в тій чи іншій якості (виконавець, пособник та не виключається і в якості підбурювача чи організатора).

У відповідності до **ч.4 ст.27 КК**

«Підбурювач є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення злочину».

З цього визначення належить зробити висновок, що підбурювач, впливаючи на свідомість іншої особи тим чи іншим шляхом(способом), викликає у неї бажання, рішучість вчинити злочин. Цим з об'єктивної сторони підбурювач ставить свої дії у причинний зв'язок з тим злочином, який буде вчинений виконавцем. У цьому і виражається спільність діяння підмовника з іншими співучасниками.

При цьому треба мати на увазі:

а) – що з суб'єктивної сторони підбурювач має прямий умисел на вчинення іншою особою (виконавцем злочину, пособником – надання допомоги у вчиненні злочину), тобто його умисел спрямований на конкретний кримінальне правопорушення і відносно конкретної особи.

Тому не має підбурювання «взагалі», тобто ведення розмов про злочинну діяльність як таку, або стосовно невизначеної (неконкретної) особи (групи осіб).

Такі дії, хоча зовні і нагадують підбурювання, в окремих випадках законодавцем визнаються злочином.

Так, зокрема:

- ч.2 ст.109 – передбачає відповідальність за «Публічні заклики насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади»;

- ст.295 – заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку;

- ст.436 – пропаганда війни.

Таким чином, підбурювач, схиляючи конкретну особу до вчинення конкретного злочину, усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї дії, передбачає настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді вчинення іншою особою кримінального правопорушення і бажає цього.

б) – що мета, мотиви дій підбурювача можуть не співпадати з метою і мотивами інших співучасників (виконавця або пособника), але це не впливає на визнання їх дій співучастю у злочині.

в) – що не має підбурювання в тих випадках, коли підбурювана особа відмовилась від вчинення злочину, хоча спочатку і дала згоду на участь у ньому. В цьому випадку дії підбурювача належить кваліфікувати як готування до вчинення кримінального правопорушення (це так зване невдале підбурювання)-(ст.14).

г) – що, оскільки у **ч.4 ст.27 КК** йдеться мова про схиляння «іншого співучасника», то підбурювання має місце лише у тому разі, коли особа, яку схиляють до вчинення злочину, є суб'єктом цього злочину.

В протилежному випадку, коли така особа і вчинить суспільно небезпечне діяння, то підбурювач несе відповідальність як виконавець цього злочину.

д) – що не можна розглядувати як підбурювання і в тих випадках, коли підбурювачем свідомо особа вводиться в оману для того, щоб, використати помилку такої особи і досягти певного злочинного результату (**це**

опосередковане виконавство), тому, що в такому випадку відсутня психічна спільність, яка є характерною для співучасті.

Способи підбурювання

Чинне кримінальне законодавство (**ч.4 ст.27 КК**) на відміну від **ч.5 ст.19 КК 1960 р.**, даючи визначення підбурювача маж вказівку на неповний перелік способів (форми) схиляння, за допомогою яких здійснюється підбурювання, а саме:

- 1) - умовляння;
- 2) – підкуп;
- 3) – погроза;
- 4) – примус;
- 5) – іншим чином.

Це викликане тим, що в законі неможливо передбачити усі засоби, способи, форми, якими підбурювач може скористатися для утворення мотивів, які обумовляють поведінку підбурюваного.

Такі засоби, способи, форми можуть бути різноманітними і провести будь-яку їх кваліфікацію за їх дієвістю, не враховуючи конкретних обставин, безумовно, не представляється можливим.

Як показує життя, для того, щоб примусити людину крім його волі до вчинення яких-небудь небажаних дій, іноді запобігають до вельми жорстоких засобів, але вони розбиваються, наштотхуючись на стійкість і непорушну волю людини.

У той же час, інколи буває і так, що незначний жест, ледь помітний рух очей або мимохіть кинуте слово є достатніми, щоб людина поголилась на самий серйозний за своїми наслідками вчинок.

Судити про дієвість тих чи інших засобів, які використовуються підбурювачем, можна тільки на підставі аналізу усіх фактичних обставин конкретної справи, а також відносин, які існували між підбурювачем та підбурюваним.

Законодавець вказав в першу чергу такі засоби (способи) підбурювання, які більш частіше вказуються в наукових працях і на практиці.

На перше місце по їх відносній силі належало б поставити

- примус

та

- погрозу.

В більшості випадків саме ці способи можуть викликати у психіці людей нестійких, боягузливих мотиви, які штовхають їх на заподіяння шкоди певним правоохоронюваним благам з метою захистів своїх інтересів.

Примус – може бути як фізичним, а також психічним і передбачає домагання від іншої особи вчинити кримінальне правопорушення шляхом заподіяння тілесних ушкоджень або застосування до неї іншого насильства чи пошкодження майна.

А як захід психічного примусу може бути використана погроза поширення певної інформації про таку особу по місцю її роботи чи проживання

(про судимість тощо) або погроза розірвати шлюб, припинити інтимний зв'язок тощо.

Погроза – виражається у залякуванні особи заподіянням фізичної, майнової, моральної або іншої шкоди у разі не вчинення нею злочину.

Підкуп – це надання або обіцянка надання особі матеріальної вигоди у вигляді грошей або майна, передача або збереження прав на майно чи звільнення від майнових зобов'язань а також іншої вигоди у вигляді допомоги у працевлаштуванні, вирішенні певних життєвих проблем тощо.

В тих випадках, коли підкуп здійснюється у відношенні службових осіб, то він набуває форму хабара.

Умовляння – це є різновид прохання, яке повторюється настійливо, неодноразово з метою переконання особи у необхідності вчинення злочину.

Це так би мовити прохання, розтягнуте в часі і розраховане на почуття підбурюваного, щоб умовити того вчинити злочин. При цьому підбурювач на перше місце висуває інтереси підбурюваного, але не приховує і своєї особистої зацікавленості.

Іншим чином – тобто це різні заходи, способи схилити особу до вчинення злочину.

До них можна віднести:

1) Наказ – це ефективний спосіб, якщо особа, до якої він звернутий, підлегла і залежить від підбурювача по службі;

2) Переконання – полягає в повідомленні підбурювачем виконавцю чи пособнику таких обставин, які можуть стати мотивами їх діянь, апелюючи в основному до їх розуму.

Цей процес досить тривалий, який вимагає спілкування між підбурювачем і підбурюваним. Під час такого спілкування підбурювач прагне не тільки викликати мотиви, які б сприяли прийняттю виконавцем рішення, але і, навпаки, послабити, нейтралізувати, знищити мотиви, які утримують особу від прийняття бажаного для підбурювача рішення.

Характерною рисою переконання, як засобу підбурювання є те, що підбурювач зовні не має свого інтересу (вигоди) у злочині. Вливаючи на свідомість, волю виконавця, він прагне його в доцільності та необхідності тих чи інших діянь у тому, що їх вчинення відповідають інтересу виконавця.

В цьому саме і полягає психологічна діяльність переконання, його відмінна особливість. Відповідає це дійсності чи підбурювач має в кримінальному правопорушенні свою вигоду (інтерес) це вже не суттєво.

3) Порада – безпосередньо примикає до переконання, в силу, що і в ній підбурювач зовні не виражає свій інтерес (вигоду) у вчиненні злочину.

Проте на відміну від умовляння порада, як правило, представляє собою момент ний акт підбурювання.

Відмінність цього способу підбурювання від інтелектуального пособництва у вигляді дачі порад залежить не від характеру використання заходів, а від характеру мотивів, які породжені ними у виконавця.

Якщо підбурювач породжує у підбурюваної особи намір, бажання вчинити злочин, то інтелектуальний пособник лише укріплює вже виниклий у

особи намір вчинити злочин, породжує додаткові мотиви, наводить нові аргументи на користь вчинення злочину.

Тому для того, щоб з'ясувати, встановити що мало місце:

- чи підбурювання;
- чи інтелектуальне пособництво, необхідно знати, до чого привела порада;
- до укріплення і коректорки наміру вчинити злочин, який вже виник у свідомості особи

чи

- до чинення такого наміру у особи.

4) Прохання – на відміну від умовляння і поради як заходів підбурювання воно у своїй основі містить інтерес (вигоду) підбурювача.

За допомогою прохання підбурювач прагне схилити виконавця до вчинення дій, які представляють інтерес для нього або третіх осіб.

Проте психологічна дієвість цього заходу підбурювання в значній мірі залежить від характеру (особливостей) відносин між підбурювачем підбурюваним.

Так, якщо та чи інша особа звернеться до службової особи з проханням відати фіктивну довідку про роботу, яка необхідна для вступу до вищого навчального закладу, то в цьому службова особа, безумовно, відмовить.

Але, якщо з таким проханням до службової особи звернеться його добрий знайомий чи особа, з якою службова особа пов'язана якимись службовим чи особистими узами, - то результат (наслідки) не завжди буде негативним.

Не тільки при службовому підробленні, але і при такому тяжкому злочині, як вбивство, прохання, при наявності відповідних відносин, може виявитися цілком достатнім, щоб схилити виконавця до діяння.

Для вирішення на практиці питання про те, чи могло би в конкретній справі прохання заходом (способом) підбурювання, належить з'ясувати увесь комплекс відносин між виконавцем кримінального правопорушення і особою, яка підозрюється у підбурюванні, і тільки на цій підставі робити висновки.

Серед інших заходів підбурювання ще можна виділити:

- Обіцянка вигоди від вчинення злочину;
- Зародження у іншої особи **оману** (російське заблуждення) обман;
- Використання суттєвої помилки тощо.

Використання помилки особи з приводу певних обставин полягає у тому, щоб спрямувати її діяльність на вчинення кримінального правопорушення чи обман особи у відношенні певних обставин з тією же метою.

Наприклад: Збуджування безпідставних ревностей при певних обставинах може бути дійовим (рос. действенным) заходом підбурювання до вбивства.

При цьому треба мати на увазі, що якщо обман стосується не мотивів, які визначають формування наміру (умислу) виконавця, а відносяться до елементів, що утворюють склад злочину, то такий обман виходить за рамки (межі) підбурювання і перетворює підбурювача в опосередкованого виконавця.

Встановлення способу підбурювання має велике практичне значення тому, що на підставі цього легко з'ясувати мотиви, які схилили підбурюваного до вчинення злочину. Знання мотивів людської поведінки дозволяє встановити ступень вини конкретної особи і тим самим індивідуалізувати покарання. Особливо це важливо в справах, де склад кримінального правопорушення включає в якості необхідної ознаки суб'єктивної сторони мотив злочину.

Встановивши способи (заходи) підбурювання, тобто фактори, що схилили особу на вчинення злочину, можна безпомилково встановити мотив кримінального правопорушення і правильно його кваліфікувати.

Якщо способи (заходи), які використовує підбурювач для виникнення, збудження у іншої особи наміру, рішучості вчинити злочин, можуть бути різноманітними, то ФОРМИ, в які він втілює свою діяльність – ОБМЕЖЕНІ.

Вони обмежені насамперед способом спілкування людей один з одним, способом передачі своїх думок однією особою іншій.

Любий спосіб, який використовує підбурювач, - погроза, порада, прохання, переконання тощо – втілюється, як правило, у **словесну форму**.

Однак інколи підбурювач може обходитися і без слів, замінюючи їх жестом, здатним виразити і передати його думку підбурюваному.

Це так звані **КОНКЛЮДЕНТНІ ДІЇ**, які частіше всього мають місце у випадках підбурювання безпосередньо на місці вчинення злочину, коли визначеність ситуації надає жесту необхідну виразність, робить його однозначним.

Між діяльністю підбурювача і організатором є певна схожість, але вони мають більше відмінностей.

Головною із них є те, що підбурювач обмежується лише схиланням іншої особи до вчинення злочину, тобто бачить свою діяльність закінченою, коли він викликав у виконавця рішучість і намір вчинити злочин.

Організатор цим не обмежується, він розробляє план, подаючи його виконавцю і, таким чином, не тільки викликає намір і рішучість вчинити злочин, але і впевненість в необхідності діяти згідно розробленого ним плану.

ІV. Пособник (ч.5 ст.27 КК).

Пособництво – самий розповсюджений вид співучасті. За своєю об'єктивною роллю в злочині, який вчинюється спільно, пособник, за рідким виключення, завжди менш небезпечніша фігура, ніж інші співучасники. Це пояснюється тим, що ініціатива вчинення кримінального правопорушення належить не йому, він не керує злочинною діяльністю інших осіб, не виконує об'єктивної сторони злочину. Пособник лише сприяє виконавцю кримінального правопорушення в здійсненні його злочинного наміру, не виконуючи при цьому дій, що входять до об'єктивної сторони складу злочину. Однак і цих межах діапазон дій пособників вельми широкий: від повідомлення виконавцю відомостей про склад сім'ї майбутньої жертви пограбування до надання знарядь для вбивства.

У відповідності до **ч.5 ст.27 КК** :

«Пособником є особа, яка 1) порадами, вказівками, 2) наданням засобів чи знарядь 3) або усуненням перешкод сприяла

вчиненню кримінального правопорушення іншими співучасниками, 4) а також особа, яка заздалегідь обіцяла а) переховати злочинця, б) знаряддя чи засоби вчинення злочину, в) сліди кримінального правопорушення чи г) предмети, здобуті злочинним шляхом, 5) придбати чи збути такі предмети, б) або іншим чином сприяти приховуванню злочину».

У порівнянні з попереднім законодавством (ч.6 ст.19 КК – 1960 р.) нині чинне законодавство дещо розширило перелік дій, в яких полягає пособництво злочину, до них віднесено:

а) – заздалегідь дана обіцянка придбати чи збути предмети, здобуті злочинним шляхом (5);

б) - заздалегідь дана обіцянка іншим чином сприяти приховуванню злочину.

Як витікає із закону (ч.5 ст.27 КК), хоча і в узагальненій формі, дано перелік способів пособництва. Всі вони за своїми об'єктивними якостями можуть бути поділені на 2 види:

1) Фізичне сприяння – (пособництво) виконавцю в реалізації його злочинного наміру, тобто вчинення дій, які допомагають виконавцю виконати об'єктивну сторону злочину. Це виражено у законі словами:

- надання засобів чи знарядь (2);
- або усунення перешкод (3).

Однак у чому б вони не полягали ці дії пособника, вони не повинні входити в об'єктивну сторону складу злочину, тому що в противному випадку пособнику перетворюється у виконавця.

2) Інтелектуальне сприяння – (пособництво) :

- дача порад чи вказівок (1);
- заздалегідь дана обіцянка переховати а) злочинця, б) знаряддя чи засоби вчинення злочину, в) сліди кримінального правопорушення чи г) предметів, здобутих злочинним шляхом (4);
- заздалегідь дана обіцянка придбати чи здобути такі предмети (5);
- заздалегідь дана обіцянка іншим чином сприяти приховуванню кримінального правопорушення (6).

Цей вид пособництва полягає в укріпленні рішучості виконавця вчинити злочин, на відміну від підбурювання, де підбурювач викликає рішучість, бажання у виконавця вчинити злочин. Пособник не створює своїми діями такої рішучості, бажання вчинити злочин, вона вже є, вже виникла незалежно від волі пособника, він лише укріплює таку рішучість, бажання.

З об'єктивної сторони спільність в поведінці пособника полягає в тому, що, укріплюючи своїми діями чи бездіяльністю рішучість у вчиненні злочину, він ставить свою діяльність у причинний зв'язок з тим злочином, який вчиняє виконавець.

Тобто пособник може сприяти кримінального правопорушення лише у тому випадку, коли його діяння хронологічно попереджувало чи проходило (відбувалося одночасно з діями виконавця).

Якщо дії пособника відносяться до часу, коли діяння виконавця були закінчені, тобто вони вже не знаходяться з цим діянням у причинному зв'язку, то вони не можуть бути визнані пособництвом.

Тому переховування злочину, яке відбувається вже після того, як кримінальне правопорушення вчинено, не може бути визнано пособництвом (ч.6 ст.27 КК), це буде причетністю до злочину, про що мова буде вестись в наступному питанні лекції.

Тоді виникає питання, що вважати закінченням діянь виконавця?

Тому що під час аналізу конкретних справ приходиться мати справу з різними обставинами, які в більшій чи меншій мірі впливають на кінцевий висновок.

З попередніх тем ви знаєте, що законодавець по різному конструє склади злочинів: за особливостями конструкції для визначення моменту закінчення злочину, а саме:

- матеріальні склади;
- формальні склади;
- усічені склади.

В одних випадках фактичне закінчення кримінального правопорушення співпадає з виконанням виконавцем його складу (це матеріальні склади, наприклад, вбивство), а в інших ні (формальні склади).

Наприклад: ст.187 КК «Розбій».

Склад цього кримінального правопорушення викладено таким чином, що розбій вважається закінченим з моменту нападу, поєднаного із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства (тобто на стадії замаху).

Однак при розбої напад не є самоціль. Він є засобом реалізації основної мети злочинця – заволодіти чужим майном.

Практично заволодіння відбувається тоді, коли напад вже закінчено, тобто коли склад кримінального правопорушення виконано.

Таким чином, закінчення складу кримінального правопорушення в цьому випадку не співпадає з закінченням самого злочину.

Так тоді до якого моменту можливе надання допомоги виконавцю:

- до моменту закінчення складу злочину;
- до моменту фактичного закінчення злочину?

Вважається, що логічним буде визнати таку точку зору з цього питання, що до моменту фактичного закінчення злочину.

Це можна проілюструвати і на триваючих і продовжуваних злочинах.

Наприклад: ст.408 «Дезертирство».

Склад цього кримінального правопорушення вважається закінченим з моменту самовільного залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем з метою ухилення від військової служби.

Однак протиправний стан, утворений дезертиром, продовжується.

Тому будь-яке надання допомоги йому в цей час також повинно розглядатися як пособництво.

Таким чином, в тих злочинах, закінчення яких не співпадає з моментом виконання, передбаченого законом СКЛАДУ злочину, пособництво можливе і

після закінчення складу злочину, але в будь-якому випадку до закінчення злочину.

З суб'єктивної сторони – пособництво характеризується тільки умисною формою вини.

При цьому пособник обов'язково повинен бути поінформований про злочинні наміри інших співучасників і як мінімум про злочинні наміри виконавця. Тим самим він передбачає, що злочин, причому конкретний, буде вчинено і бажає цього або свідомо допускає настання суспільно небезпечних наслідків.

Розглянемо конкретніше положення (види) фізичного та інтелектуального пособництва.

Фізичне пособництво.

1) Надання засобів і знарядь –

Належить розуміти, що пособник передає у розпорядження виконавця речі матеріального світу, які повинні забезпечити досягнення злочинних намірів співучасників, тобто можуть здійснювати вплив на потерпілого, предмет кримінального правопорушення чи іншим чином полегшити досягнення злочинного результату.

Такими предметами можуть бути: зброя, відмички, транспорт, паливні матеріали, документи, засоби зв'язку тощо.

2) Усунення перешкод –

Належить розуміти як ліквідація перепон, що заважають виконавцю вчинити кримінальне правопорушення і тим самим реалізувати злочинний намір співучасників.

Це може бути і відволікання уваги осіб, залишення незачиненим приміщення, куди має проникнути виконавець, перерізати провід телефонного зв'язку тощо.

Якщо усунення перепон передбачає такі зміни в оточуючій дійсності, коли із неї вилючаються ті чи інші елементи, що заважають виконавцю виконати його намір, то створення умов, навпаки, передбачають поновлення оточуючої дійсності чимось таким, що не будучи засобом, безпосередньо вжитим виконавцем для досягнення своєї мети, тим паче надасть йому допомоги у виконанні об'єктивної сторони злочину.

Наприклад: *З метою заглушення крику потерпілої при згвалтуванні один з присутніх в сусідній кімнаті молодих людей (сам він не приймав ніякої участі у насильстві) на повну потужність включив магнітофон, в звуках якого потонули крики потерпілої.*

Інтелектуальне пособництво

На відміну від фізичного пособництва, яке змінює зовнішній світ, чи яке утворює необхідну обстановку для вчинення злочину, інтелектуальне пособництво полягає у психічному впливі на свідомість і волю виконавця, метою такого пособництва є укріплення рішучості і бажання виконавця на вчинення злочину.

Засобами інтелектуального пособництва є вказані в законі (ч.5 ст.27 КК) положення, які зараз розглянемо.

1) Дача порад чи вказівок – виражається в тому, що надається іншим співучасникам інформація щодо найбільш прийнятих місця, часу, способів вчинення кримінального правопорушення та інших обставин, яка є необхідною для реалізації спільних злочинних намірів.

Пособник може наприклад, пояснити, як краще проникнути у приміщення для вчинення крадіжки або порекомендувати, як можна втягти у вчинення кримінального правопорушення інших осіб тощо.

2) Заздалегідь дана обіцянка переховати:

а) Злочинця – полягає в тому, що приховувач обіцяє приховати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення шляхом надання житла, фальшивих документів, пластичної операції тощо.

б) Знаряддя чи засоби – може полягати в приховуванні в спеціальному сховищі вогнепальної зброї, транспорту, в знищенні їх тощо.

в) Сліди кримінального правопорушення - може полягати в приховуванні трупу потерпілого, його знівеченні, спалюванні одягу злочинця, замиванні на ньому слідів крові, знищенні фальшивих документів тощо.

г) Предметів, здобутих злочинним шляхом – це приховування речей, здобутих шляхом крадіжки, зберігання грошей, одержаних внаслідок вчинення кримінального правопорушення тощо.

3) Заздалегідь дана обіцянка придбати чи збути такі предмети – полягає в купуванні (обміні), одержання в заставу майна, а також в продажу чи в іншому збуті такого майна.

4) Заздалегідь дана обіцянка іншим чином сприяти приховуванню кримінального правопорушення -

передбачає обіцянку вчинити будь-які інші, крім перелічених у ч.5 ст.27 КК дії, які спрямовані на приховання злочину.

Це може бути обіцянка знищити кримінальну справу чи предмети, які є доказами у ній, підробити документи, які стосуються особливості виконавця чи правомірності джерел походження предметів, здобутих злочинним шляхом, тощо.

Таким чином, можна зробити висновок, що пособництво, як фізичне, так і інтелектуальне можливе на стадії готування, замаху на злочин, до закінчення як складу злочину, так і фактичного закінчення злочину.

Найчастіше пособник сприяє у вчиненні кримінального правопорушення виконавцю, але пособництво не виключається вчиненні

дій, що сприяють у вчиненні кримінального правопорушення іншими співучасниками.

Пособництво на відміну від підбурювання з об'єктивної сторони може виражатися як в діях, так і в бездіяльності.

Якщо дії пособника містять у собі склад іншого самостійного злочину, то вони потребують додаткової кваліфікації за відповідною статтею Особливої частини КК (наприклад, вбивство **п.9 ч.2 ст.115 КК**).

У відповідності до ч.6 ст.27 КК

«Не є співучастю не обіцяне заздалегідь переховування злочинця, знарядь і засобів вчинення злочину, слідів кримінального правопорушення чи предметів, здобутих злочинним шляхом, або придбання чи збут таких предметів. Особи,

які вчинили ці діяння, підлягають кримінальній відповідальності лише у випадках, передбачених статтями 198 та 396 цього Кодексу».

Однак треба мати на увазі, що такі дії можуть бути визнані пособництвом і за відсутності обіцянки їх вчинити, якщо в силу їх систематичності вони давали підстави виконавцю розраховувати на подібне сприяння з боку пособника.

Якщо такої систематичності не має, то як вказано в **ч.6 ст.27 КК** відповідальність настає за:

- ст.198 КК «Придбання або збут майна, завідомо здобутого злочинним шляхом»;
- ст. 396 КК «Приховування злочину».

Відповідно до **ч.7 ст.27 КК**

«Не є співучастю обіцяне до закінчення вчинення кримінального правопорушення неповідомлення про достовірно відомий підготовлюваний або вчинюваний злочин. Такі особи підлягають кримінальній відповідальності лише у випадках, коли вчинене ними діяння містить ознаки іншого злочину».

Наприклад: ч.3 ст.243 КК, в якій вказано, що

«Неповідомлення спеціально відповідальними за те особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання - і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря».

Як підсумок розгляду цього питання слід зазначити, що класифікація співучасників ґрунтується на тій функціональній ролі, яку виконує конкретний суб'єкт при спільному вчиненні злочину. У свою чергу, роль кожного суб'єкта визначається його вкладом у досягнення злочинного результату, характером виконуваних дій (бездіяльності), їх інтенсивністю. При цьому належить завжди пам'ятати, що співучасть можлива **тільки** при вчиненні умисних злочинів, в силу законодавчого визначення поняття співучасті (**ст. 26 КК**) та із законодавчих теоретичних положень про те, що про умисний кримінальне правопорушення мова може йти тоді, коли особа мала намір вчинити злочин. Про необережний кримінальне правопорушення можна ставити питання лише у випадках, коли особа не мала наміру вчинити злочин. А тому важко (практично неможливо) уявити, що особи **діяли необережно**, і не мали наміру вчинити злочин, **умисно** беруть участь у його вчиненні.

3. Форми співучасті та їх характеристика

Особливість спільної діяльності співучасників, порядок і межі їх відповідальності в значній мірі залежать від взаємозв'язку співучасників, від ступеня їх узгодженості та характеру участі окремих співучасників у вчиненні злочину.

ФОРМА СПІВУЧАСТІ – це зовнішній прояв її, який розрізняється за способом об'єднання двох або більше суб'єктів кримінального правопорушення в єдине посягання, тобто іншими словами можна сказати за способом взаємодії винних, які розрізняються між собою за характером виконуваних ними ролей, за стійкістю суб'єктивних зв'язків між ними.

Спосіб взаємодії охоплює об'єктивні обставини співучасті. Головне в ньому це **розподіл ролей і стійкість об'єднання** винних.

Знання форм співучасті дозволяє зрозуміти, в яких ролях виступають винні, як вони взаємодіють в процесі спільного виконання злочину.

З'ясовуючи форму співучасті, тим самим вирішується питання про правильну кваліфікацію спільних посягань, а, отже, правильно визначити межі відповідальності кожного співучасника з урахуванням ступеню і характеру участі кожного з співучасників у вчиненні кримінального правопорушення при призначенні судом покарання.

Форми співучасті можна визначити за наступними критеріями:

- об'єктивними ознаками;
- за суб'єктивними ознаками;
- за стійкістю суб'єктивних зв'язків;
- за стійкістю умислу.

1. За об'єктивними ознаками.

За цими ознаками співучасть має такі форми:

- проста;
- складна.

Проста форма (співвиконавство, співвинність) – (співучасть у широкому смислі слова)

Передбачає таке об'єднання зусиль співучасників, коли серед них не має розподілу ролей і кожен з них виконує дії, що утворюють об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення повністю або частково.

Тобто при цій формі співучасті всі співучасники є **виконавцями кримінального правопорушення** і отже всі вони виконують однорідну роль, тобто однаково з правової точки зору діяння, тим самим виступають **співвиконавцями.**

Ця форма співучасті характеризується тим, що всі співучасники **безпосередньо** беруть участь у виконанні об'єктивної сторони злочину, при цьому може бути своєрідний розподіл ролей між ними в межах об'єктивної сторони цього злочину.

Наприклад: Г. і Ч. були засуджені за ч. 3 ст. 152 КК кожен за зґвалтування неповнолітньої. При цьому безпосередньо статевий акт вчинив

тільки Ч., а дії Г. виразилися у тому, що він паралізував опір потерпілої В., погрожуючи їй ножем.

Це знаходить своє підтвердження у роз'ясненні, яке дано в абз. 1 п. 14 постанови ПВС “Про судову практику в справах про зґвалтування та інші статеві злочини” від 27.03.1992 р. № 4 де вказано:

“За змістом ст. 19 (ст.26 КК-2001 р.) КК дії особи, яка не вчинила і не мала наміру вчинити статевий акт, але безпосередньо застосувала фізичне насильство, погрозу чи довела потерпілу до безпорадного стану з метою зґвалтування її іншою особою, повинні розглядатися як співвиконавство у цьому злочині”.

Аналогічне роз'яснення дано і в п. 3 постанови ПВС України “Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи” від 7.02.2003 р. № 1 де вказується:

“У разі, коли до кримінальної відповідальності притягнуто кількох осіб, які діяли спільно, з умислом, спрямованим на позбавлення життя потерпілого чи заподіяння шкоди його здоров'ю, належить з'ясовувати і зазначити у вироку характер їхніх дій, ступінь участі у вчиненні кримінального правопорушення кожної з них.

І далі Пленум вказав:

Дії осіб, які безпосередньо брали участь у позбавленні життя потерпілого або заподіяння шкоди його здоров'ю, потрібно кваліфікувати за статтями КК, що передбачають відповідальність за умисне вбивство чи умисне заподіяння шкоди здоров'ю а. дії організаторів, підбурювачів і пособників, які не були співвиконавцями злочинів-, кваліфікувати за тими ж статтями з посиланням на відповідну частину ст. 27 КК ”.

Складна форма (співучасть в тісному смислі слова)

“Це така форма співучасті, в якій між співучасниками є розподіл ролей вчинення злочину, тобто вони виконують різні ролі за характером і правовою оцінкою дій або бездіяльності”.

При цій формі співучасті діяння учасників кримінального правопорушення виходять за рамки співвиконавства і утворюють різні види співучасників, а саме у відповідності до ч. 1 ст. 27 КК:

- виконавець;
- організатор;
- підбурювач;
- пособник.

При цьому акцентую увагу на те, що не обов'язково, щоб всі співучасники при вчиненні певного кримінального правопорушення виконували всі перелічені ролі – достатньо наявності виконавця і ще хоча й одного із названих вище співучасників. Інакше кажучи, при цій формі співучасті не всі співучасники є виконавцями злочину.

Приклад: Так, вища судова інспекція не визнала співвиконавство (просту форму співучасті) в діях неповнолітніх Гаспаряна, Тананяна і Тонояна засуджених за ч. 3 ст 140 (ч.3 ст. 185 КК- 2001 р.) спільно з неповнолітнім Єремян.

Суть фабули така:

Гаспарян, з'ясував у сина потерпілої місце зберігання ключа від квартири і облігацій, повідомив про це Єремян і потім передав йому ключі. Єремян запропонував Таняну і Тоноян прийняти участь в крадіжці. Ті погодилися. Таняна і Тоноян zostалися біля входу в дім, щоб попередити про небезпеку, а Єремян проник в житло і викрав гроші та облігації.

У зв'язку з неправильним застосуванням закону замісник Генерального прокурора вніс протест.

Як було встановлено, не всі засудженні повністю виконали дії, що складають об'єктивну сторону крадіжки приватного майна з проникненням у житло.

Гаспаряну лише розповів Єремян про те, де зберігаються цінності і передав йому ключ від квартири, Таняна і Тоноян сприяли вчиненню крадіжки тим, що знаходилися біля дому з метою попередити про можливу небезпеку.

При таких обставинах їх дії належить кваліфікувати як пособництво в крадіжці з проникненням у житло, а не як СПІВВИКОНАВСТВО.

II. За суб'єктивними ознаками форми співучасті.

Як вище було вказано має місце 2 форми співучасті за об'єктивними ознаками:

- проста (співвиконавство, співвинність);
- складна (з розподілом ролей).

Однак форми співучасті можна виділити і за СУБ'ЄКТИВНИМИ ознаками, за стійкістю суб'єктивних зв'язків, стійкістю умислу.

Стаття 28 КК визначає основні положення щодо відповідальності суб'єктів кримінального правопорушення, які діють спільно.

Вона передбачає 4 види злочинних спільнот (форм), а саме:

- 1) група осіб без попередньої змови (ч. 1 ст. 28 КК);
- 2) група осіб з попередньою змовою (ч. 2 ст. 28 КК);
- 3) організована група (ч. 3 ст. 28КК);
- 4) злочинна організація (ч.4 ст. 28 КК).

Розглянемо конкретно кожну із цих форм.

1. Група осіб без попередньої змови (ч. 1 ст. 28).

У відповідності до **ч. 1 ст. 28 КК**

“Кримінальне правопорушення визнається таким, що вчинений групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (2 або більше) виконавців без попередньої змови між собою”.

Це проста форма співучасті і вона передбачає відсутність між співвиконавцями попередньої змови. Вона, як правило, дістає вияв у тих випадках, коли до діяльності одного виконавця приєднується діяльність одного або більше виконавців в процесі вже розпочатого злочину, але до його закінчення.

Наприклад: Шляховий обхідник побачив, що його напарник краде з товарного вагону взуття, підійшов до вагона і разом з напарником вкрав 9 пар взуття.

При цій формі змова на вчинення кримінального правопорушення (доведення його до кінця) має місце не на початку, а вже в процесі вчинення кримінального правопорушення і кожен співвиконавець усвідомлює те, що він спільно з іншим вчиняє один і той же злочин.

Таким чином, для цієї форми характерне СПОНТАННЕ, СИТУАТИВНЕ об'єднання зусиль виконавців для досягнення загального злочинного результату як;

- *безпосередньо перед вчиненням злочину так і*
- *в процесі розпочатого злочину, але до його закінчення.*

Дії таких виконавців мають бути погоджені стосовно об'єкта та об'єктивної сторони злочину.

Так, якщо одна особа наносить удари потерпілому з метою заподіяння йому тілесні ушкодження, а інша особа, скориставшись цим, вилучає майно у потерпілого, то вести мову про співучасть не має підстав.

Відсутність попередньої змови не виключає можливості змови вже під час вчинення кримінального правопорушення між співвиконавцями. Безпосередньо вчиняючи злочин, вони можуть домовитися при цьому про характер спільних дій, розподіляти ролі тощо.

Така форма співучасті характерна при вчиненні ряду злочинів, а саме передбачених статтями:

- ст. 293 “Групове порушення громадського порядку”
- ст. 294 “Масові заворушення”

а в деяких злочинах вона передбачена як кваліфікуюча ознака:

- ч. 2 ст. 296 “Хуліганство”
- ч. 3 ст. 152 “Згвалтування”
- ч. 3 ст. 153 “Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом”.
- ч. 2 ст. 121 “Умисне тяжке тілесне ушкодження”.

1. Група осіб з попередньою змовою (ч. 2 ст. 28)

У відповідності до ч.2 ст. 28 КК

“Кримінальне правопорушення визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (2 або більше), які заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення домовилися про спільне його вчинення”.

Це також проста форма співучасті, для якої характерно те, що змова повинна мати місце до початку злочину, тобто до початку безпосереднього виконання об'єктивної сторони злочину. Так змова може відбутися задовго до вчинення злочину, або відбутися перед початком злочину, тобто до ЗАМАХУ на кримінальне правопорушення .

Таким чином, така форма співучасті має місце:

- до готування до злочину;
- в процесі готування до злочину.

Звертаю вашу увагу, що закон НЕ ВИМАГАЄ для цієї форми співучасті якої-небудь СТІЙКОСТІ, досить лише змови.

Вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб передбачено законом в багатьох випадках **як кваліфікуюча ознака:**

- ст. 115 КК;
- в корисливих кримінальних правопорушеннях проти власності;
- в кримінальних правопорушеннях у сфері незаконного обігу наркотичних засобів тощо.

- А в тих випадках коли це не передбачено як кваліфікуюча обставина того чи іншого злочину, то відповідно до п. 2 ст. 67 КК виступає обтяжуючою обставиною при призначенні покарання.

III. Організована група (ч.3 ст.28 КК)

За стійкістю суб'єктивних зв'язків та стійкістю умислу виділяються такі форми співучасті, як

- організована група (ч.3 ст. 28 КК);
- злочинна організація (ч. 4 ст. 28 КК)

У відповідності до ч.3 ст. 28 КК:

*“Кримінальне правопорушення визнається вчиненим **організованою групою**, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (3 і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи”.*

Ця форма співучасті має вже певні відмінності від попередніх.

- 1) кількісна характеристика - повинна складатися з 3 і більше осіб;
- 2) якісна ознака - група повинна зорганізуватися в **СТІЙКЕ ОБ'ЄДНАННЯ**;
- 3) якісна ознака - кількість злочинів (одного і більше) об'єднаних єдиним планом.
- 4) Організаційна ознака – розподіл функцій між співучасниками для досягнення цього плану;
- 5) Суб'єктивна ознака – обізнаність всіх учасників такої групи з цим планом.

Стійкість об'єднання – хоча це поняття і оціночне і встановлюється кожного разу з конкретних обставин справи, але це є визначальною рисою організованої групи.

Стійкість групи визначається стабільністю та згуртованістю її членів, які мають єдині наміри щодо вчинення злочинів.

Зокрема, повинно бути **ядро**, яке складається з осіб, які характеризуються тривалими злочинними зв'язками, намірами, до яких можуть приєднатися інші особи.

Згуртованість групи характеризується її спаяністю та однотайністю.

Це може проявлятися в:

- загальних правилах поведінки;
- наявності організатора (керівника);
- постійних міцних внутрішніх зв'язків між учасниками групи;
- чіткому визначенні функції (ролі) кожного учасника;
- наявності схваленого учасника групи плану злочинної діяльності.

ВАЖЛИВОЮ ОЗНАКОЮ згуртованості є суб'єктивний момент, а саме: єдність наміру учасників такої групи щодо вчинення злочинів, що передбачає усвідомлення кожним з учасників ФАКТУ об'єднання тісно – поєднати свої зусилля з іншими учасниками для досягнення єдиного злочинного результату.

МОТИВИ учасників групи можуть не співпадати між собою.

СТАБІЛЬНІСТЬ - виражається у міцності та постійності функціонування групи.

Це може проявитися в:

- тривалості, системності та детальній організації функціонування даної групи;
- здатності до заміни вибулих учасників шляхом вербування нових членів або у перекваліфікації тих, що залишилися;
- здатності прикрити свою злочинну діяльність своїми силами, та і з допомогою сторонніх осіб (втому числі і підкупом службових осіб);
- наявності фінансових та інших матеріальних засобів, зброї, приміщень тощо.

Як висновок можна сказати, що організована група, як форма співучасті, спільно не безпечніша від попередніх форм співучасті і діяльність учасників такої групи може характеризуватися як:

- розподілом ролей
- так
- поєднанням цих форм співучасті.

Саме створення організованої групи вже є ГОТУВАННЯМ до злочину, що планували вчинити її учасники.

Лише в одному випадку, який передбачений ст. 392 КК “Дії, що дезорганізують роботу виправних установ”

“організація організованої групи з метою тероризування засуджених або нападу на адміністрацію” визнається ЗАКІНЧЕНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ.

IV. Злочинна організація (ч. 4 ст. 28 КК).

У відповідності до **ч.4 ст. 28 КК**

“Кримінальне правопорушення визнається вчиненим злочинною організацією, якщо він скоєний СТІЙКИМ ІЄРАРХІЧНИМ об'єднанням декількох осіб (3 і більше), члени якого або структурні частини якого за

попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО вчинення ТЯЖКИХ або ОСОБЛИВО ТЯЖКИХ злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечити функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп”

Це саме найнебезпечніша форма співучасті порівняльне з попередніми.

Злочинна організація - це організована група ОСОБЛИВОГО РОДУ, яка у відповідності до закону визначається більшим ступенем стійкості, згуртованості, спрямованості на вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, керівництвом чи координації злочинної діяльності інших осіб або злочинних угруповань тощо.

Злочинна організація характеризується:

- стійкістю;
- ієрархічністю;
- об'єднанням декількох осіб (3 і більше) – **кількісна характеристика.**

- попередньою змовою зорганізованість її членів (осіб) або структурними частинами (злочинними групами) для спільної злочинної діяльності;

- метою, а саме:

- а) безпосереднє вчинення ними тяжких або особливо тяжких злочинів;
- б) керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб чи груп;

(консолідація)

в) забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп **((охорона і консолідація)).**

Саме створення злочинної організації й участь в ній утворюють закінчений злочин, що тягне відповідальність у випадках, прямо передбачених в Особливій частині КК.

1) Стійкість - це поняття аналогічно щодо організованої групи.

2) Ієрархічність - полягає в наявності відповідної СИСТЕМНО СТРУКТУРНОЇ побудови злочинної організації як через членів (окремих осіб), а також структурних частин. Також вона полягає:

- у підпорядкованості структурних частин злочинної організації єдиному центру, тобто наявність загального керівництва (лідерів), чітко визначену підпорядкованість рядових членів об'єднання його керівникам;

- в наявності вертикальних зв'язків між вищими та нижчими структурами;

- в загально визначені правила поведінки і забезпечення дотримання їх учасниками злочинної організації, обов'язковість прийнятих рішень організаторами для всіх інших учасників.

3) Кількісна характеристика - на відміну від злочинної групи (2 і більше особи) передбачає 3 і більше особи, які об'єднують свої зусилля для заняття злочинною діяльністю;

4) Спрямованість на вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів (як мета).

Це означає, що злочинною організацією може бути визнана лише таке об'єднання 3 і більше осіб, діяльність якого має за мету вчинення учасниками цієї організації тяжких або особливо тяжких злочинів (див. **ч.4 і ч.5 ст. 12 КК**).

Якщо така мета відсутня, то не має місце злочинної організації навіть за наявності інших ознак (стійкість, кількість, ієрархічність).

Це буде організована група.

5) Керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб або груп означає наявність планів дій угруповання, розподіл функцій між учасниками організації чи окремими злочинними групами.

Тобто це передбачає спільну діяльність учасників такого об'єднання чи його структурних частин, яка полягає в організації вчинення злочинів іншими особами, керуванні їх підготовкою та вчиненням.

6) Забезпечення функціонування як самої злочинної організації так і інших злочинних груп передбачає створення необхідних умов для існування цих об'єднань і здійснення ними злочинної діяльності.

Така діяльність може полягати у:

- фінансуванні;
- приховуванні;
- забезпеченні правової, медичної, інформаційної допомоги тощо.

7) Створення злочинної організації й участь в ній – утворюють закінчений злочин, що тягне за собою відповідальність у випадках, прямо передбачених в статтях Особливої частини КК.

По-перше - **ст. 255 КК** “Створення злочинної організації” – **це загальна норма**, яка передбачає відповідальність за:

- створення злочинної організації;
- керівництво нею;
- участь в ній;
- участь у вчинюваних такою організацією злочинах;
- організація, керівництво чи сприяння зустрічі (сходці) представників злочинних організацій або організованих груп для спільного вчинення ними злочинів;
- координацію дій таких груп.

Спеціальними видами злочинних організацій є:

- створення або участь у банді (ст. 257 КК);
- створення або участь у терористичній організації чи групі (ст. 258 КК);
- створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань і участь у них (ст. 260 КК).

Підводячи підсумки розгляду цього питання слід зазначити, що питання про форми співучасті у кримінальному правопорушенні – це питання про організаційно-структурне оформлення співучасті.

Форма співучасті передбачає специфіку об'єднання співучасників, яка обумовлюється змістом об'єктивних і суб'єктивних ознак спільної участі кількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного злочину. Такими ознаками є спосіб взаємодії співучасників і наявність та характер змови між ними.

Для здійснення ефективної боротьби зі злочинністю це питання має неабияке значення. Фактично, на сьогодні, саме в цих питаннях сконцентрований найбільший комплекс проблем, пов'язаний з подальшим розвитком інституту співучасті.

Переходимо до розгляду наступного питання.

4. Підстави і межі кримінальної відповідальності співучасників

Співучасть як одна із форм злочинної діяльності не створює будь-яких особливих підстав кримінальної відповідальності співучасників.

Як це витікає із **ч. 1 ст. 2 КК єдиною підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Кримінальним кодексом.**

Це положення повністю поширюється і на випадки вчинення кримінального правопорушення у співучасті. В той же час **межі відповідальності співучасників** визначаються **характером і ступенем участі** кожного з них у вчиненому злочині, які в свою чергу, обумовлюються 1) виконаною роллю; 2) усвідомленням характеру дій інших осіб та 3) рядом інших обставин (форми співучасті тощо).

Кожен співучасник несе відповідальність за спільно вчинений кримінальний правопорушення у межах ним вчиненого і усвідомленого, тобто відповідно до принципу індивідуальної відповідальності.

I. При простій формі співучасті.

У відповідності до ч. 1 **ст. 29 КК** виконавець (співвиконавець) підлягає кримінальній відповідальності за тією статтею Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за вчинений ними злочин.

Наприклад: а) ч. 1 ст. 185 КК, якщо не має попередньої змови;

б) ч. 2 ст. 185 КК, якщо мала місце попередня змова групи осіб;

в) ч. 2 ст. 296 КК – хуліганство вчинене групою осіб.

II. При складній формі співучасті, тобто коли має розподіл ролей.

а) **виконавець (співвиконавець)** – правила, за якими несе відповідальність виконавець, аналогічні тим правилам, за якими відповідає особа, яка вчинила кримінальне правопорушення одна (не у співучасті), - він підлягає відповідальності за тією статтею Особливої частини КК, яка передбачає вчинений ним кримінальне правопорушення (**ч. 1 ст. 29 КК**).

При цьому його дії кваліфікуються за відповідною статтею Особливої частини КК без посилання на **ч. 2 ст. 27 КК**.

Наприклад: **ч. 3 ст. 185 КК.**

б) Всі інші співучасники (організатор, підбурювач, пособник) відповідають за той злочин, що вчинив виконавець.

Кваліфікація дій виконавця є основою для кваліфікації дій інших співучасників.

Згідно **ч. 2 ст. 29 КК** – **організатор, підбурювач та пособник** підлягають кримінальній відповідальності за відповідною частиною **ст. 27 КК** і тією статтею (частиною статті) Особливої частини КК, яка передбачає злочин, вчинений виконавцем.

Наприклад: **ч. 1 ст. 27, ч. 3 ст. 185 КК** – організатор крадіжки з проникненням у приміщення, сховище чи житло.

Ч. 4 ст. 27, ч. 3 ст. 185 КК – підбурювач до вчинення крадіжки з проникненням.

Ч. 5 ст. 27, ч. 3 ст. 185 КК – пособник у вчиненні крадіжки з проникненням.

Посилання на відповідну частину ст. 27 КК при кваліфікації інших співучасників обумовлено тим, що:

- з одного боку, організатор, підбурювач та пособник, як правило, безпосередньої участі у виконанні об'єктивної сторони кримінального правопорушення не приймаються;
- з другого боку, цих ознак недостатньо для визначення характеру і ступеня участі вказаних осіб у вчиненні злочину.

Ознаки, описані у **ч. 3, ч. 4, ч. 5 ст. 27 КК** є своєрідним юридичним з'єднувачем дій організатора, підбурювача та пособника з діями виконавця в рамках інституту співучасті.

Таким чином, кваліфікація інших співучасників у принципі завжди визначається діями виконавця, за винятком деяких випадків, про що мова йтиме далі.

Правила кваліфікації діянь організатора, підбурювача та пособника, які визначені у **ч. 2 ст. 29 КК**, не поширюється (не застосовуються) на випадки, коли вони одночасно були **співвиконавцями** злочину.

За таких обставин їх дії належить кваліфікувати за статтею Особливої частини КК без посилання на відповідну частину **ст. 27 КК**, але у постанові про притягнення до кримінальної відповідальності вся діяльність цих осіб повинна бути вказана. Аналогічно і суд поступає при постанові вироку.

В тих випадках, коли вказані особи, при вчиненні декількох злочинів виконували різні ролі в цих злочинах, то їх дії належить кваліфікувати за сукупністю за кожен кримінальне правопорушення окремо з посиланням на відповідні частини ст. 27 КК.

Наприклад: **ч. 3 ст. 27, ч. 3 ст. 185** – перший випадок;

ч. 5 ст. 27, ч. 3 ст. 185 – другий випадок.

При вирішенні питання про відповідальність співучасників раніше виникала проблема щодо ставлення їм у вину об'єктивних і суб'єктивних ознак злочину, які характеризують підвищену, або навпаки зменшену відповідальність виконавця.

Ці питання вирішені в **ч. 3 ст. 29 КК**: *“Ознаки, що характеризують особу окремого співучасника злочину, ставляться в вину лише цьому співучаснику. Інші обставини, що обтяжують відповідальність і передбачені в статтях Особливої частини КК, як ознаки злочину, що впливають на кваліфікацію дій виконавця, ставляться в вину лише співучаснику, який усвідомлював ці обставини”*.

Відповідно до викладеного в **ч. 3 ст. 29 КК** можлива **різна кваліфікація** співучасників – з одного боку – організатора, підбурювача і посібника, і з другого боку виконавця. Тобто таким чином реалізується принцип індивідуалізації покарання.

Обставинами, які обумовлюють таку різну кваліфікацію є:

- 1) ознаки, що характеризують особу окремого співучасника злочину;
- 2) розходження і зміст умислу співучасників щодо обставин, які обтяжують відповідальність і передбачені у статтях Особливої частини КК як ознаки злочину, що впливають на кваліфікацію дій виконавця (об’єктивного характеру обставини);
- 3) не охоплення змістом співучасників вчиненого виконавцем (суб’єктивного характеру обставини).

Так необхідно виходити із такого:

- 1) **Об’єктивні обставини** – обставини, що характеризують об’єктивну сторону складу і впливають на кваліфікацію злочину, тобто такі обставини, що обтяжують відповідальність і передбачені у статтях Особливої частини КК, як ознаки злочину, що впливають на кваліфікацію дій виконавця (наприклад, спосіб, великий, особливо великий розмір викрадення чи хабара тощо).

Такі обставини, можуть бути інкриміновані (поставлені у вину) іншим співучасникам чи співучаснику, лише тим, які усвідомлювали ці обставини, тобто заздалегідь знали про них, були поінформовані про них.

Наприклад: 1) Виконавець вчинив вбивство з особливою жорстокістю, а інші співучасники про це не знали і навіть не усвідомлювали, що виконавець поступить таким чином, тобто і свідомо не допускали застосування такого способу.

В цьому випадку виконавець несе відповідальність за **п. 4 ч. 2 ст. 115 КК**, а інші співучасники за відповідною частиною **ст. 27 і ч. 1 ст. 115 КК**, як співучасть у простому вбивстві.

- 2) Так, кваліфікуючі ознаки, які характеризують підвищену суспільну небезпеку одержання хабара(вимагання, великий або особливо великий розмір хабара, відповідальне чи особливо відповідальне становище службової особи, яка одержала хабар – **ч. 2, 3 ст. 368 КК**) можуть ставитись у вину іншим співучасникам, якщо ці обставини охоплюються їх умислом.

2) **Суб’єктивні обставини**, які визначають кваліфікацію злочину, вчиненого виконавцем (наприклад, мета, мотив) можуть інкримінуватися іншим співучасникам також за умови, що вони заздалегідь знали про них, були проінформовані про їх наявність.

В протилежному випадку, якщо ці ж ознаки їм не були заздалегідь відомі, співучасники не були поінформовані про них, тобто умислом їх це не

охоплювалось, то ці обставини (суб'єктивні ознаки) не можуть бути поставлені їм у вину.

Наприклад: Якщо підбурювач схилив виконавця до вбивства потерпілого, керуючись мотивом помсти, а виконавець, давши на це згоду, вбиває потерпілого, переслідуючи корисливу мету, то виконавець відповідає за **п. 6 ч. 2 ст. 115 КК**, а підбурювач, що не знав про корисливі мотиви виконавця – за **ч. 4 ст. 27, п. 6 ч. 2 ст. 115 КК**.

В той же час, якщо підбурювач був поінформований про корисливі мотиви виконавця, то він буде відповідати за підбурювання до умисного вбивства із корисливих мотивів – **ч. 45 ст. 27, п. 6 ч. 2 ст. 115 КК**.

3) Обставини, що посилюють або пом'якшують відповідальність.

Це стосується тих випадків, коли ці обставини характеризують **лише особу окремого співучасника**.

В тих випадках ці обставини, навіть якщо інші співучасники знали про них, то вони ставляться у вину лише цьому співучаснику.

Наприклад: повторність, рецидив тощо і вони не впливають на кваліфікацію інших співучасників.

1) Так, якщо посібник усвідомлює, що він сприяє в убивстві виконавцю, який вже раніше вчинював вбивство, то посібник несе відповідальність за просте вбивство – **ч. 5 ст. 27 і ч. 1 ст. 115 КК**, а виконавець за вбивство при обтяжуючих обставинах – **п. 13 ч. 2 ст. 115 КК** – за повторне вбивство.

2) Коли під час пологів мати вбиває свою дитину, то її дії, враховуючи стан, в якому вона перебувала кваліфікуються за **ст. 117 КК** “Вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини”, тобто за вбивство при пом'якшуючих обставинах, а будь-який інший співучасник (чоловік, акушерка тощо) такого вбивства буде відповідати за просте вбивство (буз обтяжуючих чи пом'якшуючих обставин) – **ст. 27, ч. 1 ст. 115 КК**, в силу того, що особисті ознаки, що пом'якшують відповідальність матері не можуть впливати на відповідальність інших співучасників.

Хотів би звернути вашу увагу і ще на такий момент.

Вище велася мова про відповідальність співучасників за вчинений кримінальний правопорушення **у простій і складній формах** співучасті за умови, що **кримінальне правопорушення є закінченим**.

А як бути коли виконавець не довів до кінця умисел усіх співучасників, тобто кримінальне правопорушення є **незакінченим**?

На це питання дається відповідь в **ч. 4 ст. 29 КК**, яка гласить:

“У разі вчинення виконавцем незакінченого кримінального правопорушення інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за співучасть у незакінченому злочині”.

В цьому випадку треба встановити стадію, на якій зупинився виконавець:

- чи то це готування до злочину;
- чи то це замах на злочин.

Якщо це на стадії готування до злочину, то дії виконавця належить кваліфікувати з посиланням на [ст. 14 КК](#) (ч. 1 [ст. 14](#), ч. 1 [ст. 115 КК](#)), а інших співучасників як співучасть у готуванні до кримінального правопорушення і з посиланням на відповідну частину [ст. 27 КК](#) (ч. 5 [ст. 27](#), ч. 1 [ст. 14](#), ч. 1 [ст. 115 КК](#)). Аналогічно кваліфікується замах на злочин.

ВИСНОВКИ

У якості загального висновку з питань даної лекції слід зазначити, що співучасть у кримінальному правопорушенні є однією з форм злочинної діяльності. Вона передбачає наявність спільних діянь не менше ніж двох суб'єктів злочину, об'єднаних єдиним наміром на вчинення кримінального правопорушення і досягнення єдиного злочинного результату. Така спільна діяльність характеризується тільки умисною формою вини і тільки при вчиненні умисного злочину. Спільна умисна діяльність у вчиненні умисного кримінального правопорушення має підвищену суспільну небезпеку порівняно із вчиненням кримінального правопорушення одноособово. В той же час в залежності від форм співучасті вирішується питання про суспільну небезпечність співучасті як такого злочинного проявлення. Відповідальність за вчинення кримінального правопорушення у співучасті базується на загальних підставах кримінальної відповідальності в покарання призначається у відповідності принципу кримінального законодавства – індивідуалізація покарання, його справедливості.

ТЕМА № 10. ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ

ВСТУП

I. Поняття і види обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Значення в діяльності Національної поліції.

II. Необхідна оборона, її поняття і умови правомірності.

III. Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення.

IV. Крайня необхідність, її поняття і умови правомірності.

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (Дата звернення 10.08.2018 р.).
3. Вереша Р.В. Кримінальне право України. Загальна частина. Вид. 9-те, перероб. та допов.: навч. посібн. Київ: Алерта, 2023. 576 с.
4. Вереша Р. В. Вчення про суб'єктивну сторону злочину: монографія. К.: Алерта, 2018. 1106 с.
5. Вереша Р.В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину: монографія. К.: Алерта, 2018. 432 с.

6. Кримінальне право (Загальна частина) : навчальний посібник / С.А. Шалгунова, О.С. Скок, Т.В. Шевченко, О.І. Соболев, С.М. Школа, С.А. Риб'янець, Ю.В. Волошина, А.О. Марієнко, В.А. Якушкін; за заг. ред. к.ю.н., доц. С.А. Шалгунової. Херсон : Айлант, 2019. – 296 с.

7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України /Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; За заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

8. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Вид. 9-те, перероб. та допов. Київ: Алерта, 2023. 576 с.

9. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. – 428 с.

10. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ахмедов Махір Байрам огли, Бабенко А.М. та ін. ; за заг. ред. В.Я. Конопельського, В.О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. 452 с.

Мета лекції

розгляд основних теоретичних положень кримінального права України про обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння в кримінальному праві та законодавстві, їх поняття, види та умови правомірності; значення цих обставин в діяльності працівників Національної поліції.

ВСТУП

На цей час, коли в Україні побудовані основи правової держави, велике значення має забезпечення прав та інтересів особистості, загальнолюдських цінностей, пріоритет яких перед усіма іншими цінностями є постулатом цивілізованої системи права. У зв'язку з цим певну актуальність набувають дослідження проблем колізій між громадянином, з одного боку і державою та суспільством, - з іншого боку.

Однією із сфер, де виникають колізії інтересів людини, суспільства та держави, є сфера розмежування правомірної і кримінально протиправної поведінки.

Громадяни, а також уповноважені державою особи нерідко вимушені вчинювати вчинки, пов'язані з правомірним заподіянням шкоди цінностям, благам або інтересам, які охороняються кримінальним законом, захищаючи свої законні інтереси, права і свободи, а також інших громадян та інтереси суспільства і держави від кримінально протиправних посягань. Це їх суб'єктивне, природне і невід'ємне право.

Наприклад: нанесення шкоди нападнику при необхідній обороні, знищення чужого майна в стані крайньої необхідності, лікарське втручання за згодою хворого, застосування зброї працівником поліції тощо.

Оскільки такі вчинки за своїми зовнішніми ознаками співпадають з ознаками кримінально протиправних посягань, то висновок про їх правомірність є прерогатива держави в особі спеціально на те уповноважених

органів і службових осіб на підставі закону і у відповідності до встановленої ним процедури.

Констатація того факту, що заподіяна шкода відповідає вимогам закону, є підставою для визнання вчиненого діяння не тільки не суспільно небезпечним і не кримінально протиправним, а, навпаки, правомірним і, як правило, суспільно корисним.

В науці такі діяння як: необхідна оборона; крайня необхідність; затримання кримінального правопорушника; виправданий ризик; виконання службових обов'язків; виконання законного наказу та інші називаються обставинами, що виключають суспільну небезпечність і протиправність, або інакше – кримінальну протиправність діяння.

В чинному КК України в Розділі VIII “Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння” передбачені наступні такі обставини:

1. Необхідна оборона (ст. 36);
2. Уявна оборона (ст. 37);
3. Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення (ст. 38);
4. Крайня необхідність (ст. 39);
5. Фізичний або психічний примус (ст. 40);
6. Виконання наказу або розпорядження (ст. 41);
7. Діяння пов'язане з ризиком (ст. 42);
8. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43).

Для працівників Національної поліції вказані обставини мають велике значення, оскільки їх застосування в повсякденній роботі є не лише громадським обов'язком (як для пересічних громадян), а службовим обов'язком.

Предметом розгляду даної лекції будуть обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, які регламентуються чинним кримінальним законом.

Питання 1. Поняття і види обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Значення в діяльності Національної поліції.

Кримінальне законодавство, визначаючи поняття кримінального правопорушення (ч. I ст. 11 КК), вказує передусім на найважливішу його ознаку - суспільна небезпечність діяння (це матеріальна ознака).

Суспільна небезпечність діяння і його протиправність тісно поєднані між собою і тільки у своїй сукупності характеризують його як кримінальне правопорушення.

Відсутність суспільної небезпечності діяння означає і відсутність складу відповідного кримінального правопорушення. Це витікає із ч. 1. ст. 2 КК “Підстава кримінальної відповідальності”, яка вказує, що:

“Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом”.

Розвиваючи подальше це положення (тезу) законодавець в ч. 2 ст. 11 КК вказує:

“Не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі”.

У кримінальному законодавстві передбачені випадки, коли діяння можуть здаватися суспільно небезпечними і зовні підпадають під ознаки певного кримінально караного діяння, але які через ті чи інші обставини позбавлені суспільної небезпеки і не можуть тягнути за собою кримінальної відповідальності та покарання, тобто не є кримінальним правопорушенням, а навпаки, визнаються правомірними і, як правило, суспільно корисними, або прийнятними.

До таких обставин належать:

1. Необхідна оборона (ст. 36 КК);
2. Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення (ст. 38 КК);
3. Крайня необхідність (ст. 39 КК);
4. Фізичний або психічний примус (ст. 40 КК);
5. Виконання наказу або розпорядження (ст. 41 КК);
6. Діяння пов'язане з ризиком (ст. 42 КК);
7. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи або злочинної організації (ст. 43 КК).

Дії, вчинені при вказаних обставинах, як це вказується в нормах, які розкривають ці обставини, підпадають під ознаки суспільно небезпечного діяння, передбаченого певною статтею Особливої частини КК як кримінальне правопорушення.

Таким чином, можна помітити деяку подібність цих дій з окремими кримінальними правопорушеннями. Але це лише зовнішня подібність, оскільки за своєю сутністю вони відрізняються одне від одного.

Відмінність їх зумовлена тим, що дії вчинені в стані необхідної оборони, затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, крайньої необхідності, виконання наказу чи розпорядження тощо, позбавлені суспільної небезпеки, яка, як вище зазначалось, є обов'язковою ознакою будь-якого кримінально протиправного діяння.

В силу того, що ці дії спрямовані на захист законних інтересів і прав людини і громадянина, інтересів суспільства і держави, яким загрожує небезпека, то вони не тільки не є суспільно небезпечними, а навпаки, є суспільно корисними.

На відміну від КК – 1960 р., який передбачав тільки 3 обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння (необхідна оборона ст. 15 КК; затримання злочинця – ч. 5 ст. 15 КК та крайня необхідність – ст. 16 КК), чинний КК – 2001 р. розширив перелік таких обставин, котрі раніше розглядалися лише в теоретичному аспекті. Це надає можливості громадянам

більш активно приймати участь у боротьбі зі злочинністю і більш об'ємніше і повніше захищати їх законні інтереси і права.

Зазначені обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, характеризуються низкою спільних ознак.

1. Свідомість і вольова поведінка (вчинків) людини у формі дії чи бездіяльності, які викликані певними винятковими обставинами (подіями, процесами або діями), що в свою чергу і обґрунтовують необхідність скоєння таких вчинків.

2. Зовнішня схожість (збіг) – фактичних, видимих, об'єктивних ознак скоєного вчинку (діяння) ознакам відповідного кримінального правопорушення.

Наприклад: позбавлення життя при необхідній обороні і при вбивстві тощо.

Однак при цьому треба мати на увазі, що мову вести про те, що ознаки скоєного діяння (вчинку) підпадають (схожі) під ознаки діяння, передбаченого кримінальним законом можна лише в тих випадках, коли:

а) дія чи бездіяльність особи спрямовані проти об'єкта кримінально-правової охорони, тобто коли суспільні відносини, соціальні блага, інтереси, яким заподіяна шкода взяті під охорону кримінальним законодавством;

б) вчинене діяння відповідає фактичним зовнішнім ознакам об'єктивної сторони того чи іншого складу кримінального правопорушення, що описано в диспозиції кримінально-правової норми статті Особливої частини КК. В тих випадках, коли діяння із зовнішнього боку не збігається з тим чи іншим кримінальним правопорушенням, то не можна вести мову про ці обставини взагалі.

в) Це діяння вчинила особа, яка здатна бути суб'єктом цього кримінального правопорушення.

3) Вони мають не кримінально протиправний характер, а навпаки, їм притаманна правомірність заподіяння шкоди.

Це ґрунтується на відповідності здійсненого вчинку приписам КК (ст. 36,38,39,40,41, 42, 43 КК), тобто ґрунтується на юридичних обов'язках чи на суб'єктивному праві особи чи на владних повноваженнях.

Звідси вони знаходять своє відображення в Конституції України, в інших законах (про Національну поліцію, про Службу безпеки України, або адміністративних законах тощо).

До обставин, що передбачені іншими законодавчими актами можна віднести:

- виконання професійних обов'язків;
- виконання службових обов'язків;
- застосування сили, спеціальних засобів чи зброї;
- тощо.

4) Вони відповідають законним інтересам особи, суспільства або держави, тобто, як правило, є суспільно корисні, або соціально допустимі, тобто прийнятними.

5) Наслідки кримінально-правового характеру таких вчинків полягають у тому, що їх спричинення, якщо воно відповідає приписам (вимогам) закону,

виключає кримінальну відповідальність особи за заподіяну шкоду об'єктам кримінально-правової охорони.

На підставі вище викладеного можна дати визначення **обставинам, що виключають кримінальну протиправність** (суспільну небезпечність і протиправність) діяння наступним чином:

це передбачені кримінальним законодавством УМОВИ, за наявності яких діяння, котрі за своїми зовнішніми ознаками схожі з кримінальними правопорушеннями, є правомірними, корисними (соціально прийнятими) вчинками, вчинені за наявності певних підстав і виключають суспільну небезпечність і протиправність діяння, тобто тим самим виключають кримінальну відповідальність особи за заподіяну шкоду об'єктам кримінально-правової охорони.

Для працівників Національної поліції вивчення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння має наступне значення:

- 1) дозволяє захистити свої особисті життя, здоров'я, особисту безпеку та недоторканість та своїх рідних і близьких, оскільки діяльність поліції пов'язана з обґрунтованим ризиком, викликаним постійним та повсякденним спілкуванням з кримінальним елементом;
- 2) застосування цих обставин в діяльності Національної поліції є службовим обов'язком кожного працівника;
- 3) при застосуванні цих обставин працівник Національної поліції повинен діяти у суворій відповідності до Закону України «Про Національну поліцію» та КК України;
- 4) при перебуванні у стані будь-якої із обставин працівник поліції повинен забезпечувати дотримання прав і свобод людини і громадянина відповідно до ст. 3, 27 КК України;
- 5) при здійсненні своїх службових чи професійних обов'язків працівник Національної поліції повинен переслідувати завдання: запобігання та недопущення вчинення нових кримінальних правопорушень.

Висновки до 1 питання:

В якості висновку з цього питання можна зазначити, що законодавець, надаючи значну увагу захисту законних інтересів та прав і свобод громадян значно розширив, порівняно із КК – 1960 року, перелік обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, котрі раніше розглядалися лише в теоретичному аспекті.

Діяння, вчинені при наведених вище обставинах, за своєю зовнішньою подібністю підпадають під ознаки суспільно небезпечного діяння, передбаченого певною статтею Особливої частини КК, але в силу того, що вони спрямовані на захист інтересів і прав людини і громадянина, інтересів суспільства і держави, яким загрожує небезпека, вони є не тільки суспільно небезпечними, а навпаки, суспільно корисними.

Питання 2. Необхідна оборона, її поняття і умови правомірності (ст. 36 КК).

Статтею 27 Конституції України передбачено, що кожна людина має право захищати своє життя і здоров'я, свої законні права і свободи, а також інших людей від суспільно небезпечних посягань, а ст. 41 Конституції гарантує непорушність права приватної власності, якого ніхто не може бути протиправно позбавлений. Однією із найважливіших гарантій реалізації громадянами гарантованого Конституцією права на захист від протиправних посягань є інститут необхідної оборони (ст. 36 КК).

Згідно ч.2 ст. 36 КК: “Кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно-небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади”.

Це суб'єктивне, природне і невід'ємне право будь-якої людини. З цього витікає, що ніхто не може заборонити чи перешкодити іншим чином громадянинові реалізувати право на необхідну оборону.

При цьому, що надзвичайно важливо у правовому сенсі (аспекті), реалізація такого права не може обмежуватися можливістю захистити вказані цінності в будь-який спосіб, у тому числі шляхом звернення по допомогу до відповідних державних органів чи службових осіб. Це прямо зафіксовано в ч. 2 ст. 36 КК. Тобто іншими словами, кожний сам має вирішувати, вживати йому заходи оборони від суспільно небезпечного посягання, уникати такого посягання (наприклад, шляхом втечі від того, хто посягає), звертатися за допомогою до інших осіб (сусідів, сторонніх людей, представників влади) або органів влади чи самому в такій ситуації вдаватися до насильницьких дій з метою захисту.

Надання законом особі абсолютного права на оборону зумовлено рядом моментів і, насамперед тим, що в багатьох ситуаціях лише активна оборона може врятувати життя людини, на яку напали, забезпечити захист власності, інших цінностей.

Наприклад, очікування допомоги поліції при нейтралізації розбійника у віддаленому селі чи в захисті від гвалтівника в лісі і не вжиття у зв'язку з цим заходів оборони було б не лише недоцільним, а й абсолютно невиправданим з будь-якої точки зору.

При цьому треба зауважити, що право на необхідну оборону є, крім того, самостійним, а не додатковим (субсидіарним) щодо діяльності органів держави і службових осіб, спеціально уповноважених охороняти правопорядок.

Оскільки здійснення необхідної оборони є суб'єктивним правом, а не обов'язком громадянина, то відмова його від використання свого права не тягне за собою будь-якої відповідальності, на відміну від деяких службових осіб (наприклад, працівників поліції), для яких необхідна оборона – це не лише право, а ще й службовий обов'язок. За невиконання якого настає кримінальна відповідальність за службові кримінальні правопорушення (ст. 364 або 367 КК).

Щодо громадянина, то треба зауважити, що законодавством на нього не покладається обов'язок повідомляти державним органам чи службовим особам про застосування ним права на необхідну оборону, хоча він і має право зробити повідомлення в інтересах правильного вирішення кримінальної справи, що порушується у зв'язку з суспільно небезпечним посяганням.

І так, у відповідності до ч. 1 ст. 36 КК: “Необхідною обороною визнаються дії, вчиненні з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущення перевищення меж необхідної оборони “.

Таким чином, можна сказати, що **необхідна оборона** - правомірний захист правоохоронюваних інтересів особи, інтересів суспільства або держави від суспільно небезпечного посягання, який викликаний необхідністю його негайного відвернення чи припинення шляхом заподіяння шкоди тому хто посягає, що відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту.

Звідси витікають 2 основних положення а саме:

- 1) підстава необхідної оборони:
 - а) наявність суспільно небезпечного посягання;
 - б) необхідність в його негайному відверненні чи припиненні.
- 2) суть необхідної оборони – це заподіяння будь-якого виду (майнова, фізична) шкоди особі, що здійснює суспільно небезпечне посягання.

Не має такої шкоди – і не ведеться мова про необхідну оборону, а ведеться мова про захист, що не містить в собі ознаки, які підпадають під ознаки кримінального правопорушення.

Право на необхідну оборону виникає лише за певних умов, визначених законом, які можна розбити на 2 групи:

- умови правомірності, що відносяться до посягання;
- умови правомірності, що відносяться до захисту.

Розглянемо окремо ці умови.

І група - Умови правомірності необхідної оборони, що відносяться до посягання.

1. Посягання повинно бути суспільно небезпечним.

Оборона може здійснюватися тільки від суспільно небезпечного діяння, тобто такого діяння, ознаки якого передбачені КК. Таке посягання походить від людини, яка намагається (пробує) заподіяти шкоду правоохоронюваним інтересам. При цьому треба мати на увазі, що хоча Закон (ст. 36 КК) прямо і не називає таке посягання кримінальним правопорушенням, хоч це і так розуміється. Під суспільно небезпечним посяганням належить розуміти і таке посягання, яке походить від особи, 1) що в силу недосягнення нею віку кримінальної відповідальності 2) або неосудності не можуть вчинити кримінальне правопорушення, 3) або особа, що діє невинно. За правилами необхідної оборони потрібно розглядати і вбивство тварини в тих випадках, коли вона використовується як знаряддя посягання її власником або іншою особою. Вбивство тварини, яка зірвалась з ланцюга і нападає на людей, або такої, що нападає у лісі тощо, необхідно розглядати за правилами крайньої необхідності.

Таким чином, захист у рамках необхідної оборони можливий лише від суспільно небезпечного посягання. Такий захист від правомірного вчинку

(наприклад, затримання особи працівниками поліції на законних підставах) чи діяння, яке не є суспільно небезпечним (наприклад, від дрібного хуліганства, або від застосування необхідної оборони) не допускається.

Хотів акцентувати вашу увагу на розповсюджене помилкове міркування, що під суспільно небезпечним посяганням слід розуміти тільки НАПАД, тобто насильницьке посягання.

Насправді закон (ст. 36 КК) не вказує на характер суспільно небезпечного посягання, від якого можлива необхідна оборона. Отже така оборона може здійснюватися не лише від насильницьких (нападу), а й від інших суспільно небезпечних посягань.

Наприклад: Від незаконного заволодіння транспортним засобом шляхом крадіжки.

2) Посягання повинно бути НАЯВНИМ.

Суспільно небезпечне посягання, як і всяка діяльність людини, має початковий і кінцевий моменти, тобто його прояв виражається у тривалості в часі, протягом якого тільки і можлива необхідна оборона. Воно починається з безпосередньої реальної загрози його виконання і закінчується у той момент, коли перервано актом захисту або припинено самим посягаючим. Основою встановлення наявності стану необхідної оборони мають бути насамперед суб'єктивні критерії. Це означає, що в момент нападу особа, яка захищалась, не тільки передбачала неминучість заподіяння їй шкоди, але усвідомлювала необхідність вжиття захисних дій аж до вимушеного заподіяння шкоди тому, хто посягає. (див. абз. 2 п. 2 ППВСУ №1 від 26.04.2002 р.).

Суб'єктивне уявлення особи про початок загрози має ґрунтуватися на врахуванні фактичних обставин конкретного випадку. При оцінці небезпечного стану особи, яка оборонялась, треба враховувати, що загроза могла перейти в напад негайно і в даному місці. Посягання не перестає бути наявним, якщо воно лише зупинено і в кожний момент може розпочатися знову. Посягання вважається закінченим, коли воно перервано захистом або припинено самим посягаючим. З припиненням небезпечного посягання відпадає і право на необхідну оборону. Завдання шкоди посягаючому після закінчення посягання тягне за собою кримінальну відповідальність.

3) Посягання повинно бути реальним, а не мнимим (уявним).

Це означає, що посягання повинно існувати (відбуватися) в реальній дійсності, а не у свідомості особи, яка помилково вважає (в силу невірної оцінки дії потерпілим обставин оточуючого середовища), що має місце посягання. Відповідальність за шкоду, завдану особі, яка помилково прийнята за нападаючого, вирішується за правилами уявної (мнимої) оборони.

II група - Тепер розглянемо УМОВИ правомірності необхідної оборони щодо захисту.

Другим моментом підстави необхідної оборони є необхідність в негайному відверненні чи припиненні суспільно небезпечного посягання.

Така потреба виникає тоді, коли зволікання з боку особи, яка захищається в заподіянні шкоди посягаючому, загрожують негайною і явною шкодою правоохоронюваним інтересам.

Тобто закон має на увазі, надаючи громадянам право на необхідну оборону, лише такі випадки захисту, коли громадянин змушений невідкладно заподіяти шкоду посягаючому з тим, щоб відвернути чи припинити посягання та ефективно здійснити захист.

Якщо ж така невідкладна потреба

- а) ще не виникла або
 - б) навпаки, вже минула,
- то стан необхідної оборони
- а) або ще не виник або
 - б) виникнувши, вже закінчився.

І в першому і в другому випадках відсутній стан необхідної оборони і заподіяння шкоди посягаючому є неправомірним.

Тому, щоб визнати заподіяну шкоду посягаючому правомірною необхідно витримати умови правомірності, що стосуються захисту.

Такими умовами є:

- 1) Мета необхідної оборони.

Згідно ч.1 ст. 36 КК метою є захист охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечних посягань.

Для визнання оборони правомірною достатньо встановити, що особа, захищаючись переслідувала саме таку мету, незалежно від того чи досягла вона цієї мети чи ні.

В той же час, коли особа, яка захищається, керувалась іншою метою, то її діяння набувають кримінально протиправного характеру і вона несе відповідальність на загальних підставах.

Наприклад: Спровокувавши посягання з метою помсти, розправи під виглядом необхідної оборони.

- 2) Захист в часі повинен співпадати з посяганням, тобто СВЕЧАСНІСТЬ захисту посяганням.

Дії особи, яка захищається, визнаються правомірними лише у разі, якщо вони вчинені протягом усього часу здійснення посягання. Тому шкода, яка заподіяна:

- а) в так званому “стані передчасної оборони, або
 - б) в так званому “стані запізнілої оборони
- є не правомірною і відповідальність настає на загальних підставах.

Однак із цього правила є виключення. Пленум ВС України “Про практику у справах про необхідну оборону” в постанові № 1 від 26.04.2002 р. в бз.2 п. 2 зазначив: “Слід також мати на увазі, що стан необхідної оборони виникає не лише в момент вчинення суспільно небезпечного посягання, а й у разі створення реальної загрози заподіяння шкоди. При з’ясуванні нарості такої загрози необхідно враховувати поведінку нападника, зокрема спрямованість умислу, інтенсивність і характер його дій, що дають особі, яка захищається, підстави сприймати загрозу як реальну”.

При вирішенні питання, чи не з запізненням застосовано оборону, слід виходити з того, що для особи, яка обороняється, за обставинами повинно бути очевидним, що в застосуванні засобів захисту відпала необхідність. Якщо таке

переконання було відсутнє, і той, хто захищався, припускав помилку щодо необхідності продовжувати захист, то треба вважати, що він знаходився в стані необхідної оборони.

Крім того Пленум ВС наголосив в абз. 2 п. 2 зазначено: “Перехід використовуваних при нападі знарядь або інших предметів від нападника до особи, яка захищається, не завжди свідчить про закінчення посягання”.

Таким чином, можна зробити висновок, що захист, як правило, в часі співпадає з посяганням, але не виключається правомірне заподіяння шкоди до початку посягання чи після закінчення шкоди при наявності певних умов. При відсутності цих умов, заподіяна шкода в таких випадках є кримінально караною на загальних підставах.

3) Шкода спричиняється тільки посягаючому (спрямованість заподіяння шкоди)

При необхідній обороні шкода може бути заподіяна тільки тому, хто посягає, його правам та інтересам. Коли посягання вчиняють декілька осіб, то обороняючись особа може заподіяти шкоду як одному з тих, хто посягає, так і кожному із них. Заподіяння шкоди правам та інтересам інших осіб (сторонніх) не підпадає під ознаки необхідної оборони і відповідальність може настати:

- а) з урахуванням правил крайньої необхідності (ст. 39 КК) або
- б) на загальних підставах.

У вище згаданій постанові Пленуму ВСУ в абз.3 п. 3 вказано: “Якщо при необхідній обороні випадково заподіяно шкоду непричетній до нападу особі, в залежності від наслідків, відповідальність може настати за заподіяння шкоди через необережність”.

4) Співрозмірність захисту

Захист не повинен перевищувати межі необхідності, тобто заподіяна шкода повинна бути необхідною і достатньою в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення суспільно небезпечного посягання.

Іншими словами шкода повинна відповідати небезпечності посягання або обстановці захисту.

Закон не вимагає механічної рівності між засобами і характером оборони та засобами і характером посягання, а також рівність шкоди, заподіяної посягаючому і обороняючому.

Шкода посягаючому може бути заподіяна менша, рівна, або більша, ніж особі, яка захищається, якщо вона не перевищила межі необхідної оборони.

Перевищення меж необхідної оборони буде викладено нижче, а зараз з’ясуємо, що таке

- небезпечність посягання;
- обстановка захисту, співрозмірна, яким повинна бути заподіяна шкода.

Небезпечність посягання визначається:

- в першу чергу цінністю, значимістю об’єкта кримінально правової охорони (життя, здоров’я, свобода людини, недоторканність її власності і житла, громадський порядок тощо)
- по -друге - реальною загрозою заподіяння шкоди цим об’єктам з боку того, хто посягає.

В своїй сукупності вони і визначають межі допустимої шкоди посягаючому при необхідній обороні. Чим небезпечніше посягання, тим більші межі допустимої шкоди.

Обстановка захисту - визначається реальними можливостями і засобами обороняючогося для відвернення чи припинення посягання.

Характер такої обстановки залежить від реального співвідношення сил, можливостей і засобів нападаючих і тих хто захищається.

В зазначеній постанові Пленуму ВС України від 26.04.2002 р. в п. 5 наголошено: “Щоб установити наявність або відсутність ознак перевищення меж необхідної оборони, суди повинні врахувати 1) не лише відповідність чи невідповідність знарядь захисту і нападу, 2) а й і характер небезпеки, що загрожувала особі, яка захищалася, 3) та обставини, що могли вплинути на реальне співвідношення сил, зокрема: місце і час нападу, його раптовість, неготовність до його відбиття, кількість нападників і тих, хто захищається, їхні фізичні дані (вік, стать, стан здоров'я) та 4) інші обставини”.

У випадках, коли має місце посягання групи осіб, яка за кількістю переважає тих, хто захищається, і діє агресивно, з очевидною загрозою для життя чи здоров'я, судам необхідно враховувати, що для захисту ці особи мають право застосовувати такі засоби, які мають в наявності.

Усі ці вище викладені обставини і можуть свідчити про обстановку захисту, яка:

А) в одних випадках є сприятливою для особи, яка захищається (так звана відносно сприятлива), при якій той, хто захищається має фактично і він це усвідомлює перевагу над нападником

Тому особа, яка захищається, усвідомлює, що для забезпечення ефективного захисту у неї не має необхідності заподіювати нападнику тяжку шкоду (смерть або тяжкі тілесні ушкодження).

На це в абз. 3 п. 2 своєї постанови звертає увагу Пленум ВСУ: “При розгляді справ даної категорії суди повинні з'ясовувати, чи мала особа, яка захищалася, реальну можливість ефективно відбити суспільно небезпечне посягання іншими засобами, із заподіянням нападникові шкоди, необхідної і достатньої в конкретній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання.”

Б) в інших випадках, а це як показує практика переважна більшість є несприятливою обстановка для того, хто захищається на підставі вище викладеного.

У такій обстановці особа, яка захищається, щоб успішно відвернути посягання змушена спричиняти посягаючому тяжку шкоду. В цих випадках така шкода є виправданою, тому що тільки вона виступає як необхідна і достатня для успішного відвернення посягання.

Крім того необхідно враховувати і психічний стан особи, яка захищається, в момент захисту.

На це прямо вказує закону (ч.4 ст. 36 КК): “Особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити

відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту”.

Тобто такий емоційний стан, внаслідок переляку, хвилювання, збудження тощо, викликаного раптовістю посягання чи навпаки його надмірна демонстративність, місцем посягання тощо не дають можливості тому хто захищається чітко і точно співвіднести свої дії з небезпечністю посягання, що йому загрожує. У таких випадках при оцінці правомірності заподіяної шкоди нападникові належить виходити із суб’єктивного сприйняття посягання особи, яка захищається, його небезпечності або обстановки захисту.

І в кінці викладення цього питання хотів звернути вашу увагу на положення, які викладені в ч.5 ст. 36 КК: “Не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає”.

Розглянемо перевищення меж необхідної оборони (**ексцес оборони**).

Захист не повинен перевищувати межі необхідності. Заподіяна шкода визнається необхідною і достатньою, а значить, і правомірною, якщо вона відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту. Для кожного конкретного випадку існують свої межі необхідної оборони, які виникають з конкретних обставин справи. Якщо особа, яка захищається, перебуваючи в стані необхідної оборони, порушила ці вимоги співрозмірності, то вона перевищила межі необхідної оборони і при певних обставинах несе кримінальну відповідальність за спричинену шкоду нападникові.

Відповідно до ч. 3 ст. 36 КК: “Перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту”.

Таким чином, щоб встановити наявність чи відсутність перевищення меж необхідної оборони належить не механічно (формально) враховувати лише тільки відповідність чи не відповідність знаряддя захисту і нападу (палка – палка, або палка-сокира), чим грішать часто-густо практичні працівники. але і характер небезпеки (цінність блага, що охороняється законом і на яке здійснюється посягання), що загрозовувала особі, яка захищалася, обставини, що могли вплинути на реальне співвідношення сил нападаючих і тих, хто захищається, зокрема: місце, час, раптовість нападу, неготовність до його відбуття, кількість нападаючих і тих, хто захищається, їх фізичні дані (вік, стать, інвалідність, стан здоров’я) та інші обставини, а саме? Психічний стан – переляк, збудження, що в кінцевому моменті не дає особі, яка захищається, належним чином сприйняти небезпечність посягання та обстановку захисту. Все це повинно враховуватися при вирішенні питання про перевищення меж необхідної оборони в сукупності і окремо в кожному випадку. Захист завжди повинен бути розумним і ніколи не повинен перетворюватися у помсту, розправу над нападником. Не можна, наприклад, малоцінні майнові інтереси захищати шляхом, заподіяння тяжкої шкоди (вбивство за те, що проник до саду зірвати декілька яблук).

Мову про перевищення меж необхідної оборони вести лише у тих випадках, коли існує реальна і наявне суспільно небезпечне посягання.

Заподіяння шкоди до початку чи після закінчення посягання не є перевищенням необхідної оборони і особа відповідає за заподіяну шкоду на загальних підставах.

Вирішуючи питання про правомірність заподіяння шкоди, належить встановити, чи захищалася особа від реального, вже розпочатого і ще незакінченого суспільно небезпечного посягання. Лише при наявності стану необхідної оборони треба зробити висновок, перевищила вона межі необхідної оборони чи ні”.

Яка ж заподіяна тяжка шкода при перевищенні меж необхідної оборони є неправомірною і тягне за собою кримінальну відповідальність?

На це питання дає відповідь сам законодавець в ч. 3 ст. 36 КК: “Перевищення меж необхідної оборони тягне кримінальну відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 та 124 цього Кодексу”.

Відповідно до ст. 118 КК відповідальність настає за умисне вбивство, а за ст. 124 КК – за умисне спричинення тяжких тілесних ушкоджень.

Таким чином, заподіяння інших наслідків не є перевищенням меж необхідної оборони і не тягне за собою кримінальної відповідальності.

Хотів би звернути вашу увагу ще і на такий момент. До прийняття КК-2001 р. в практиці і теорії непослідовно вирішувалося питання про психічне відношення особи, яка захищалась, до цих наслідків, тобто мова ведеться про форму вини (умисел чи необережність).

Один час вважалося, що психічне відношення може бути як у вигляді умислу так і необережності. Потім – тільки умисна форма вини.

Така нечіткість знайшла своє відображення і в законодавстві у назвах відповідних статей; ст. 97 “Вбивство при перевищенні меж необхідної оборони”, ст. 104 “Заподіяння тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони” (КК 1960 р.).

Хоча всі статті (ст. 93-96 КК), які передбачали відповідальність за вбивство, в назвах яких вказувалась форма вини (Умисне вбивство.....).

Чинним законодавством це питання вирішено однозначно, а саме в статтях 118 та 124 вказана форма вини “Умисел”.

Таким чином, при перевищенні меж необхідної оборони заподіюється тяжка шкода у вигляді смерті або тяжких тілесних ушкоджень і психічне ставлення винної особи до них виражається в умисній формі вини. Тому не є перевищенням меж необхідної оборони (ексцесом) заподіяння тяжкої шкоди через необережність.

УЯВНА ОБОРОНА (ст. 37 КК)

Нерідко у житті мають місце ситуації, коли особа, яка захищається, має помилкове уявлення щодо реальності посягання і вона вважає, що захищає правоохоронюванні інтереси, заподіюючи шкоду іншій особі.

Для уявної оборони характерно те, що така фактична помилка викликана, насамперед, поведінкою потерпілого (приятель вирішив пожартувати і

намагався в масці в темному місці потребувати гроші у свого товариша), а також усіма обставинами конкретного випадку.

Подібні ситуації прийнято називати УЯВНОЮ (мнимою) ОБОРОНОЮ.

Відповідно до ч. 1 ст. 37 КК: “Уявною обороною визнаються дії, пов’язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання”.

Таким чином, **стан уявної оборони виникає** у таких випадках, коли реального посягання немає, але в особи під впливом дій іншої особи (потерпілого) та особливостей ситуації, в якій вчинено ці дії, виникає помилкове враження про вчинення або реальну загрозу вчинення суспільно небезпечного посягання, внаслідок чого вона заподіює шкоду, вважаючи, що перебуває у стані необхідної оборони.

Відповідальність за заподіяну шкоду в стані уявної оборони.

За загальним правилом заподіяння потерпілому шкоди в стані уявної оборони не виключає кримінальної відповідальності.

Однак, вирішення цього питання залежить від того могла або не могла особа усвідомлювати хибність свого припущення про наявність суспільно небезпечного посягання, тобто який вид помилки нею допущено: **вибачальна** або **невибачальна**.

Якщо особа, перебуваючи в стані уявної (мнимої) оборони з урахуванням конкретних обставин не повинна була і не могла усвідомлювати відсутність реального посягання, а заподіяна шкода нею не перевищувала ту, яка була допустима в умовах реального посягання, то її дії повинні розглядатися як вчинки без вини і прирівнюються до необхідної оборони і виключають кримінальну відповідальність.

Це витікає із тлумачення положень, які містяться у ч. 2 та ч. 3 ст. 37 КК, де зокрема, в ч. 2 ст. 37 КК вказано: “Уявна оборона виключає кримінальну відповідальність за заподіяну шкоду лише у випадках, коли обстановка, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковість свого припущення”.

Якщо ж під час уявної оборони за обставин, передбачених ч.2 ст. 37 КК, особа допустила перевищення меж необхідної оборони для випадків такої від реального суспільно небезпечного посягання, та вона підлягає відповідальності як за перевищення меж необхідної оборони. При чому така відповідальність можлива лише у випадках, передбачених ст. 118, ст 124 КК.

Це витікає із змісту ч. 3 ст. 37 КК: “Якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення, але при цьому перевищила межі захисту, що дозволяються в умовах відповідного реального посягання, вона підлягає кримінальній відповідальності як за перевищення меж необхідної оборони”.

Невибачальною помилкою - визнається така помилка, при якій в обстановці, що склалась, особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати факт відсутності реального суспільно небезпечного посягання, коли б вона проявила більшу пильність, обачність дбалість, то вона підлягає кримінальній

відповідальності за заподіяння шкоди з необережності. Сутність невинуватності помилки полягає у тому, що об'єктивні і суб'єктивні обставини в даний момент не давали достатніх підстав для того, щоб помилятися щодо наявності суспільно небезпечного посягання. Але, незважаючи на це, особа все ж таки припустилася такої помилки і заподіяла тому, хто посягав, шкоду не маючи умислу на це і тому вона підлягає відповідальності лише за необережне заподіяння шкоди, а саме: за заподіяння смерті (ст. 119 КК); за заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ст 128).

ч. 4 ст. 37 КК констатує: “Якщо в обстановці, що склалася, особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність реального суспільно небезпечного посягання, вона підлягає кримінальній відповідальності за заподіяння шкоди через необережність”.

Це правило, як вказувалося вище має застосовуватись лише для випадків, коли виникли певні обставини, які могли створити враження про наявність суспільно небезпечного посягання, але особа проявила легковажність чи недбалість в оцінці ситуації і внаслідок цього помилково вжила заходів захисту від неіснуючого посягання.

В той же час, якщо ж обставин, які хоча б частково виправдували помилку, допущену особою в оцінці ситуації, не було і заподіяння шкоди зумовлене виключно надмірною уявою особи, то положення про уявну оборону щодо такої особи не застосовуються і вона має нести кримінальну відповідальність за заподіяну шкоду на загальних підставах.

Закінчуючи висвітлення 2 питання лекції, а саме про необхідну оборону, звертаю вашу увагу на наступне:

1) У відповідності до ч. 4 ст. 36 КК особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту.

2) Коли при перевищенні меж необхідної оборони потерпілому заподіяні тяжкі тілесні ушкодження, від яких настала смерть, при відсутності умислу на позбавлення життя, дії винного належать кваліфікувати за статтею 124 КК, а не за статтею 118 КК.

3) Працівники поліції, інших правоохоронних органів, воєнізованої охорони, які у зв'язку з виконанням службових обов'язків заподіяли шкоду нападаючому чи затриманому, не несуть за це кримінальної відповідальності, якщо діяли з дотриманням закону “Про Національну поліцію”, який дає їм право застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю у випадках, передбачених законом.

4) Дії особи, яка вчинила вбивство або заподіяла тяжкі тілесні ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони і одночасно перебувала в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло в наслідок тяжкої образи, протизаконного насильства або систематичного знущання належить кваліфікувати за ст.118 чи ст.124 КК, а не за ст.116 чи ст. 123 КК, які передбачають відповідно відповідальність за умисне вбивство і умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень вчинені в стані сильного душевного хвилювання.

Висновки по 2 питанню:

Слід зазначити, що необхідна оборона є найпоширенішою в практиці обставина, яка виключає кримінальну протиправність діяння. Право на необхідну оборону належить до основних (конституційних) прав людини. Вперше в історії нашої країни воно знайшло своє закріплення в ст.27 Конституції України 1996 р. Закріплене ст.36 КК право кожного на необхідну оборону від суспільно небезпечного посягання є важливою гарантією реалізації конституційних положень про непорушність прав та свобод людини і громадянина про невід'ємне право кожної людини на життя, недоторканість її житла й майна, а також забезпечує умови захисту суспільних інтересів і інтересів держави.

Питання 3. Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення (ст. 38 КК)

На відміну від раніше чинного КК України 1960 р. така обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння, як затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, виділена в окрему ст. 38 КК (ч. 5 ст. 15 КК 1960 р.).

Згідно з ч.1 ст. 38 КК: “Не визнаються кримінально протиправними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після закінчення посягання, спрямовані на затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, і доставлення її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи”.

Сутність цієї обставини полягає у заподіянні особі, яку затримують, певної шкоди (фізичної, майнової, обмеження волі тощо).

Якщо ж особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, затримана без заподіяння шкоди, то правила ст. 38 КК не застосовуються – тому що такі дії завжди правомірні. У відношенні такої особи здійснюється лише доставлення (привід) у відповідні органи влади. Заподіяння шкоди особі, що вчинила кримінальне правопорушення, при її затриманні є правомірним при наявності певних підстав і умов.

Ці умови відносяться як:

- а) – до кримінального правопорушення, вчиненого цією особою, так і
- б) – до самого акту заподіяння особі шкоди при затриманні.

При цьому треба мати на увазі, що умови правомірності спричинення шкоди кримінальному правопорушнику при його затриманні більш суворі, ніж при необхідній обороні. І це зрозуміло, оскільки необхідна оборона спрямована на відвернення чи припинення посягання, тобто вона здійснюється до його закінчення, до спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам, в той же час як затримання кримінального правопорушника відбувається після завершення суспільно-небезпечного посягання. Іншими словами, якщо за допомогою необхідної оборони охороняються суспільні відносини, блага, інтереси, то за допомогою затримання забезпечуються інтереси правосуддя.

Підстави виникнення права на затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення.

І так, виходячи із положення, закріпленого в ч. 1 ст. 38 КК правомірне затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення – це насильницькі дії, які спрямовані потерпілим або іншими особами на заподіяння шкоди чи короткострокове позбавлення волі особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, з метою доставлення її відповідним органам влади, якщо ці дії були викликані необхідністю затримання і відповідають небезпечності вчиненого посягання або обстановці затримання кримінального правопорушника.

Які ж підстави затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення?

Це наявність вчинення суспільно-небезпечного посягання, тобто кримінального правопорушення. Що вчинюється кримінальне правопорушення повинно бути очевидним як для потерпілого, так і для інших осіб (крадіжка, розбійний напад, зґвалтування тощо).

В протилежному випадку, затримання особи за відсутності такої підстави свідчить про незаконність дій цих осіб, може тягнути кримінальну відповідальність на загальних підставах (наприклад: за заподіяння тілесних ушкоджень, позбавлення волі тощо).

Умови правомірності затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення

Їх можна поділити на 2 групи:

- які відносяться до посягання (факту вчинення кримінального правопорушення);
- які відносяться до акту заподіяння шкоди кримінальному правопорушнику при його затриманні (до факту затримання).

Розглянемо їх.

І. До посягання (факту вчинення кримінального правопорушення)

1) Умови правомірності, що відносяться до посягання визначають:

а) коло осіб, до яких може бути застосовано затримання (відповідають на питання: хто може бути затриманим?);

б) а також ті діяння, за скоєння яких до винної особи може бути застосовано затримання із заподіянням їй шкоди (відповідає на питання: за що може бути затриманим?).

Правовою підставою для затримання особи є вчинення нею суспільно небезпечного посягання, передбаченого кримінальним законом (див. ст. 11 КК) і на це прямо вказано в ч. 1 ст. 38 КК "...спрямовані на затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення ...", а не будь-якого іншого правопорушення (адміністративного, дисциплінарного тощо).

Таким чином, у відповідності до закону (ч. 1 ст. 38 КК) особою, яка затримується може бути лише кримінальний правопорушник.

З огляду на це не є правомірним заподіяння шкоди при затриманні такої особи, що:

- не досягла віку кримінальної відповідальності за це суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом;

- неосудною.

Відповідальність настає на загальних підставах, за умови, що особа, яка здійснює затримання усвідомлює ці факти.

Закон не визначає свого відношення до випадків затримання уявного кримінального правопорушника (особи, яка помилково прийнята за кримінального правопорушника) із заподіянням йому шкоди.

Вважається, що в таких ситуаціях відповідальність за необґрунтоване заподіяння шкоди повинно вирішуватися за правилами про уявну оборону.

2) Наявність наміру у особи, що вчинила кримінальне правопорушення, зникнути з місця кримінального правопорушення або ухилення від відповідальності за скоєне.

II. До факту затримання (факту заподіяння шкоди кримінальному правопорушнику при його затриманні).

Умови правомірності, що відносяться до затримання (акту заподіяння шкоди кримінальному правопорушнику при його затриманні) визначають:

- підстави заподіяння шкоди кримінальному правопорушнику;
- час затримання (своєчасність);
- необхідність заподіяння шкоди кримінальному правопорушнику при його затриманні;
- співрозмірність шкоди, що заподіюється кримінальному правопорушнику під час його затримання;
- характер дій при затриманні;
- мето затримання;
- коло осіб, які можуть вчинити затримання кримінального правопорушника.

1) Підстави завдання шкоди кримінальному правопорушнику

З одного боку, це кримінальне правопорушення, яке вчинено винною особою, а з іншого боку – припис закону, що надає людині право виконати свій громадський обов'язок в справі забезпечення правосуддя, якому ухилення кримінального правопорушника від затримання заподіює шкоду.

2) Час затримання (своєчасність)

Затримання здійснюється безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення.

Це витікає із закону ч. 1 ст. 38 КК, де прямо вказано: “Не визнаються кримінально протиправними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після посягання, спрямовані...”.

Тут мається на увазі 1) як випадки, коли кримінальне правопорушення до моменту затримання було закінчено, 2) так і випадки, коли кримінальне правопорушення до цього моменту було відвернуто, тобто коли діяння вже здійснювалося.

Якщо ж посягання ще не було, наприклад, особа лише готувалася до вчинення кримінального правопорушення, то заподіяння такій особі шкоди при її затриманні недопустимо.

Недопустимо це також і внаслідок перебігу часу після посягання – на наступний день, через неділю тощо.

Таким чином, початковим моментом виникнення права на затримання є початок кримінально протиправного посягання, коли об'єкт посягання піддався безпосередній загрозі негайного заподіяння шкоди.

Право на затримання зберігається і під час посягання, що продовжується, а також безпосередньо, тобто відразу ж після завершення кримінального правопорушення.

Вжитий у законі термін “безпосередньо” не слід розуміти лише у тому сенсі, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, може бути затримана на місці вчинення кримінального правопорушення відразу ж після його вчинення.

Положення ст. 38 КК поширюється також і на ті випадки, коли особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, залишила місце кримінального правопорушення, однак кримінальний правопорушник зостається у полі зору потерпілого або інших осіб (вони знають куди він сховався, куди побіг тощо), які вимушені були здійснювати переслідування винної особи і затримати її через деякий час поза місцем вчинення кримінального правопорушення. Це так зване затримання по “гарячих” слідах.

Тому затримання, вчинене через деякий час, тобто не безпосередньо після вчинення кримінально протиправного посягання, є неправомірним.

Вважається, що це положення відноситься до всіх осіб, які не є працівниками правоохоронних органів, зокрема Національної поліції, які в силу своїх службових обов'язків продовжують цю роботу і в тих випадках, коли кримінальному правопорушнику вдалося втекти з місця кримінального правопорушення. Така особа об'являється у розшук і він здійснюється за орієнтировками працівниками Національної поліції.

3) Необхідність заподіяння шкоди кримінальному правопорушнику при його затриманні.

Вона обумовлюється небезпечністю вчиненого кримінальним правопорушником посягання або обстановкою затримання. Шкода, заподіяна кримінальному правопорушнику, є вимушеною в силу того, що кримінальні правопорушники, як правило, відмовляються виконувати вимоги того, хто затримує, намагаються зникнути з місця кримінального правопорушення.

Ця **шкода** може виявлятися у вигляді:

1. Обмеження волі і свободи переміщення на нетривалий час (зв'язування, закриття в приміщенні);
2. Нанесення тілесних ушкоджень;
3. Знищення або пошкодження особистого майна (наприклад, автомобіль, одяг тощо).

Небезпечність вчиненого діяння визначається його тяжкістю (див ст. 12 КК).

Обстановка затримання визначається обставинами конкретного випадку.

Тут враховуються і вік і стан здоров'я як кримінального правопорушника, так і того хто затримує його та інші причини, що і визначають необхідність і правомірність заподіяння шкоди.

Наприклад: Очевидно, що особа, яка здійснює затримання не має можливості, в силу вище перерахованих обставин, догнати кримінального правопорушника, який втікає від нього, ранить останнього в ногу.

Такі дії будуть відповідати даній обстановці.

Іншими словами, обстановка повинна бути такою, коли затримання кримінального правопорушника без заподіяння йому шкоди було неможливим – такі наслідки в цьому випадку явились вимушеними і необхідними.

І, навпаки, коли обстановка свідчить про реальну можливість затримати кримінального правопорушника без заподіяння йому шкоди і це усвідомлює потерпілий або інші особи, проте таку шкоду заподіюють, то це тягне за собою кримінальну відповідальність на загальних підставах.

4) Співрозмірність шкоди, що заподіюється кримінальному правопорушнику під час його затримання.

Ця умова тісно пов'язана з попередньою. Шкода, яка заподіюється кримінальному правопорушнику повинна бути співрозмірна обставинам конкретного затримання.

У відповідності до закону, вимушене (необхідне) заподіяння шкоди не може бути безмежним, в силу того, що кримінальний правопорушник навіть самим фактом скоєння кримінального правопорушення і прагненням ухилитися від затримання не ставить себе поза законом.

Згідно закону, заподіяння майнової шкоди, нанесення ударів, легких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень завжди визнається правомірним при наявності усіх інших умов. Такі наслідки при затриманні ніколи не утворюють перевищення його меж.

Це витікає із ч. 2 ст. 38 КК, де вказується: “ Перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, має наслідком відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 та 124 цього Кодексу”.

Тобто ведеться мова про умисне вбивство та умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень.

Можливість заподіяння як співрозмірної шкоди у вигляді тяжких тілесних ушкоджень сумніву і заперечень не викликає.

Щодо заподіяння тяжкої шкоди у вигляді смерті затримуваному, допустимість якої витікає із положень закону, то тут виникають певні заперечення, а саме:

1) Затримання кримінального правопорушника, на відміну від необхідної оборони, не пов'язано з запобіганням спричинення шкоди інтересам і правам особи, яка затримує кримінального правопорушника, або інших осіб.

Ухилення кримінального правопорушника від затримання спричиняє шкоду правосуддю, саме воно і терпить шкоду.

Однією із найнебезпечніших форм такого ухилення є втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК) особою, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі або арешту чи перебуває в попередньому ув'язненні.

За вчинення таких дій особа карається від 3 до 5 років позбавлення волі!!! Яка ж тут тоді співрозмірність?!

2) Безперечно очевидно, як це витікає із закону (ч. 1 ст. 38 КК) затримання кримінального правопорушника проводиться для того, щоб в кінцевому рахунку, відбулось правосуддя. Цей результат досягається шляхом спричинення кримінальному правопорушнику при його затриманні будь-якої шкоди, крім смерті. Заподіяння ж йому смерті з одного боку, взагалі виключає можливість відправлення правосуддя, а з іншого боку – особа, яка заподіяла смерть якби бере на себе функції слідчого, судді та виконавця вироку, що суперечить чинному законодавству (відправлення правосуддя здійснюється лише судом від імені держави; покарання у вигляді смертної кари виключено).

3) У законі ведеться мова про затримання кримінального правопорушника. Чи можна у зв'язку з цим з позиції логіки та інших позицій, стверджувати, що позбавлення волі є не що інше, як затримання?

4) Позбавлення життя затримуваного робить недосяжною ту мету, яка вказується в законі (ч. 1 ст. 38 КК) доставлення його відповідним органам влади – це є обов'язковою метою. Позбавлення ж життя кримінального правопорушника з метою доставити його труп органам влади уявляється безглуздом.

Наведені міркування дозволяють зробити висновок, що надання права позбавити життя затримуваного навряд чи є обґрунтованим.

Згідно з ч. 2 ст. 38 КК: “ Перевищенням заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, визнається умисне заподіяння особі, що вчинила кримінальне правопорушення, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, має наслідком відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 та 124 цього Кодексу ”.

Тобто, це означає, що заподіяна кримінальному правопорушнику шкода неспіврозмірна і вона є неправомірною.

Тому, наприклад, вимушене заподіяння тяжкої шкоди хулігану, що ухиляється від затримання, який вчинив напад не пов'язаний з посяганням на особу, свідчить про явну невідповідність цієї шкоди небезпеці вчиненого ним.

Так само заподіяння убивці смерті в обстановці, при якій громадянин очевидно мав і усвідомлював реальну можливість затримати його шляхом заподіяння менш тяжкої шкоди, свідчить про явну невідповідність заподіяної шкоди у відносно сприятливій обстановці затримання.

При цьому належить враховувати суб'єктивне відношення того, хто затримує, до тієї шкоди, що ним заподіюється кримінальному правопорушнику. Затримуючий повинен розуміти, що заподіювана тяжка шкода явно не відповідає небезпеці вчиненого посягання або явно більш ніж достатня для затримання особи, що вчинила це посягання (кримінальне правопорушення). Тобто при перевищенні меж заподіяння шкоди при затриманні відповідальність настає за умисне заподіяння тяжкої шкоди.

Відповідальність настає в цьому разі тільки у 2-х випадках, спеціально передбачених законом:

1) ст. 118 – умисне вбивство у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;

2) ст. 124 - умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Заподіяння кримінальному правопорушнику іншої шкоди є некараним.

Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, як і необхідна оборона, виключає кримінальну відповідальність за вимушене заподіяння шкоди особі, яка вчинила кримінальне правопорушення при дотриманні умов правомірності, що розглянуті вище. Ці дії спрямовані на забезпечення здійснення правосуддя щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а тим самим на забезпечення конституційних прав і свобод особи, яка піддалась кримінально протиправному посяганням.

Висновки по 3 питанню:

Таким чином, суспільна корисність, соціальна цінність затримання полягає у тому, як вже вказувалось, що така діяльність сприяє здійсненню принципу невідворотності відповідальності за кримінальне правопорушення, а також усуває загрозу вчинення особою, яка затримується, нових кримінальних правопорушень, запобігає можливості у подальшому здійсненні кримінально протиправної діяльності.

Питання 4. Крайня необхідність та умови її правомірності

Наступною обставиною, що виключає кримінальну протиправність діяння є крайня необхідність.

Вона є такою обставиною, за наявності якої особа може заподіяти шкоду правоохоронюваним інтересам третіх осіб, тобто таких, які непричетні до ситуації, що склалась, з метою відвернення небезпеки, яка загрожує особі, її правам чи правам інших громадян, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, і не підлягає за це кримінальній відповідальності.

Згідно ч. 1 ст. 39 КК: “Не є кримінальним правопорушенням заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані **крайньої необхідності**, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи правоохоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності”.

Право на заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності, на відміну від необхідної оборони є субсидіарним (додатковим) правом. Ним громадянин може скористатися лише в тому випадку, якщо в даній обстановці заподіяння шкоди є вимушеним, крайнім, останнім засобом усунення небезпеки.

Як і необхідна оборона, крайня необхідність теж має свої умови правомірності.

Сам стан крайньої необхідності виникає при наявності відповідної підстави, що складається з 2-х моментів (елементів):

1. Небезпеки, яка безпосередньо загрожує правоохоронюваним інтересам особи, суспільства або держави;

2. Неможливості усунення цієї небезпеки іншими засобами, крім заподіяння шкоди цим інтересам.

Таким чином, суть крайньої необхідності, як і необхідної оборони полягає в заподіянні шкоди правоохоронюваним інтересам особи, інтересам суспільства та держави. Правомірність заподіяння такої шкоди буде лише у тих випадках, коли будуть дотримані умови правомірності крайньої необхідності, які можна поділити на 2 групи, що відносяться до:

- 1) загрози (небезпеки);
- 2) відвернення загрози (захист від загрози).

Розглянемо окремо ці групи умов.

Умови правомірності, що відносяться до загрози (небезпеки)

Загроза (небезпека) повинна бути:

- 1) суспільно небезпечною.

Але на відміну від необхідної оборони, при якій єдиним джерелом суспільно небезпечного посягання є суспільно небезпечна поведінка людини, то при крайній необхідності джерелами загрози можуть бути:

- стихійні сили природи (повені, обвали);
- дії механізмів та різноманітні процеси (технологічні, виробничі тощо);
- поведінка тварин;
- не виключається кримінально протиправна поведінка людини, як така, що поєднана з недбалим поводженням з джерелом підвищеної небезпеки (зброя, радіоактивні, їдкі речовини та інші предмети) або вчинення кримінального правопорушення (наприклад, касир викрадає гроші внаслідок погрози озброєного кримінального правопорушника).

В той же час не буде стану крайньої необхідності, якщо небезпечна ситуація є наслідком поведінки особи, що опинилась у цій ситуації.

- 2) наявною.

Тобто така, що існує в реальній дійсності, безпосередньо загрожує завданням шкоди законним інтересам громадян, інтересам суспільства чи держави або вже завдає.

Якщо така небезпека поки ще не виникла або, навпаки, уже реалізувалася в заподіяній шкоді, то це виключає стан крайньої необхідності.

Початковим моментом виникнення загрози є той момент, коли безпосередньо існує можливість заподіяння шкоди (затоплення, смерті, аварії).

Кінцевим моментом існування загрози визначається або припиненням її або її реалізацією (наприклад, пожежа знищила майно або погашена тощо).

- 3) реального, а не уявного

Небезпека є дійсною, тобто існує реально, а не в уяві особи. Інді особа може помилково вважати, що безпосередня загроза існує, а фактично вона відсутня, це так звана уявна крайня необхідність. Правові наслідки за спричинену шкоду в стані уявної крайньої необхідності належить вирішувати за правилами уявної оборони (ч. 2 – ч. 4 ст. 37 КК).

Умови правомірності відвернення загрози (небезпеки)

Другим моментом (елементом) підстави наявності стану крайньої необхідності є неможливість усунення цієї небезпеки іншими засобами, крім заподіяння шкоди іншим інтересам.

Вчинені при цьому дії підпадають під ознаки якогось діяння, передбаченою Особливою частиною КК, тобто зовні вони є кримінально протиправними.

Неможливість усунення небезпеки іншими засобами свідчить про те, що особа в тій обстановці, що виникла вимушена свідомо заподіяти шкоду, в силу того, що інші можливості усунути безпосередню небезпеку відсутні.

Тобто заподіяння шкоди в цій обстановці є єдино можливим засобом захисту від такої небезпеки.

Тому, якщо в особі є декілька засобів усунення небезпеки, у тому числі і не пов'язаних із можливістю заподіяння шкоди і особа це усвідомлює, то не має стану крайньої необхідності.

А звідси заподіяну нею шкоду не можна визнавати правомірною і особа несе відповідальність на загальних підставах.

Таким чином, в стані крайньої необхідності, на відміну від необхідної оборони, має місце протиставлення двох правоохоронюваних інтересів:

- таким, яким безпосередньо загрожує небезпека;
- таким, що відносяться до третіх осіб, які не причетні до виникнення цієї загрози (небезпеки).

Умовами, що відносяться до захисту є:

1. **Мета** - це усунення небезпеки законним інтересам громадян, інтересам суспільства чи держави.

2. **Спрямованість** (об'єкт крайньої необхідності) - у стані крайньої необхідності для усунення небезпеки шкода, як правило заподіюється третім особам, які не пов'язані зі створенням цієї небезпеки. Але не виключається заподіяння шкоди інтересам особи, яка своїм діянням викликала небезпеку заподіяння шкоди іншим правоохоронюваним інтересам.

3. **Характер дій** - крайня необхідність припускає лише активну поведінку особи при відверненні загрози. Ця поведінка може знаходити свій прояв у різноманітних діях особи (наприклад, самовільне, або насильницьке вилучення транспортного засобу для доставлення в лікарню хворого, якому необхідна негайна операція тощо).

4. **Своєчасність заподіяння шкоди.** Про це вже велася вище мова - ккцентую вашу увагу лише на те, як і при необхідній обороні, так і при крайній необхідності, цей стан, тобто спричинення шкоди, яка визнається правомірною, має місце тоді, коли існує загроза, тобто має місце початок і кінець її. В протилежному випадку буде мати місце так звана "передчасна" або "спізнана" крайня необхідність. Відповідальність в цих випадках настає на загальних підставах.

5. **Межі заподіяння шкоди** - в ст. 39 КК законодавець не визначає межі заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності. Але шляхом тлумачення ч. 2 ст. 39 КК яка гласить: "Перевищення меж крайньої необхідності є умисне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода", тобто, можна зробити висновок, що заподіяна

шкода повинна бути меншою або рівнозначною. Отже, граничною і правомірною у стані крайньої необхідності повинна визнаватися заподіяна шкода, якщо вона рівнозначна відверненій або є менш значною, ніж відвернена шкода.

Особа, яка допустила перевищення меж крайньої необхідності, за відсутності обставин, передбачених ч. 3 ст. 39 КК:

“Особа не підлягає кримінальній відповідальності за перевищення меж крайньої необхідності, якщо внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного небезпекою, що загрожувала, вона не могла оцінювати відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці”, підлягає кримінальній відповідальності за вчинення дій на загальних підставах. Такі дії оцінюються з урахуванням пом'якшуючої покарання обставини, у відповідності до п. 8 ч. 1 ст. 66 КК.

Акцентую вашу увагу на те, що на відміну від необхідної оборони, крайня необхідність не звільняє особу від цивільно-правової відповідальності за заподіяну шкоду.

Висновки по 4 питанню:

Належить зазначити, що закріплення інституту крайньої необхідності є визнання з боку держави можливості у відповідних ситуаціях, при дотриманні встановлених правил спричинення шкоди одним право охоронюваним інтересам для захисту інших, що виключає кримінальну відповідальність особи.

Проте на відміну від необхідної оборони, крайня необхідність не звільняє особу від обов'язку відшкодувати заподіяну майнову шкоду. Однак, суд, розглядаючи справу, може з урахуванням обставин справи поставити рішення про звільнення особи від відшкодування повністю або частково, а також покласти обов'язок по відшкодуванню на третю особу, якщо дії в стані крайньої необхідності були вчинені в її інтересах.

Висновки по лекції:

У розглянутих в лекції випадках дії особи об'єктивно (формально) містять ознаки діяння, передбаченого кримінальним законом як кримінальне правопорушення, але такі дії не можуть тягти кримінальної відповідальності, оскільки вони з позиції кримінального права, при наявності певних обставин і умов, є правомірними і, як правило, суспільно корисними. Наявність передбачених кримінальним законом обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння дає змогу особі більш активно приймати участь у суспільному житті, вирішуючи певні завдання як особистого, так і суспільного характеру по захисту законних прав та інтересів, а також сприяє правоохоронним органам більш успішно, ефективно вести боротьбу зі злочинністю і зокрема з організованою.

Значення наявності цих обставин у КК полягає в тому, що вони:

1) чітко розрізняють кримінально протиправний прояв від правомірного діяння, яке схоже на нього, а отже, забезпечують законність і справедливість рішення відносно поведінки конкретної особи, що далеко не завжди є очевидним;

2) сприяють підвищенню правової активності та правової свідомості громадян і службових осіб, які потребують законодавчих гарантій своєї захищеності в разі нанесення ними шкоди при здійсненні свого права або виконання службових чи громадських обов'язків;

3) мають важливе профілактичне значення.

Для працівників Національної поліції вивчення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння необхідне тому, що:

1) дозволяє захистити свої особисті життя, здоров'я, особисту безпеку та недоторканість та своїх рідних і близьких, оскільки діяльність поліції пов'язана з обґрунтованим ризиком, викликаним постійним та повсякденним спілкуванням з кримінальним елементом;

2) застосування цих обставин в діяльності Національної поліції є службовим обов'язком кожного працівника;

3) при застосуванні цих обставин працівник Національної поліції повинен діяти у суворій відповідності до Закону України та КК України;

4) при перебуванні у стані будь-якої із обставин працівник поліції повинен забезпечувати дотримання прав і свобод людини і громадянина відповідно до ст. 3, 27 КК України;

5) при здійсненні своїх службових чи професійних обов'язків працівник Національної поліції повинен переслідувати завдання: запобігання та недопущення вчинення нових кримінальних правопорушень.

ТЕМА № 11 ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

ВСТУП

I. Види, правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності.

II. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК).

III. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК).

IV. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК).

V. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК).

VI. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК).

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.
URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

3. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
4. Вереша Р.В. Кримінальне право України. Загальна частина. Вид. 9-те, перероб. та допов.: навч. посібн. Київ: Алерта, 2023. 576 с.
5. Вереша Р. В. Вчення про суб'єктивну сторону злочину: монографія. К.: Алерта, 2018. 1106 с.
6. Вереша Р.В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину: монографія. К.: Алерта, 2018. 432 с.
7. Кримінальне право (Загальна частина) : навчальний посібник / С.А. Шалгунова, О.С. Скок, Т.В. Шевченко, О.І. Соболев, С.М. Школа, С.А. Риб'янець, Ю.В. Волошина, А.О. Марієнко, В.А. Якушкін; за заг. ред. к.ю.н., доц. С.А. Шалгунової. Херсон : Айлант, 2019. – 296 с.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України /Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; За заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
9. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Вид. 9-те, перероб. та допов. Київ: Алерта, 2023. 576 с.
10. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. – 428 с.
11. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ахмедов Махір Байрам огли, Бабенко А.М. та ін. ; за заг. ред. В.Я. Конопельського, В.О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. 452 с.

Мета лекції:

допомога курсантам та студентам у вивченні інституту звільнення від кримінальної відповідальності, встановленого в Загальній частині Кримінального кодексу України, пошуку рішень проблемних питань, пов'язаних із звільненням від кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні кримінальних правопорушень, на підставах, передбачених у Загальній частині КК. Підстави звільнення від кримінальної відповідальності, що передбачаються в Особливій частині КК, базуються на інших принципах і мають за мету, в основному, сприяння попередженню і розкриттю кримінальних правопорушень.

Крім того, метою цієї лекції є також показати курсантам та студентам гуманізм кримінальної політики України в питанні покарання осіб за скоєні кримінальні правопорушення, передусім можливості звільнення їх від кримінальної відповідальності, а також показати їм взаємозв'язок цієї теми з попередніми і наступними темами та з іншими науками.

Вступ

Звільнення від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених в Загальній частині КК, слід розглядати як одну із форм реалізації державою кримінальної відповідальності, що виникає у зв'язку з вчиненням суб'єктом

кримінального правопорушення суспільно небезпечного діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України.

Передбачаючи можливість звільнення особи, винної у вчиненні кримінального правопорушення, законодавець демонструє гуманізм з боку держави до тих, хто вчинив кримінальне правопорушення вперше і такий, що не становить великої суспільної небезпеки, активно сприяв розкриттю кримінального правопорушення, відшкодував добровільно у повній мірі причинені збитки та за іншими підставами.

Законом окреслюються підстави (ст.ст.44-49 КК) та порядок звільнення від кримінальної відповідальності (статті 285-289 КПК).

Отже, можна визначити поняття **звільнення від кримінальної відповідальності** як здійснювану у відповідності з кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством форму реалізації кримінальної відповідальності, яка полягає у відмові держави в особі уповноваженого суду від застосування передбачених законом заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення.

Завдяки наявності інституту звільнення від кримінальної відповідальності реалізуються такі принципи як економія кримінальної репресії, гуманізм та індивідуалізація відповідальності.

Звільнення від кримінальної відповідальності розуміється як звільнення особи від можливого в майбутньому з боку держави кримінально-правового примусу і може застосовуватися лише до набрання законної сили обвинувальним вироком. Після набрання чинності обвинувального вироку мова може йти тільки про звільнення від кримінального покарання.

I. Види, правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності

В залежності від правового акта, на підставі якого здійснюється звільнення від кримінальної відповідальності, розрізняють звільнення:

- а) у Загальній частині;
- б) у Особливій частині.

В розділах III, IX, XII Загальної частини КК України встановлені такі підстави звільнення від кримінальної відповідальності:

- 1) добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця (ст.17 КК);
- 2) дійове каяття (ст.45 КК);
- 3) примирення винного з потерпілим (ст.46 КК);
- 4) передача винного на поруки (ст.47 КК);
- 5) зміна обстановки (ст.48 КК);
- 6) закінчення строків давності (ст.49 КК);

Крім вказаних, в Особливій частині КК України передбачені у 22 нормах так звані спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності (ч.2 ст.111, ч.2 ст.114, ч.5 ст.158-3, ч.3 ст.175, ч.4 ст.212, ч.4 ст.212-1, ч.6 ст.255, ч.2 ст.255-2, ч.6 ст.258, ч.2 ст.258-3, ч.4 ст.258-5, ч.6 ст.260, ч.3 ст.263, ч.4 ст.265, ч.4 ст.289, ч.4 ст.307, ч.4 ст.309, ч.4 ст.311, ч.5 ст.321, ч.4 ст.321-1, ч.5 ст.354, ч.5 ст.447 КК).

Крім означених видів звільнення від кримінальної відповідальності виділяють:

а) **обов'язкові** (імперативні) – дійове каяття, примирення винного з потерпілим, закінчення строків давності);

б) **не обов'язкові** (факультативні), передбачені ст.47 (передача на поруки) та ст.48 (зміна обстановки).

А також:

а) **безумовні** (остаточні і безповоротні: ст.ст.45, 46, 48 і 49 КК);

б) **умовні** (тобто звільнення під умовою належної поведінки винної особи протягом певного часу після прийняття рішення про її звільнення від кримінальної відповідальності – ст.47 КК при передачі винного на поруки).

В науці кримінального права розглядаються і інші пропозиції щодо введення в кримінальне законодавство додаткових підстав звільнення від кримінальної відповідальності.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, звільнення від кримінальної відповідальності – це здійснювана у відповідності з кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством форма реалізації кримінальної відповідальності, яка полягає у відмові держави в особі уповноваженого суду від застосування передбачених законом заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення.

До основних підстав звільнення від кримінальної відповідальності відносять:

- 1) дійове каяття (ст.45 КК);
- 2) примирення винного з потерпілим (ст.46 КК);
- 3) передача винного на поруки (ст.47 КК);
- 4) зміна обстановки (ст.48 КК);
- 5) закінчення строків давності (ст.49 КК);

II. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК)

Кримінальним кодексом України 2001 року закріплена нова підстава для звільнення від кримінальної відповідальності особи у зв'язку з дійовим каяттям. Ст.45 КК встановлює: “ Особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення кримінального правопорушення щиро покалася, активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.”.

Кримінальним кодексом України 1960 р. в ст.40 явка з повинною, щире каяття, сприяння у розкритті злочину визнавались лише пом'якшуючими обставинами.

Поняття дійове каяття є комплексним і складається з наступних ознак:

по-перше – це щире каяття особи, винної у вчиненні кримінального правопорушення, тобто засуджує свою кримінально протиправну поведінку,

щиро жалкує за спричинену шкоду, співчуває потерпілим, визнає свою вину за усіма законно висунутими проти нього пунктами обвинуваченнями, дає правдиві показання по ним, демонструє готовність понести законне покарання;

по-друге – це активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення, яке передбачає, окрім дачі правдивих показань відносно особистих діянь, повідомлення всіх відомостей, що мають істотне значення для розкриття і розслідування кримінального правопорушення, а також усунення заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди. Наприклад, відомості про всіх співучасників, знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення, речові докази, викрадене майно, їх місцезнаходження, причини та умови, що послужили вчиненню кримінального правопорушення та інше. Активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення може полягати і в наданні особистої допомоги в пошуках речових доказів, викраденого, свідків, співучасників та ін.;

Ухилення від повідомлення органам дізнання, слідства та суду будь-яких відомостей, важливих для успішного розкриття і розслідування кримінального правопорушення, виключає активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення як обставини звільнення від кримінальної відповідальності.

і по-третє – це повне відшкодування завданих нею збитків або усунення заподіяної шкоди.

Законодавець вказує, що відшкодування збитків, заподіяних кримінальним правопорушенням, мусить бути особою, тобто, слід розуміти, особисто винним, а не в цілому кримінальним правопорушенням при вчиненні його групою осіб. Полягати відшкодування збитків може бути у поверненні потерпілому викраденого, або відновленні його властивостей, або інших предметів чи майна, рівноцінних викраденому або знищеному, або повернення потерпілому грошового еквіваленту, а також відшкодування моральної шкоди. Наприклад, публічне вибачення, грошова компенсація тощо.

Межі та розміри відшкодування заподіяних винним збитків визначаються на підставі зібраних по справі об'єктивних доказів.

При виконанні винним усіх умов дійового каяття, звільнення його судом від кримінальної відповідальності являється безумовним незалежно від наявності або відсутності на це згоди потерпілого.

Перші три умови відносяться до поведінки особи після вчинення нею кримінального правопорушення. Крім них передбачені ще дві, так звані об'єктивні обставини:

Перша – це вчинення кримінального правопорушення особою вперше;

друга – вчинене кримінальне правопорушення є кримінальним проступком або необережним нетяжким злочином.

Вчинення кримінального правопорушення вперше визнається, якщо

1) його вчинення особою, це є фактично перше вчинення особою суспільно небезпечного діяння, передбаченого Кримінальним законом або

2) якщо особа, що вчинила кримінальне правопорушення, на момент його вчинення вважалася в установленому законом порядку такою, що не має судимості або за кримінальні правопорушення, які вона вчинила раніше, закінчилися строки давності притягнення до кримінальної відповідальності.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ.

Таким чином, особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення кримінального правопорушення:

щиро покалася,
активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення і
повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

III. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК)

“ Особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду”.

Умовами звільнення від кримінальної відповідальності є:

а) примирення винної особи з потерпілим, тобто добровільна відмова останнього від претензій до винного і наміру добиватися притягнення його до кримінальної відповідальності, що повинно відповідним чином закріплюватись у матеріалах кримінальної справи. Мотиви примирення з боку потерпілого значення не мають. Примирення повинно бути з потерпілим – фізичною особою, якій кримінальним правопорушенням заподіяна фізична, моральна або майнова шкода і яка визнана потерпілою постановою по кримінальній справі, а не з будь-якою іншою особою, що її представляє, за винятком смерті потерпілого, коли потерпілими визнаються його близькі родичі та коли потерпілому не виповнилося 15 років або він в силу хронічного психічного захворювання не є дієздатним і його інтереси представляють його батьки або опікуни, які визнаються законними представниками.

Якщо потерпілій особі від 15 до 18 років, угоду про примирення з винною особою вона може укласти лише за згодою своїх батьків або осіб, що їх замінюють (усиновителі, удочерителі або піклувальники).

б) відшкодування завданих нею збитків або усунення заподіяної шкоди, а також

в) вчинення особою вперше кримінального правопорушення,

г) кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину.

Перелічені чотири умови є достатніми для обов'язкового безумовного звільнення судом винної особи від передбаченої кримінальним законом кримінальної відповідальності.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона:

примирилася з потерпілим та
відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду

IV. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК)

Частиною 1 ст.47 КК передбачається: “ Особу, яка вперше вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, та щиро покаялася, може бути звільнено від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку.”

В ч.2 ст.47 КК передбачено: “ У разі порушення умов передачі на поруки особа притягається до кримінальної відповідальності за вчинене нею кримінальне правопорушення ”.

Тобто для звільнення особи, винної у вчиненні кримінального правопорушення, від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки, необхідна наявність сукупності наступних умов:

- 1) вчинення особою кримінального правопорушення вперше;
- 2) вчинене кримінальне правопорушення відноситься до кримінального проступка або нетяжкого злочину (ст.12 КК);
- 3) винна особа щиро покаялась;
- 4) наявність клопотання колективу підприємства або установи, організації про передачу їм винного на поруки;
- 5) наявність згоди винної особи про закриття кримінальної справи проти неї по цій підставі та передачі його на поруки колективу, який звернувся з клопотанням.

Відсутність хоча б однієї із зазначених умов тягне за собою відсутність підстав для звільнення винного від кримінальної відповідальності.

Наявність всіх зазначених умов створює підставу для суду для можливості (а не для обов'язкового) застосування звільнення від кримінальної відповідальності. Це право, а не обов'язок суду.

Причому, у разі звільнення від кримінальної відповідальності, воно є умовним, при якому особа протягом року повинна дотримуватися умов звільнення від кримінальної відповідальності: виправдати довіру колективу, не ухилятися від заходів виховного характеру, не порушувати громадський порядок, не вчинити нового кримінального правопорушення.

Якщо протягом року особа виконала умови звільнення від кримінальної відповідальності, лише тоді вона безумовно звільняється від кримінальної відповідальності і вважається несудимою.

Звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст.47 КК не звільняє винну особу від обов'язку відшкодувати матеріальні збитки, завдані нею, що також визнається однією з умов безумовного звільнення від кримінальної відповідальності.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин та щиро покаялася, може бути звільнено від кримінальної

відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку.

V. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК)

Трапляються випадки, коли в силу змін, що відбулися в суспільстві або у житті окремої особи, втрачається суспільна небезпечність діяння, вчиненого раніше особою і передбаченого КК як кримінальне правопорушення, або сама особа втрачає суспільну небезпечність, тому суд може визнати за недоцільне притягнення особи за це вчинене кримінально протиправне діяння і прийняти рішення про закриття справи у зв'язку із зміною обстановки.

Ст.48 КК встановлює: “ Особу, яка вперше вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що на час кримінального провадження внаслідок зміни обстановки вчинене нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною. ”.

Таким чином у ст.48 КК передбачається дві самостійні комбінації умов як підстав, за яких суд може звільнити винну особу від кримінальної відповідальності, це:

- 1) вчинення особою кримінального правопорушення вперше;
 - 2) вчинене кримінальне правопорушення є кримінальним проступком або нетяжким злочином (ст.12 КК);
 - 3) на час розслідування або розгляду справи в суді внаслідок зміни обстановки вчинене особою діяння втратило суспільну небезпечність;
- або
- 1) вчинення особою злочину вперше;
 - 2) вчинене кримінальне правопорушення є кримінальним проступком або нетяжким злочином (ст.12 КК);
 - 3) та на час розслідування або розгляду справи в суді внаслідок зміни обстановки ця особа перестала бути суспільно небезпечною.

Можлива і така зміна обстановки, коли у зв'язку зі зміною обстановки суспільну небезпечність втрачає і саме діяння і особа, яка його вчинила, що створює більше підстав для прийняття рішення судом про звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК. Але це є факультативне (необов'язкове) право, а не обов'язок суду, яким він може, а не зобов'язаний скористатися у разі наявності не менше, а ніж трьох із вказаних в ст.48 КК умов.

При вирішенні питання щодо звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст.48 КК суд повинен врахувати наявність згоди особи, щодо якої рішення приймається. Якщо особа заперечує проти такого рішення, провадження по такій справі провадиться на загальних підставах.

Умови, які вище пронумеровані як “1” і “2” у попередніх питаннях нами вже розглядалися.

Наступна самотійна умова звільнення від кримінальної відповідальності – це втрата суспільної небезпечності діяння, яка можлива при змінах в світі, державі, регіоні і навіть у значно менших масштабах, якщо це стосується конкретних обставин, які мають суттєве значення для визначення суспільної небезпечності вчиненого раніше діяння, яке за своїми ознаками підпадає під ознаки кримінального правопорушення.

Щодо змін у світі та державі, ними можуть бути стан війни чи миру, економічні та політичні зміни. Наприклад, зміна економічної політики, поліпшення ситуації, зміна критеріїв цінностей тощо.

Інші зміни обстановки можуть стосуватися менш широкого кола суспільних відносин (в межах області, району, колективу), наприклад, стихійне лихо, що завдало значно більших збитків, ліквідація підприємства, обезцінювання предмета посягання тощо. Всі ці зміни обстановки є об'єктивними процесами і не залежать від волі особи, що вчинила суспільно-небезпечне діяння.

У кожному випадку ці обставини підлягають встановленню та оцінці на підставі матеріалів справи. Такі підстави не є випадками декриміналізації суспільно небезпечних діянь, що є іншою підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченої п. 4 ст. 284 КПК.

Другою самотійною умовою звільнення від кримінальної відповідальності є втрата суспільної небезпечності особою, що вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене КК як кримінальне правопорушення.

Для вирішення питання про наявність такої підстави необхідно перш за все встановлення і оцінка об'єктивних змін умов життєдіяльності особи, винної у вчиненні вперше кримінального проступку або нетяжкого злочину, які позитивно і суттєво впливають на неї і свідчать про те, що особа в майбутньому не буде вчиняти кримінальних правопорушень, принаймні тотожних або однорідних тому, щодо якого приймається рішення про можливість звільнення від кримінальної відповідальності винної особи.

Такими змінами обставин можуть визнаватися звільнення з роботи, де кримінальне правопорушення було вчинено з використанням службового стану, призов на службу в армію і розрив з негативним оточенням, укладення шлюбу, хвороба тощо. І хоча ці підстави виступають факультативними, у разі прийняття позитивного рішення, воно є безумовним.

При прийнятті рішення щодо звільнення від кримінальної відповідальності особи у зв'язку із зміною обстановки суд повинен отримати на це згоду особи, щодо якої вирішується питання. У разі відсутності такої згоди провадження по такій справі здійснюється на загальних засадах.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, Особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що на час розслідування або розгляду справи в суді внаслідок зміни обстановки вчинене нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною.

VI. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК)

Досягнення цілей загального і спеціального попередження кримінальних правопорушень можливо лише в тому випадку, якщо особа, що вчинила кримінальне правопорушення своєчасно викрита і притягнута до кримінальної відповідальності. Після закінчення тривалих строків після вчинення кримінального правопорушення притягнення особи до відповідальності втрачає гостроту і може бути недоцільним, оскільки втрачається виховний і загально попереджувальний ефект, особа, що вчинила кримінальне правопорушення, втрачає суспільну небезпеку, запізніле розслідування кримінального правопорушення також може бути безуспішним. У цих випадках призначення або відбування покарання не відповідає його цілям.

Враховуючи перелічені обставини, а також виходячи із принципів гуманізму кримінального закону, статтею 49 КК України передбачені обов'язкові та факультативні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, пов'язані із закінченням строків давності, що полягає у перебігу певного часу від дня вчинення особою кримінального правопорушення (після 24.00 години для вчинення кримінального правопорушення) до дня набрання вироком законної сили, але не пізніше, ніж до 24 години останньої доби відповідного строку, продовжуваність якого залежить від ступеню тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, після чого суд мусить або має право звільнити особу від кримінальної відповідальності. Таке звільнення від кримінальної відповідальності є безумовним.

Статтею 49 КК встановлено 5 строків давності притягнення особи до кримінальної відповідальності:

- 1) два роки - у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі;
- 2) три роки - у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачено покарання у виді обмеження волі, чи у разі вчинення нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років;
- 3) п'ять років - у разі вчинення нетяжкого злочину, крім випадку, передбаченого у пункті 2 цієї частини;
- 4) десять років - у разі вчинення тяжкого злочину;
- 5) п'ятнадцять років - у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Закінчення зазначених у ст.49 КК строків давності є єдиною умовою безумовного звільнення від кримінальної відповідальності за цією підставою. Але щодо обчислення та перебігу строку законодавець встановив певні правила, що передбачені ч.2 та ч.3 ст.49 КК, - це зупинка та переривання перебігу давності.

Перебіг давності зупиняється, тобто перестає обчислюватися і залишається незмінною, якщо особа, що вчинила кримінальне правопорушення, ухиляється від досудового розслідування або суду.

Під ухиленням від досудового розслідування і суду розуміються дії, вчинені особою з метою уникнути кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення. Не визнається такою, що ухиляється від досудового розслідування або суду особа, яка невідома правоохоронюваним органам або причетність якої до вчиненого кримінального правопорушення правоохоронними органами не встановлена.

Незалежно від останніх двох обставин перебіг давності починається на загальних засадах, але зупиняється після того, коли така особа є встановленою правоохоронними органами і її причетність до кримінального правопорушення є встановленою, про що їй відомо і вона умисно починає ухилятися від досудового розслідування та суду. У даному випадку перебіг давності, тобто строк, який пройшов від дня вчинення кримінального правопорушення до дня, з якого винний став ухилятися від досудового розслідування та суду, зберігається, але припиняє свій перебіг до того моменту, коли особа перестає переховуватися (це можливо при її затриманні, добровільній явці до органів досудового розслідування або суду, легальне повернення на постійне місце проживання тощо), після чого перебіг давності продовжується. Перебіг давності відновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання, а з часу вчинення кримінального проступку - п'ять років. Але якщо особа протягом 15 років з моменту вчинення кримінального правопорушення так і не була притягнена до кримінальної відповідальності, вона підлягає звільненню від кримінальної відповідальності.

У випадках же, коли особа після вчинення кримінального правопорушення, за який щодо неї не було вирішено у встановленому законом порядку питання про притягнення або звільнення її від кримінальної відповідальності, вчинила до закінчення строку давності новий злочин, за винятком нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років, перебіг давності переривається, тобто строк, що пройшов з моменту вчинення попереднього злочину до вчинення наступного, анулюється і починає перебіг знову, з його початку після 24.00 години дня вчинення нового злочину. При цьому починається перебіг давності і за вчинення нового злочину. Обчислення строку давності проводиться за кожний із злочинів окремо.

Тобто, коли особа, ухиляючись від слідства або суду, вчинює новий злочин, за винятком нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років, то строк давності, перебіг якого було зупинено з моменту початку ухилення, анулюється і починає свій перебіг знову, тобто з початку.

Питання про застосування давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який згідно із законом може бути призначено довічне позбавлення волі, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі не може бути призначено і замінюється позбавленням волі на певний строк.

Згідно ч.5 ст.45 КК давність не може застосовуватися до осіб, які вчинили злочини проти основ національної безпеки України, передбачених у статтях

109-114¹, проти миру та безпеки людства, передбачених у статтях 437-439 і частині першій статті 442 КК України.

ВИСНОВКИ З ШОСТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею кримінального правопорушення і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:

- 1) два роки - у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі;
- 2) три роки - у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачено покарання у виді обмеження волі, чи у разі вчинення нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років;
- 3) п'ять років - у разі вчинення нетяжкого злочину, крім випадку, передбаченого у пункті 2 цієї частини;
- 4) десять років - у разі вчинення тяжкого злочину;
- 5) п'ятнадцять років - у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Інститут звільнення від кримінальної відповідальності у кримінальному праві України є важливим інструментом в кримінальній політиці держави.

Він допомагає більш повно та ефективно додержуватись принципів кримінального судочинства, таких як гуманізм та економія кримінальної репресії, індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання.

Звільнення від кримінальної відповідальності – це здійснювана у відповідності з кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством форма реалізації кримінальної відповідальності, яка полягає у відмові держави в особі уповноваженого суду від застосування передбачених законом заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення.

До основних підстав звільнення від кримінальної відповідальності відносять:

- 1) дійове каяття (ст.45 КК);
- 2) примирення винного з потерпілим (ст.46 КК);
- 3) передача винного на поруки (ст.47 КК);
- 4) зміна обстановки (ст.48 КК);
- 5) закінчення строків давності (ст.49 КК);

Саме на цьому я хочу завершити лекцію, зазначивши тільки, що в наступний раз ми продовжимо з вами вивчення Загальної частини кримінального права темою № 12 “Поняття покарання. Види покарання”.

Вивчення кримінального права, опанування ним та застосування на практиці отриманих знань дасть змогу найбільш ефективно виконувати завдання кримінальної політики України.

ТЕМА № 12-13 ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВИДИ. ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

ВСТУП

I. Поняття системи кримінальних покарань. Види покарань.

II. Принципи і загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України (ст. 65 КК).

III. Поняття звільнення від покарання та його види.

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Вереша Р.В. Кримінальне право України. Загальна частина. Вид. 9-те, перероб. та допов.: навч. посібн. Київ: Алерта, 2023. 576 с.
4. Вереша Р. В. Вчення про суб'єктивну сторону злочину: монографія. К.: Алерта, 2018. 1106 с.
5. Вереша Р.В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину: монографія. К.: Алерта, 2018. 432 с.
6. Кримінальне право (Загальна частина) : навчальний посібник / С.А. Шалгунова, О.С. Скок, Т.В. Шевченко, О.І. Соболев, С.М. Школа, С.А. Риб'янець, Ю.В. Волошина, А.О. Марієнко, В.А. Якушкін; за заг. ред. к.ю.н., доц. С.А. Шалгунової. Херсон : Айлант, 2019. – 296 с.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України /Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко [та ін.]; За заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
8. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Вид. 9-те, перероб. та допов. Київ: Алерта, 2023. 576 с.
9. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. – 428 с.
10. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ахмедов Махір Байрам огли, Бабенко А.М. та ін. ; за заг. ред. В.Я. Конопельського, В.О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. 452 с.

Мета лекції:

допомога курсантам у вивченні інституту покарання, встановленого в Загальній частині Кримінального кодексу України; показати курсантам гуманізм кримінальної політики України в питанні призначення покарання за

скоєні кримінальні правопорушення і особливостей звільнення особи від покарання та його відбування, відповідно до яких особа, яка визнана судом винною у вчиненні кримінального правопорушення і їй було призначено покарання, звільняється від реального відбування покарання або від подальшого відбування тієї частини покарання, що залишилася, або їй замінюється покарання більш м'яким чи пом'якшується призначене покарання.

Вступ

Державна політика у боротьбі зі злочинністю передбачає собою комплекс заходів, серед яких виконання головної ролі відводиться заходам соціального, економічного, політичного, правового, організаційного і культурно-виховного характеру. Покарання осіб, які скоїли злочин та їх подальша ресоціалізація повинні відповідати світовим стандартам і в подальшому сприяти інтеграції України у європейський інформаційний простір, обміну інформацією з питань боротьби із злочинами.

Призначення покарання в кримінальному праві України є одним із центральних і найважливіших його інструментів, який забезпечує втілення в життя завдань, які поставлені у ст.1 КК. Від правильного вирішення питання про призначення покарання залежить дотримання його принципів та досягнення мети. В розділі XI Загальної частини КК встановлені загальні засади призначення покарання, обставини, які пом'якшують або обтяжують покарання, встановлюються правила призначення покарання за незакінчений злочин, злочин, вчинений у співучасті, а також за сукупністю кримінальних правопорушень, правила складання покарань та обчислення строків покарання.

Закон не може передбачити всіх особливостей конкретного випадку вчинення кримінального правопорушення, а двох однакових випадків не існує. У зв'язку з цим закон надає суду певні повноваження щодо врахування конкретних обставин конкретного випадку для справедливого вирішення тієї чи іншої кримінальної справи. Ця справедливість є частково об'єктивною, закладеною у самому законі щодо гуманності та доцільності покарання, а частково — суб'єктивною, що полягає у дорученні рішення про належне застосування законів неупередженим і висококваліфікованим суддям.

I. Поняття системи кримінальних покарань. Види покарань

Предбачені чинним кримінальним законодавством окремі види покарань утворюють певну систему. Система покарань, встановлена ст. 51 КК, і є тією юридичною базою, на якій ґрунтується діяльність судів по застосуванню покарань. Законодавець, визначаючи систему покарань, тим самим створює базу і для побудови санкцій у відповідних статтях Особливої частини КК, де передбачені види і межі покарань за окремі злочини

Система покарань покликана визначати однаковість (однозначність) у правозастосовчій діяльності і згідно з цим бути важливим засобом забезпечення законності. Системі покарань невідомі смертна кара, а також болісні і такі покарання, що ганьблять і калічать засудженого, наприклад, тілесні покарання, позбавлення всіх громадянських прав та ін. У ній значне місце посідають покарання, не пов'язані з позбавленням волі: штраф, громадські роботи тощо. Включаючи в себе цілий комплекс покарань, їх система дає можливість

забезпечити при застосуванні судами конкретних покарань їх необхідну індивідуалізацію відповідно до тяжкості вчиненого кримінального правопорушення і особи засудженого.

Система покарань — це визначені у кримінальному законі види покарань, які розташовані відповідно до ступеня їхньої тяжкості (суворості).

З цього визначення видно, що поняття **системи покарань** містить у собі **низку ознак**, а саме :

а) система покарань встановлюється тільки законом. Жодне покарання не може визначатися довільно, його вид, розміри, порядок і підстави застосування можуть бути зазначені тільки в законі;

б) перелік покарань, що утворюють систему, обов'язковий для суду. Інакше кажучи, суд, прерогативою якого є застосування покарання, не має права відступити від цієї системи;

в) перелік покарань, що утворюють систему, є вичерпним. Це означає, що з погляду закону на даний момент система покарань є закінченою, завершеною. Коли говорять про систему покарань як вичерпний їх перелік, то мають на увазі ту систему, той їх перелік, що наведений у ст. 51 КК. Тому за злочин, вчинений на території України, неможливо, наприклад, застосувати таке покарання, як тюремне ув'язнення, заслання чи звільнення від посади, тому що КК таких покарань не передбачає;

г) система покарань передбачає їх розміщення у певному порядку за ступенем їх суворості. У ст. 51 КК вони розташовані починаючи від менш суворих до більш суворого. Подібного роду ступінчастість, «сходи» покарань дають можливість суду вирішувати, яке з покарань є більш чи, навпаки, менш суворим. Ці питання виникають при зміні вироку в касаційній чи наглядовій інстанції, призначенні покарання в порядку ст. 69 КК чи заміні покарання більш м'яким (ст. 82 КК).

До осіб, які визнані винними у вчиненні кримінального правопорушення, суд може застосувати лише один із видів покарань (основний чи основний і додатковий), що визначений у ст. 51 КК. У цій статті передбачено дванадцять **видів покарань**, а саме:

- 1) штраф;
- 2) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину; кваліфікаційного класу;
- 3) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- 4) громадські роботи;
- 5) виправні роботи;
- 6) службові обмеження для військовослужбовців;
- 7) конфіскація майна;
- 8) арешт;
- 9) обмеження волі;
- 10) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
- 11) позбавлення волі на певний строк;
- 12) довічне позбавлення волі.

Два види покарань - громадська догана та позбавлення батьківських прав, які мали місце в попередньому Кримінальному кодексі 1960 р., *не увійшли до нової системи покарань*, оскільки вони за своєю юридичною сутністю не пов'язані з кримінально-правовими відносинами. Скажімо, позбавлення батьківських прав належить до галузі сімейного права й вирішується за його нормами в судовому порядку.

До системи покарань в Кримінальному кодексі України 2001 р. *запроваджено чотири нових види покарань* — службове обмеження для військовослужбовців; арешт; обмеження волі та довічне позбавлення волі. Останнє введено замість раніше діючого виду покарання, яким була смертна кара.

За ухилення від відбування цих покарань настає кримінальна відповідальність за статтями 389, 390 і 393 КК. Так, ухилення від виконання громадських робіт карається за ст. 389 КК — арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років.

Покарання класифікуються за порядком (способом) їх призначення; за суб'єктом, до якого застосовується покарання; за можливістю визначення строку покарання та ін.

За порядком призначення покарань ст.52 КК підрозділяє всі покарання на три групи:

- а) основні покарання;
- б) додаткові покарання;
- в) покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові.

Основні покарання — *це покарання, що призначаються у вироці лише як самостійні покарання*. Вони ні за яких умов не можуть призначатися на додаток до інших покарань, не можуть бути до них приєднані. За одне кримінальне правопорушення може бути призначене тільки одне основне покарання.

До основних покарань закон відносить: громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі.

Додаткові покарання — *це такі покарання, що призначаються лише на додаток до основних покарань і самостійно застосовуватися не можуть*. Отже, додаткові покарання не можуть самостійно фігурувати у вироці. До них ст. 52 КК відносить: конфіскацію майна, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

Покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові — це позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю і штраф.

До основного покарання може бути приєднано одне чи кілька додаткових покарань у випадках і порядку, передбачених законом. Наприклад, суд, засуджуючи винного за ч. 3 ст. 368 КК (одержання хабара), може призначити основне покарання у виді позбавлення волі і приєднати до нього такі додаткові покарання, як позбавлення права обіймати певні посади і конфіскація майна.

За суб'єктом, до якого застосовуються покарання, вони класифікуються на загальні і спеціальні.

Загальні покарання можуть бути застосовані до будь-якої особи (наприклад, позбавлення волі). **Спеціальні покарання** призначаються лише певному колу засуджених і не можуть застосовуватися до будь-якої особи. Так, тримання у дисциплінарному батальйоні призначається лише військовослужбовцям строкової служби. До спеціальних покарань належать також службові обмеження для військовослужбовців, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

За можливістю визначення строку покарання всі покарання поділяють на строкові і безстрокові покарання. **Строковими покараннями** є: позбавлення волі, обмеження волі, арешт, виправні роботи без позбавлення волі, службові обмеження для військовослужбовців, громадські роботи, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, тримання у дисциплінарному батальйоні. Так, виправні роботи без позбавлення волі можуть призначатися на строк від шести місяців до двох років, дисциплінарний батальйон — від шести місяців до двох років, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю — від двох до п'яти років, позбавлення волі — від одного року до п'ятнадцяти років. Вийти за межі цього строку суд ні за яких умов не має права, за винятком випадку, передбаченого в ст. 71 КК, коли призначається покарання за сукупністю вироків.

Безстроковими покараннями є: позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу і довічне позбавлення волі.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, система покарань — це визначені у кримінальному законі види покарань, які розташовані відповідно до ступеня їхньої тяжкості (суворості).

За порядком призначення покарань ст.52 КК поділяє всі покарання на три групи:

- а) основні покарання;
- б) додаткові покарання;
- в) покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові.

II. ПРИНЦИПИ І ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ (СТ. 65 КК).

Принципи призначення покарання:

1. Законність покарання. Полягає у :

- а) можливості застосування лише до особи, яка винна у вчиненні кримінального правопорушення;
- б) призначення лише за вироком суду;
- в) покарання повинно бути призначено кримінальним законом;
- г) кожне покарання може призначатися в межах і порядку, встановлених законом.

2. Визначеність покарання у судовому вирокі (тобто точно зазначені вид, строк або розмір).

3. Обґрунтованість і вмотивованість покарання (необхідність і доцільність).

4. Гуманність покарання.

5. Індивідуалізація покарання.

6. Справедливість покарання.

Загальні засади призначення покарання, як критерії, що обов'язково повинні враховуватися судом при призначенні покарання встановлюються в ч.1 ст.65 КК :

1. У межах кримінального покарання, встановлених у санкції статті Особливої частини КК, по якій особа притягується до кримінальної відповідальності.

Виняток складають випадки, передбачені у ст.69 КК при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено в статті Особливої частини при наявності обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь вчиненого кримінального правопорушення, а також у випадках, передбачених у ст.70 КК (при призначенні покарання за сукупністю кримінальних правопорушень) та ст.71 КК (за сукупністю вироків).

2. Призначення покарання у відповідності з положеннями Загальної частини (тобто її принциповими положеннями стосовно кримінального правопорушення, умов відповідальності за нього, покарання, його мети, видів, умов призначення тощо).

Наприклад, врахування ступеню здійснення кримінального правопорушення, причини не доведення кримінального правопорушення до кінця (ч.1 ст.68 КК), характер та ступінь участі у вчиненні кримінального правопорушення у співучасті (ч.2 ст.68 КК) та інші.

3. Урахування ступеню тяжкості вчиненого кримінального правопорушення (насамперед це визначається у статті 12 КК, а також характером конкретного кримінального правопорушення).

4. Урахування особи винного, його характеристики, мотиви вчинення кримінального правопорушення, обставини та інше, що характеризує особу.

5. Врахування обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, до принципів призначення покарань відносять законність покарання, визначеність покарання у судовому вирокі, обґрунтованість і вмотивованість покарання, гуманність покарання, індивідуалізація покарання, справедливість покарання.

ІІІ. Поняття звільнення від покарання та його види

За наявності визначених у КК підстав винна у вчиненні кримінального правопорушення особа може бути повністю або частково звільнена від покарання за вчинене. Ці положення передбачені в розділі XII Загальної частини Кримінального кодексу України “Звільнення від покарання та його відбудовування”. В аналізованому інституті кримінального права найбільшою

мірою знайшли своє відображення принципи гуманізму і економії заходів кримінального впливу, покладені в основу нової політики держави загалом та кримінального права зокрема. На відміну від звільнення від кримінальної відповідальності звільнення від покарання застосовується тільки до вже засуджених осіб. Звільнення від покарання здійснюється тільки судом.

Звільнення від покарання можливе лише в тих випадках, коли його мета може бути досягнута без реального відбування покарання (в цілому чи його частини) або коли її досягнення надалі стає неможливим і безцільним (важка хвороба засудженого) чи недоцільним (давність виконання обвинувального вироку). Звільнення від покарання жодною мірою не підриває принципу невідворотності покарання. Безперечно, якщо покарання недоцільне, воно не в змозі досягти мети, що стоїть перед ним.

КК передбачає різні види звільнення від покарання. Їх частіше за все об'єднують у дві групи: **звільнення безумовне і звільнення умовне**.

При безумовному звільненні перед особою не ставляться які-небудь вимоги в зв'язку з її звільненням. Умовне ж звільнення пов'язане з пред'явленням особі визначених законом вимог, які вона має виконати протягом певного іспитового строку. Їх порушення тягне за собою скасування застосованого судом звільнення від покарання.

До умовного звільнення від покарання належать: звільнення від відбування покарання з випробуванням (статті 75-79 КК), умовно дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК), звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК);

до безумовних — звільнення від покарання на умовах ч.4 ст. 74 і ст. 49 КК, звільнення у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК), заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК), звільнення від покарання за хворобою (ст. 84 КК).

Особливим видом звільнення від покарання є звільнення від покарання у разі прийняття нового закону, що виключає або пом'якшує призначене особі покарання (частини 2, 3 ст. 74 КК). Конституція України (ч. 1 ст. 58) та КК (ст. 5) встановлюють принцип, згідно з яким закони та інші нормативно-правові акти мають зворотну дію уразі, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Дія такого закону поширюється з моменту набрання ним чинності також на діяння, вчинені до його видання, в тому числі на осіб, що відбувають або вже відбули покарання, але мають судимість. Якщо новий закон пом'якшує караність діяння, за яке засуджений відбуває покарання, призначена йому міра покарання, що перевищує санкцію знов виданого закону, знижується до максимальної межі покарання, встановленого цим законом.

Амністія і помилювання частіше за все носять **безумовний характер**, хоча можуть бути (особливо амністія) й умовними.

Інакше кажучи, законом передбачено одинадцять видів звільнення особи від реально призначеного судом покарання або від подальшого відбування покарання за вчинене нею кримінальне правопорушення, а саме:

1) у зв'язку з часовою юрисдикцією кримінального закону:

а) особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання;

б) призначена засудженому міра покарання, що перевищує санкцію нового закону, знижується до максимальної межі покарання, встановленого цим законом;

2) особа, яка вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільне небезпечною;

3) звільнення від відбування покарання з випробуванням;

4) звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років;

5) звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку;

6) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання;

7) заміна невідбутої частини покарання більш м'яким;

8) звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років;

9) звільнення від покарання за хворобою;

10) звільнення від покарання на підставі закону України про амністію;

11) звільнення від покарання на підставі акта про помилування.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, КК передбачає різні види звільнення від покарання. Їх частіше за все об'єднують у дві групи: звільнення безумовне і звільнення умовне. При безумовному звільненні перед особою не ставляться які-не-будь вимоги в зв'язку з її звільненням. Умовне ж звільнення пов'язане з пред'явленням особі визначених законом вимог, які вона має виконати протягом певного іспитового строку. Їх порушення тягне за собою скасування застосованого судом звільнення від покарання.

Висновки З ТЕМИ:

Як ми вже з'ясували, у ст. 51 КК визначено систему покарань та дано перелік покарань, що можуть застосовуватися до осіб, які вчинили злочин, який є вичерпним і не підлягає широкому тлумаченню. Покарання є необхідним засобом охорони суспільства від злочинних посягань і виконання цієї ролі здійснюється як за допомогою погрози покаранням, яка передбачена в санкції кожної кримінально-правової норми, так і шляхом його реалізації, тобто примусового впливу на осіб, що вже вчинили злочини.

В Постанові Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24 жовтня 2003 року “Про практику призначення судами кримінального покарання” зазначається, що “визначаючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, суди повинні виходити з класифікації кримінальних правопорушень (ст. 12 КК), а також із особливостей конкретного кримінального правопорушення й обставин його вчинення (форма вини, мотив і

мета, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного зі співучасників, якщо злочин вчинено групою осіб, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали, тощо)...Судам необхідно регулярно вивчати й узагальнювати практику призначення кримінального покарання та вживати заходів до своєчасного виправлення виявлених помилок”.

Звільнення від відбування покарання являє собою специфічну кримінально-правову інституцію, що містить у собі норми, відповідно до яких особа, яка визнана судом винною у вчиненні кримінального правопорушення і їй було призначено покарання, звільняється від реального відбування покарання або від подальшого відбування тієї частини покарання, що залишилася, або їй замінюється покарання більш м'яким чи пом'якшується призначене покарання. Підставою для звільнення від відбування покарання є неможливість або недоцільність його застосування переважно внаслідок того, що під впливом певних об'єктивних і суб'єктивних факторів була втрачена або значно знижена суспільна небезпечність засудженого. Це може бути і захворювання особи на хронічну психічну (душевну) або іншу тяжку хворобу під час відбування покарання. Нemoжливiсть вiдбування призначеного покарання може бути зумовлена і станом вагітності підсудної або засудженої тощо. Звільнення від покарання є своєрідною формою реалізації кримінальної відповідальності зі специфічною її індивідуалізацією.

ТЕМА 14-15 ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ. СУДИМОСТЬ.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

ВСТУП

I. Поняття, ознаки та правові наслідки судимості у кримінальному праві України

II. Строки погашення судимості

III. Обчислення строків судимості

IV. Зняття судимості, підстави та порядок реалізації

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Вереша Р.В. Кримінальне право України. Загальна частина. Вид. 9-те, перероб. та допов.: навч. посібн. Київ: Алерта, 2023. 576 с.
4. Вереша Р. В. Вчення про суб'єктивну сторону злочину: монографія. К.: Алерта, 2018. 1106 с.
5. Вереша Р.В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину: монографія. К.: Алерта, 2018. 432 с.

6. Кримінальне право (Загальна частина) : навчальний посібник / С.А. Шалгунова, О.С. Скок, Т.В. Шевченко, О.І. Соболев, С.М. Школа, С.А. Риб'янець, Ю.В. Волошина, А.О. Марієнко, В.А. Якушкін; за заг. ред. к.ю.н., доц. С.А. Шалгунової. Херсон : Айлант, 2019. – 296 с.

7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України /Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; За заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

8. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Вид. 9-те, перероб. та допов. Київ: Алерта, 2023. 576 с.

9. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. – 428 с.

10. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ахмедов Махір Байрам огли, Бабенко А.М. та ін. ; за заг. ред. В.Я. Конопельського, В.О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. 452 с.

Мета лекції:

надання курсантам знань щодо поняття судимості, вивчення порядку та умов погашення і зняття судимості.

Вступ

Інститути погашення і зняття судимості не були відомі радянському кримінальному праву перших років його існування. Норми про погашення судимості вперше були введені у Кримінальний кодекс СРСР декретом ВЦВК і РНК 9 лютого 1925 р. “Про доповнення ст. 37 Кримінального кодексу”, що регулював в той час підстави скасування умовного засудження.

У теперішній час інститути погашення і зняття судимості відіграють значну роль у кримінальній політиці держави. Без їх існування вже важко уявити собі кримінальне право України, оскільки ці інститути мають вагоме значення при кваліфікації злочинів, особливо при визначенні повторності вчинення того чи іншого злочину, призначенні покарання.

Вчинення раніше судимою за умисний злочин особою нового умисного злочину створює рецидив злочинів. Боротьба з рецидивною злочинністю – один із найважливіших напрямків діяльності правоохоронних органів, держави в цілому. Прийнято низку нормативних актів, спрямованих на боротьбу у тому числі і з рецидивною злочинністю. Це, зокрема, Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007-2009 роки, затверджена Постановою Кабінету міністрів України від 20.02.2006 року № 1767, Указ Президента України “Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян” від 18 лютого 2002 року № 143 (із змінами, внесеними згідно з Указом Президента № 1227/2003 від 29.10.2003 р.), інші нормативні акти.

Отже, вивчення та засвоєння поняття судимості, підстав її погашення та зняття має важливе значення для формування юриста-професіонала.

I. Поняття, ознаки та правові наслідки судимості

в кримінальному праві України

Кримінальна відповідальність включає в себе осуд особи, яка вчинила злочин, від імені держави, а також, як правило, призначення покарання за вчинене і судимість. **Судимість** — це передбачені законом правові наслідки засудження, які тривають певний період і визначають особливий правовий статус особи, яка має судимість.

Судимість є правовим станом особи, який виникає у зв'язку з її засудженням до кримінального покарання і за зазначених у законі умов тягне настання для неї певних негативних наслідків (п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 16 “Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості”). Істотні ознаки судимості можна відобразити у такій схемі:

Загальноправові наслідки судимості регламентуються іншими нормативно-правовими актами.

Судимість може бути врахована при кваліфікації повторного злочину чи при призначенні за нього покарання, а також в інших випадках, передбачених КК та законами України (обмеження можливості обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, амністії тощо) (п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 16 “Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості”).

Строки і правові наслідки судимості визначаються окремо щодо кожного злочину. При вчиненні декількох злочинів судимість виникає щодо кожного із них, тобто особа може мати одночасно кілька судимостей.

Підставою виникнення судимості є засудження за вчинення злочину судом України. Водночас, згідно зі ст. 9 КК вирок суду іноземної держави може бути врахований, якщо особа була засуджена за злочин, вчинений за межами України, та знову вчинила злочин на території України. Але судимість, що виникла внаслідок засудження судом іноземної держави, в Україні тягне лише кримінально-правові наслідки, прямо передбачені ч. 2 ст. 9 КК.

Персональний характер судимості полягає у тому, що вона не впливає на вирішення питань кримінальної відповідальності осіб, які вчиняють злочин у співучасті з судимим (ч. 3 ст. 29 КК). Так само судимість особи не впливає на правовий статус усіх інших громадян.

Судимість обмежена у часі. У ч. 1 ст. 88 КК визначено, що її початковим моментом є день набрання чинності обвинувальним вироком. Закінчується судимість з моменту її погашення або зняття.

Кримінально-правовими наслідками судимості є те, що судимість:

1) може виступати як кваліфікуюча ознака при вчиненні нового злочину. КК кваліфікуюче значення надає судимості лише за тотожний чи однорідний злочин (наприклад, ч. 2 ст. 331 КК). Кваліфікуюче значення судимість має і в тому випадку, коли закон передбачає посилення відповідальності за вчинення злочину повторно. Закон визнає судимість різновидом повторності (ч. 4 ст. 32 КК). Якщо судимість прямо не передбачена законом як кваліфікуюча ознака, вона при кваліфікації вчиненого не враховується;

2) враховується при визнанні рецидиву злочинів (ст. 34 КК);

3) є перепорою для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК), примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК), передачею особи на поруки (ст. 47 КК), зміною обстановки (ст. 48 КК);

4) враховується при визначенні того, чи має місце переривання перебігу строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 49 КК);

5) враховується при виборі окремих видів покарання (ч. 2 ст. 62 КК), а протягом строку відбування певних покарань створює підстави для застосування спеціальних обмежень щодо засуджених (ч. 2 ст. 58 КК);

6) як одна із ознак, що характеризують особу винного, враховується відповідно до загальних засад призначення покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК), а також при звільненні від покарання через хворобу (ч. 2 ст. 84 КК);

7) за умисний злочин (оскільки вона є умовою рецидиву та різновидом повторності злочинів) виступає як обставина, яка обтяжує покарання при призначенні покарання (п. 1 ст. 67 КК), хоча може і не враховуватися при призначенні покарання з підстав, вказаних у ч. 2 і 4 ст. 67 КК;

8) за загальним правилом, є підставою для відмови в призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК);

9) може бути підставою для відмови у звільненні від відбування покарання з випробуванням (ч. 1 ст. 75 КК);

10) за злочини проти миру та безпеки людства, передбачені ст. ст. 437-439 та ч. 1 ст. 442 КК, є підставою для незастосування давності виконання обвинувального вироку (ч. 6 ст. 80 КК);

11) враховується при визначенні обов'язкової частини покарання, яка фактично повинна бути відбута - при умовно-достроковому звільненні від відбування покарання (п. 2 ч. 3 ст. 81, п. 2 ч. 3 ст. 107 КК), а також при заміні не відбутої частини покарання більш м'яким (п. 2 ч. 4 ст. 82 КК).

Загальноправові наслідки судимості полягають в різноманітних обмеженнях, що встановлюються законом щодо осіб, які мають непогашену або не зняту судимість, зокрема:

1) заборона приймати на певні посади. В одних випадках така заборона встановлена безвідносно до виду злочину, за який є судимість, в інших — береться до уваги судимість лише за умисний злочин чи певний вид злочинів (особа, яка має судимість за будь-який злочин, не може бути: суддею, прокурором, адвокатом, судовим експертом, нотаріусом, членом Вищої ради юстиції, працівником органів внутрішніх справ);

2) обмеження у здійсненні підприємницької діяльності. Особи, яким суд заборонив займатися певною діяльністю, не можуть бути зареєстровані як підприємці з правом здійснення відповідної діяльності до закінчення строку, встановленого вироком суду;

3) обмеження у допуску до державної таємниці (за наявності судимості за тяжкий злочин), що, в свою чергу, є умовою обіймання певних посад;

4) обмеження у виїзді за кордон громадянина України й обмеження у прийнятті до громадянства України (щодо особи, засудженої в Україні до позбавлення волі за вчинення тяжкого злочину);

5) збільшення мінімального розміру застави як запобіжного заходу;

6) обмеження, пов'язані із застосуванням адміністративного нагляду;

7) позбавлення права на отримання певних пільг. Так, у випадку засудження за вчинення злочину припиняються виплати державному службовцю, передбачені чинним законодавством;

8) обмеження у застосуванні амністії (амністія не застосовується зокрема до осіб, які: мають дві і більше судимості за вчинення тяжких злочинів; засуджені за бандитизм, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, деякі інші злочини);

9) заборона призову на строкову військову службу в мирний час (щодо осіб, які були засуджені до позбавлення волі).

Підставою виникнення судимості є призначення засудженому покарання. Відсутність цієї підстави означає, що судимість не виникає, а визнання такої підстави юридично нікчемною тягне за собою негайне припинення всіх правових наслідків необґрунтованого призначення покарання, включаючи ті, що стосуються судимості.

Згідно з ч. ч. 3 і 4 ст. 88 КК визнаються такими, що не мають судимості, особи, які:

1) звільнені судом від кримінальної відповідальності з nereабілітуючих підстав, а саме: у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК); у зв'язку з передачею на поруки (ст. 47 КК); у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48 КК); у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ст. 49 КК). До цієї категорії також належать особи, звільнені судом від кримінальної відповідальності на підставі закону про амністію (ч. 2 ст. 86 КК);

2) звільнені від покарання, яким покарання судом призначається, але у вироку постановляється про його остаточне і безумовне невиконання. Підставами для цього є зокрема закінчення строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК) і амністія (ст. 86 КК).

Не вважаються такими, що не мають судимості, особи, яким відбування покарання відкладене за певних умов. До них насамперед належать особи, звільнені від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК). Питання про судимість осіб, звільнених від покарання на підставі ст. 84 КК через хворобу, слід розглядати диференційовано. Особи, звільнені від покарання відповідно до ч. ч. 1 або 2 ст. 84 КК, не можуть вважатися такими, що остаточно не мають судимості. Адже у разі одужання такі особи можуть бути направлені для відбування покарання (ч. 4 ст. 84 КК) і з моменту направлення для відбування покарання вважаються судимими. Якщо ж особа повністю звільняється від покарання, то несудимою вона вважається з моменту звільнення.

3) відбули покарання за діяння, злочинність і караність яких усунута законом, питання про судимість має визначатися не відповідно до закону, який діяв на момент вчинення злочину чи призначення покарання, а згідно з новим законом;

4) реабілітовані. **Реабілітація** означає поновлення попереднього статусу особи, відновлення її доброго імені, репутації, яка була заплямована незаконним засудженням. Особа, яка була реабілітована, визнається такою, що не має судимості, не з моменту реабілітації, а з часу її "виникнення". В період

між набуттям чинності незаконним обвинувальним вироком та його скасуванням з реабілітуючих підстав особа повинна визнаватися несудимою.

При помилуванні особи судовий вирок не скасовується; помилування не означає її реабілітації й автоматично не тягне за собою визнання засудженого таким, що не має судимості. Водночас помилування може здійснюватися у вигляді зняття судимості.

У ст. 88 КК наведено винятковий перелік підстав, відповідно до яких визнаються такими, що не мають судимості, особи, яким призначене покарання вироком, що набув чинності.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, ми розглянули питання про поняття, ознаки та правові наслідки судимості в кримінальному праві України. Визначили, що судимість — це передбачені законом правові наслідки засудження, які тривають певний період і визначають особливий правовий статус особи, яка має судимість. За загальним правилом, судимість є обов'язковим наслідком засудження, який триває до її погашення або зняття з підстав, указаних у ст. ст. 89-91 КК.

II. Строки погашення судимості

Відповідно до ст.. 89 КК України такими, що не мають судимості, визнаються:

особи, засуджені відповідно до статті 75 КК, якщо протягом іспитового строку вони не вчинять нового злочину і якщо протягом зазначеного строку рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням не буде скасоване з інших підстав, передбачених законом. Якщо строк додаткового покарання перевищує тривалість іспитового строку, особа визнається такою, що не має судимості, після відбуття цього додаткового покарання;

жінки, засуджені відповідно до статті 79 КК, якщо протягом іспитового строку вони не вчинять нового злочину і якщо після закінчення цього строку не буде прийняте рішення про направлення для відбування покарання, призначеного вироком суду. Якщо засуджена не була звільнена від додаткового покарання і його строк перевищує тривалість іспитового строку, то жінка визнається такою, що не має судимості, після відбуття цього додаткового покарання;

особи, засуджені до позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю після виконання цього покарання;

особи, які відбули покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців чи достроково звільнені від цих покарань, а також військовослужбовці, які відбули покарання на гауптвахті замість арешту;

особи, засуджені до штрафу, громадських робіт, виправних робіт або арешту, якщо вони протягом року з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

особи, засуджені до обмеження волі, а також засуджені за злочин невеликої тяжкості до позбавлення волі, якщо вони протягом двох років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

особи, засуджені до позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

особи, засуджені до позбавлення волі за тяжкий злочин, якщо вони протягом шести років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

особи, засуджені до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом восьми років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину.

Судимість має строковий характер. Закон визначає, коли вона виникає (з дня набрання законної сили обвинувальним вироком), та встановлює підстави її припинення. Такими підставами є погашення судимості та її зняття. Як погашення, так і зняття судимості пов'язані зі впливом певних термінів, протягом яких особа повинна перетерпіти негативні наслідки та своєю поведінкою довести остаточне виправлення.

Припинення судимості анулює всі кримінально-правові та загально правові наслідки засудження та призначення покарання. Особа, судимість якої погашена або знята, вважається такою, яка раніше злочину не вчиняла, покарання не відбувала. Вона не зобов'язана будь-де вказувати про вчинення нею в минулому злочину та призначення за нього покарання, не повинна відчувати жодних негативних наслідків колишньої судимості. Врахування погашеної чи знятої судимості при вирішенні будь-яких питань, у т.ч. і при характеристиці особи, суперечить самій суті інституту припинення судимості і є неприпустимим.

Погашення судимості є типовим і найбільш поширеним способом її припинення. При цьому особа втрачає статус судимого без будь-яких своїх додаткових зусиль, без прийняття спеціального рішення з цього приводу державним органом. Автоматичне погашення судимості впливає безпосередньо із КК.

Для того щоб судимість виявилася погашеною, необхідним є дотримання встановлених в КК умов, які диференційовані з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, виду призначеного покарання, застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням. Однак неодмінно вимагається, щоб з

моменту набуття чинності обвинувальним вироком, яким засудженому призначене покарання, пройшов певний строк.

При засудженні зі звільненням від відбування покарання з випробуванням (ст. ст. 75, 79 КК) судимість погашається одразу ж після успішного спливу іспитового строку. Випробування вважається успішно подоланим, а судимість погашеною, якщо протягом встановленого судом строку: 1) особою не вчинено нового злочину; 2) рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням не скасоване з інших підстав, передбачених законом (ч. 2 ст. 75 КК, ч. 5 ст. 79 КК).

Якщо таким засудженим було призначене додаткове покарання, а його строк перевищує іспитовий строк, то судимість погашається після відбуття цього додаткового покарання.

Щодо ряду категорій засуджених судимість погашається одразу ж після відбування покарання, причому незалежно від тривалості такого покарання. До них належать особи, які відбули покарання у виді: а) позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю; б) службового обмеження для військовослужбовців; в) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; г) тримання на гауптвахті замість арешту (для військовослужбовців). У всіх інших випадках (п. п. 5 — 9 ст. 89 КК) умовами погашення судимості є: 1) відбування особою основного і додаткового покарання; 2) сплив строку погашення судимості, визначеного ст. 89 КК. Такий строк становить від одного до восьми років і залежить від виду покарання його тривалості, ступеня тяжкості злочину, за який засуджено особу; 3) не вчинення особою протягом цього строку нового злочину.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ.

Таким чином, судимість має строковий характер. Закон визначає, коли вона виникає (з дня набрання законної сили обвинувальним вироком), та встановлює підстави її припинення. Такими підставами є погашення судимості та її зняття. Як погашення, так і зняття судимості пов'язані зі сплином певних строків, протягом яких особа повинна перетерпіти негативні наслідки та своєю поведінкою довести остаточне виправлення. При цьому існують певні правила обчислення строків погашення судимості.

Ст. 89 КК України визначає строки погашення судимості.

III. Обчислення строків погашення судимості

У ст. 55 КК 1960 р. строк погашення судимості встановлювався залежно від виду призначеного покарання або від строку фактично відбутого покарання, у той час як КК 2001 р. - залежно не тільки від виду призначеного покарання (пункти 1 - 6 ст. 89 КК), а й від ступеня тяжкості вчиненого злочину (пункти 6 - 9 зазначеної статті), тобто незалежно від строків призначеного судом покарання у виді обмеження чи позбавлення волі та фактично відбутого покарання (п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 16 “Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості”). .

Строки погашення судимості обчислюються з дня відбуття основного і додаткового покарання.

До строку погашення судимості зараховується час, протягом якого вирок не було виконано, якщо при цьому давність виконання вироку не переривалася. Якщо вирок не було виконано, судимість погашається по закінченні строків давності виконання вироку.

Якщо особу було достроково звільнено від відбування покарання, то строк погашення судимості обчислюється з дня дострокового звільнення її від відбування покарання (основного та додаткового).

Якщо не відбуту частину покарання було замінено більш м'яким покаранням, то строк погашення судимості обчислюється з дня відбуття більш м'якого покарання (основного та додаткового).

Якщо особа, що відбула покарання, до закінчення строку погашення судимості знову вчинить злочин, перебіг строку погашення судимості переривається і обчислюється заново. У цих випадках строки погашення судимості обчислюються окремо за кожний злочин після фактичного відбуття покарання (основного та додаткового) за останній злочин.

У строк судимості як правило включаються такі періоди: 1) час від вступу вироку в законну силу до початку виконання (відбування) покарання. Якщо покарання з якихось причин взагалі не звертається до виконання, то особа вважається судимою з моменту набуття чинності вирок і до спливу строку давності виконання із обвинувального вироку. Коли ж вирок звертається до виконання із запізненням, то судимість продовжується на час такої затримки; 2) термін основного покарання; 3) термін додаткового покарання якщо воно виконується після відбування основного покарання; 4) проміжок часу від закінчення відбування покарання до остаточного погашення судимості. Саме ці проміжки, вказані в ст. 89 КК, диференційовано щодо окремих видів покарань, різних за тяжкістю злочинів і строків покарання. Строк погашення судимості починає текти з наступного дня після закінчення відбуття покарання. При призначенні штрафу таким днем слід вважати день, наступний після сплати його повної суми. Якщо особі було призначене додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, то строк погашення судимості починає текти після спливу останнього дня відбування цього покарання.

Спливає строк погашення судимості в останній день перебігу цього строку. Наприклад, вирок, яким особу засуджено за злочин середньої тяжкості до основного покарання на 4 роки позбавлення волі і додаткового у виді позбавлення права керувати транспортними засобами протягом 3 років, вступив у силу 15 липня 2002 р., під варту засуджений взятий 25 липня 2002 р. Покарання у виді позбавлення волі буде відбуте ним 24 липня 2006 р., додаткове покарання триватиме з 25 липня 2006 р. до 24 липня 2009 р. Строк погашення судимості розпочнеться з 25 липня 2009 р. і спливе 24 липня 2012 р. Починаючи з 25 липня 2012 р. судимість вважається погашеною, а вказана особа — такою, що не має судимості.

Призначене судом покарання може виявитися невідбутим у належний строк. Причинами цього можуть бути:

1) поведінка самого засудженого — його ухилення від відбування покарання. Наприклад, втеча з місць позбавлення волі. В такому випадку терміном, після якого починає текти строк погашення судимості, слід вважати фактичне звільнення особи Від відбування покарання;

2) дострокове звільнення від відбування покарання: а) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання на підставі ст. 81 КК; б) на підставі акта про амністію; в) у зв'язку з помилюванням. При цьому строк погашення покарання починається з моменту звільнення від покарання — з наступного дня після звільнення. Однак тривалість строку погашення судимості визначається виходячи з тяжкості злочину та виду покарання, визначеного вироком. Якщо особа звільнена умовно-достроково, то випробувальний строк, протягом якого тече невідбута частина покарання, тече одночасно зі строком погашення судимості;

3) заміна покарання більш м'яким. Це також може бути проведене з підстав, передбачених КК (ст. 82), а також у зв'язку з амністією чи помилюванням. У такому випадку строк погашення судимості починає текти з моменту відбуття більш м'якого покарання. Тривалість строку визначається виходячи з фактично відбутого більш суворого покарання, яке спочатку й було призначене за вироком суду. Наприклад, особа була засуджена за умисний тяжкий злочин до покарання у виді 8 років позбавлення волі. Після відбуття 5 років позбавлення волі невідбуту частину покарання було замінено на виправні роботи, їх тривалість відповідно до ч. 1 ст. 82 КК визначено у 2 роки. Строк погашення судимості в такому разі становить 6 років (відповідно до ч. 8 ст. 89 КК), а перебіг цього строку почнеться після відбуття виправних робіт, тобто через 7 років після початку відбування призначеного покарання.

Єдина вимога, яку пред'являє КК до поведінки особи в період судимості, — це невчинення нового злочину. Вчинення нового як умисного, так і необережного злочину свідчить, що засуджений не довів свого остаточного виправлення. При цьому потрібно, щоб за злочин, вчинений у період судимості, особа не була на законних підставах звільнена від кримінальної відповідальності або покарання.

Вчинення нового злочину в період судимості перериває перебіг строку її погашення. Це означає, що раніше відбута частина строку погашення судимості анулюється і не береться до уваги, цей строк починає текти заново в повному обсязі (п. 8 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 16 “Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості”). Оскільки судимість — це самостійний наслідок покарання за кожний злочин, то строки погашення судимості обчислюються окремо стосовно і раніше вчиненого і нового (того, який перервав судимість) злочину. Розпочинається перебіг строків погашення судимості після повного відбування покарання (основного і додаткового) за останній злочин.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, ми розглянули умови та правила обчислення строків погашення судимості. Визначились, що єдина вимога, яку пред'являє КК до поведінки особи в період судимості, — це невчинення нового злочину.

Вчинення нового як умисного, так і необережного злочину свідчить, що засуджений не довів свого остаточного виправлення. Вчинення нового злочину в період судимості перериває перебіг строку її погашення. Оскільки судимість — це самостійний наслідок покарання за кожний злочин, то строки погашення судимості обчислюються окремо стосовно і раніше вчиненого і нового (того, який перервав судимість) злочину.

IV. Зняття судимості

Якщо особа після відбуття покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення, то суд може зняти з неї судимість до закінчення строків, зазначених у статті 89 КК. Зняття судимості є правом, а не обов'язком суду. Тому, якщо з урахуванням обставин справи суд дійде висновку, що особа не довела свого виправлення, він вправі відмовити у достроковому знятті судимості. Повторне клопотання може бути порушено не раніше ніж через рік з дня відмовлення (ч. 6 ст. 414 КПК) (п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 16 “Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості”).

Зняття судимості допускається лише після закінчення не менш як половини строку погашення судимості, зазначеного у статті 89 КК. Порядок зняття судимості встановлюється Кримінально-процесуальним кодексом України.

Відповідно до ч. 1 ст. 414 КПК клопотання про дострокове зняття судимості може бути подано як особою, яка відбула покарання, так і колективом підприємства, установи чи організації. В останньому випадку суд має перевірити правильність оформлення клопотання і повноваження представника колективу.

Судимість не є самоціллю. Вона покликана закріпити результати впливу на засудженого в ході виконання покарання, переконатися, що відбулося його виправлення. Однак засуджений своєю поведінкою може довести, що завдання, які стоять перед судимістю, досягнуті і до погашення її строку, встановленого в ст. 89 КК. З огляду на це, закон передбачає можливість дострокового зняття судимості, що є не лише проявом гуманізму та індивідуальною підходу до реалізації кримінальної відповідальності, а й сприяє прискоренню остаточного виправлення засудженого, попередженню рецидиву.

Підстави дострокового зняття судимості визначені в кримінальному законі, його процесуальний порядок регламентований КПК. Відповідно до положень, сформульованих у ч. ч. 1 і 2 ст. 91 КК, судимість може бути знята лише за таких умов: 1) особа відбула покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі; 2) сплило не менше половини строку погашення судимості, зазначеного у ст. 89 КК; 3) зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці особа довела своє виправлення.

Дострокове зняття судимості можливе лише щодо осіб, які відбули покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі. Не вважаються такими, що відбували покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі, засуджені, яким відповідно до закону ці покарання замінювалися на інші або

щодо яких застосовувалося звільнення від покарання, звільнення від відбування покарання з випробуванням чи заміна цих покарань більш м'якими. Дострокове зняття судимості не застосовується до:

1) військовослужбовців, яким позбавлення волі на строк до двох років замінено на тримання у дисциплінарному батальйоні на цей же строк;

2) звільнених від відбування покарання з випробуванням: а) на підставі ст. 75 КК (за умови, що вони успішно пройшли випробування і не направлялися для відбування призначеного покарання); б) вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, на підставі ст. 79 КК (якщо вони не направлялися для відбування покарання згідно з вироком суду);

3) звільнених від покарання: а) у виді позбавлення волі або обмеження волі у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК); б) внаслідок бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці осіб, яких на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечними (ч. 4 ст. 74 КК);

4) осіб, яким невідбута частина покарання у виді позбавлення волі чи обмеження волі замінена відповідно до ст. 82 КК або ж на підставі акта амністії чи помилування на більш м'яке покарання. Це не поширюється на осіб, яким позбавлення волі було замінено на обмеження волі — судимість з них може бути знята достроково;

5) звільнених від відбування покарання: а) вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК); б) за хворобою (ст. 84 КК).

Такими чином, ст. 91 КК застосовується щодо осіб, яким за вироком суду було призначене покарання у виді позбавлення або обмеження волі, і вони реально відбували його. При цьому не має значення, повністю було відбуте призначене покарання чи особа відбула його частково, будучи звільненою достроково з підстав, передбачених законом.

Особи, які відбули інші покарання, не мають права на дострокове зняття судимості. Строк погашення судимості після відбування покарань у виді штрафу, виправних робіт або арешту становить лише один рік. Скорочувати цей незначний термін закон вважає недоцільним, оскільки один рік — це мінімальний строк, протягом якого можна переконатися у виправленні засудженого.

Дострокове зняття судимості можливе після спливу не менше половини строку погашення судимості, встановленого законом. При визначенні початкових і кінцевих моментів цього строку слід керуватися положеннями, викладеними в ст. 90 КК.

В який момент другої половини цього строку може бути знята судимість, КК не визначає. Це означає, що в принципі допускається зняття судимості в її останні тижні чи дні.

Встановлення в законі вимоги щодо обов'язкового відбування частини строку погашення судимості означає, що засудженому має бути наданий достатньо тривалий термін для того, щоб він довів своє виправлення, перетерпів обмеження, які пов'язані із судимістю.

Крім формальних вимог — відбування покарання та спливу не менше половини строку погашення судимості, — закон встановлює і вимоги щодо

поведінки особи, яка претендує на погашення судимості, Ця особа повинна довести своє виправлення зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці протягом усього відбутого строку погашення судимості.

Зразковою слід вважати таку поведінку в сім'ї, стосовно сусідів, членів трудового колективу, інших колективів, членом яких є засуджений, всього суспільства, яка соціальне схвалюється, з позицій суспільної моралі гідна для наслідування іншими особами. Сумлінне ставлення до праці насамперед передбачає, що особа бере участь у суспільно корисній праці в одній із існуючих організаційно-правових форм.

Оскільки судимість є наслідком відбування покарання за конкретний злочин, то й зняття судимості здійснюється стосовно кожного із них окремо.

Зняття судимості, на відміну від її погашення, відбувається не автоматично. Особа вважається такою, що не має судимості, яка з неї знята, з моменту набрання чинності відповідною постановою суду.

Судимість може бути достроково знята і на основі актів амністії чи помилування. В такому випадку дотримання вимог, встановлених в ч. ч. 1 і 2 ст. 91 КК, не вимагається.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, судимість покликана закріпити результати впливу на засудженого в ході виконання покарання, переконатися, що відбулося його виправлення. Однак засуджений своєю поведінкою може довести, що завдання, які стоять перед судимістю, досягнуті і до погашення її строку, встановленого в ст. 89 КК. З огляду на це, закон передбачає можливість дострокового зняття судимості, що є не лише проявом гуманізму та індивідуальною підходу до реалізації кримінальної відповідальності, а й сприяє прискоренню остаточного виправлення засудженого, попередженню рецидиву. Наслідком зняття судимості, як і її погашення, є припинення дії всіх її правових наслідків як кримінально-правового характеру, так і загальноправових.

висновки З ТЕМИ:

Підсумовуючи викладене у цій лекції, хотілося б підкреслити її основні наступні моменти: судимість — це передбачені законом правові наслідки засудження, які тривають певний період і визначають особливий правовий статус особи, яка має судимість. За загальним правилом, судимість є обов'язковим наслідком засудження, який триває до її погашення або зняття з підстав, передбачених ст. ст. 89-91 КК. Вона має строковий характер. Закон визначає, коли судимість виникає (з дня набрання законної сили обвинувальним вироком), та встановлює підстави її припинення. Такими підставами є погашення судимості та її зняття. Як погашення, так і зняття судимості пов'язані зі сплином певних термінів, протягом яких особа повинна перетерпіти негативні наслідки та своєю поведінкою довести остаточне виправлення.

Єдина вимога, яку пред'являє КК до поведінки особи в період судимості, — це невчинення нового злочину. Вчинення нового як умисного, так і необережного злочину свідчить, що засуджений не довів свого остаточного

виправлення. Вчинення нового злочину в період судимості перериває перебіг строку її погашення. Оскільки судимість — це самостійний наслідок покарання за кожний злочин, то строки погашення судимості обчислюються окремо стосовно і раніше вчиненого і нового (того, який перервав судимість) злочину.

Наслідком зняття судимості, як і її погашення, є припинення дії всіх її правових наслідків як кримінально-правового характеру, так і загальноправових.

ТЕМА № 16. ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ. ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ. ІНШІ ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

ВСТУП

- I.** Поняття та види інших заходів кримінально-правового характеру.
- II.** Інші заходи кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб.
- III.** Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Вереша Р.В. Кримінальне право України. Загальна частина. Вид. 9-те, перероб. та допов.: навч. посібн. Київ: Алерта, 2023. 576 с.
4. Вереша Р. В. Вчення про суб'єктивну сторону злочину: монографія. К.: Алерта, 2018. 1106 с.
5. Вереша Р.В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину: монографія. К.: Алерта, 2018. 432 с.
6. Кримінальне право (Загальна частина) : навчальний посібник / С.А. Шалгунова, О.С. Скок, Т.В. Шевченко, О.І. Соболев, С.М. Школа, С.А. Риб'янець, Ю.В. Волошина, А.О. Марієнко, В.А. Якушкін; за заг. ред. к.ю.н., доц. С.А. Шалгунової. Херсон : Айлант, 2019. – 296 с.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України /Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; За заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
8. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Вид. 9-те, перероб. та допов. Київ: Алерта, 2023. 576 с.
9. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. – 428 с.

10. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ахмедов Махір Байрам огли, Бабенко А.М. та ін. ; за заг. ред. В.Я. Конопельського, В.О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. 452 с.

Мета лекції:

дати поняття інших заходів кримінально-правового характеру, визначити його ознаки. Визначити види та детально з'ясувати зміст інших заходів кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб та заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Розглянути особливості застосування різних видів інших заходів кримінально-правового характеру.

ВСТУП

Інші заходи кримінально-правового характеру є відносно новим інститутом кримінального права України, хоча окремі з таких заходів (наприклад, примусові заходи медичного характеру) уже достатньо давно йому відомі. У сучасному вигляді цей інститут сформований у першій половині 2014 р. чотирма законами, якими вносилися зміни до КК. Тим самим у кримінальному законодавстві України отримала втілення одна і основних тенденцій розвитку сучасного кримінального законодавства багатьох європейських країн, що полягає у появі інших, окрім кримінальної відповідальності, заходів впливу на осіб, які вчиняють суспільно небезпечні діяння.

На цій лекції ми з вами з'ясуємо поняття та види інших заходів кримінально-правового характеру. Детально зупинимося також на поняттях, ознаках, видах та особливостях застосування інших заходах кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб та заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

I. Поняття та види інших заходів кримінально-правового характеру

Загального поняття інших заходів кримінально-правового характеру КК не визначає, однак системний аналіз окремих його положень, а також положень КПК, дає підстави для виділення таких ознак цих заходів:

- усі вони передбачаються виключно законом про кримінальну відповідальність. У КК їм безпосередньо присвячено два розділи Загальної частини (XIV і XIV¹); крім того, примусові заходи виховного характеру, що також належать до «інших заходів», передбачені у ст. 105 розд. XV Загальної частини КК;

- перелік «інших заходів», передбачених КК, є вичерпним і не може бути розширений, окрім як шляхом внесення змін до самого КК;

- інші заходи кримінально-правового характеру застосовуються у примусовому порядку, тобто незалежно від згоди або бажання будь-яких осіб, у тому числі й тих, до яких вони застосовуються. Окремі з таких заходів обмежують особу в її правах чи покладають на неї додаткові обов'язки (наприклад, примусові заходи медичного або виховного характеру), інші — не спрямовані на обмеження прав людини (наприклад, спеціальна конфіскація майна, здобутого злочинним шляхом);

- усі ці заходи застосовуються виключно судом від імені держави. При цьому суд постановляє або обвинувальний вирок (наприклад, при застосуванні примусового лікування), або ухвалу (наприклад, при застосуванні примусових заходів медичного характеру щодо неосудних);

- підставою застосування цих заходів є вчинення фізичною особою суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною КК. Причому для застосування окремих з них (наприклад, примусового лікування) таке діяння повинно обов'язково містити склад злочину, тоді як для застосування деяких інших (наприклад, примусових заходів медичного характеру) діяння може містити склад злочину, а може й не мати його. При цьому слід мати на увазі, що до юридичних осіб «інші заходи» у будь-якому разі застосовуються за відсутності в їх діяльності складу злочину, оскільки юридична особа відповідно до ст. 18 КК не є суб'єктом злочину;

- метою їх застосування є не кара або виправлення особи, яка вчинила злочин, а усунення умов, що сприяли вчиненню суспільно небезпечного діяння і можуть стати криміногенними факторами на майбутнє.

На підставі викладеного інші заходи кримінально-правового характеру - це передбачені кримінальним законом примусові заходи, що застосовуються судом до фізичної або юридичної особи з метою усунення умов, що сприяють вчиненню суспільно небезпечних діянь.

Такі заходи не є кримінальною відповідальністю, оскільки не збігаються з нею за ознаками. Зокрема, вони можуть застосовуватися:

- а) у тому числі й за відсутності в діянні особи складу злочину;
- б) до юридичної особи, яка не визнається суб'єктом злочину;
- в) не тільки вироком, а й ухвалою суду.

Види інших заходів кримінально-правового характеру. Залежно від суб'єкта, до якого вони можуть застосовуватися, чинним КК передбачено два види інших заходів кримінально-правового характеру:

- заходи кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб;
- заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

До заходів кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб належать:

- 1) примусові заходи медичного характеру (статті 92-95 КК);
- 2) примусове лікування (ст. 96 КК);
- 3) спеціальна конфіскація (статті 96¹ і 96² КК);
- 4) примусові заходи виховного характеру (частини 2-4 ст. 105 КК).

До заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб належать:

- 1) штраф (ст. 96⁷ КК);
- 2) конфіскація майна (ст. 96⁸ КК);
- 3) ліквідація (ст. 96⁹ КК).

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, інші заходи кримінально-правового характеру - це передбачені кримінальним законом примусові заходи, що застосовуються

судом до фізичної або юридичної особи з метою усунення умов, що сприяють вчиненню суспільно небезпечних діянь.

Їх у кримінальному законодавстві передбачено два види:

- заходи кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб;
- заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

II. Інші заходи кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб

Примусові заходи медичного характеру - це такий вид заходів кримінально-правового характеру, який полягає у примусовому наданні психіатричної допомоги особі, яка має психічне захворювання і вчинила передбачене КК суспільно небезпечне діяння, з метою поліпшення її психічного здоров'я, а також запобігання вчиненню нею нових суспільно небезпечних діянь.

Відповідно до ч. 1 ст. 94 КК суд може застосувати такі види примусових заходів медичного характеру.

1. надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;
2. госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним наглядом;
3. госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом;
4. госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом.

Підставою застосування примусових заходів медичного характеру є:

- вчинення особою суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, у стані неосудності (ч. 2 ст. 19 КК);
- вчинення особою злочину у стані обмеженої осудності (ч. 2 ст. 20 КК);
- захворювання на психічну хворобу до постановлення вироку (ч. 3 ст. 19 КК) або під час відбування покарання (ч. 1 ст. 84 КК) особою, яка вчинила злочин у стані осудності.

Вибір виду примусового заходу медичного характеру для конкретної особи відповідно до ч. 1 ст. 94 КК здійснюється судом залежно від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, з урахуванням ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб. При цьому суд має враховувати, що відповідно до частин 2-5 ст. 94 КК:

а) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку може бути застосоване щодо особи, яка страждає на психічні розлади і вчинила суспільно небезпечне діяння, але за станом свого психічного здоров'я не потребує госпіталізації до психіатричного закладу;

б) госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним наглядом може бути застосована щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння потребує тримання у психіатричному закладі і лікування у примусовому порядку;

в) госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом може бути застосована щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, не пов'язане з посяганням на життя інших осіб, і за своїм психічним станом не становить загрози для суспільства, але потребує тримання у психіатричному закладі та лікування в умовах посиленого нагляду;

г) госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом може бути застосована щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, пов'язане з посяганням на життя інших осіб, а також щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння становить особливу небезпеку для суспільства і потребує тримання у психіатричному закладі та лікування в умовах суворого нагляду.

У всіх випадках застосування примусових заходів медичного характеру є правом, а не обов'язком суду. Якщо суд не вважає за можливе їх застосувати, він може передати особу на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом (ч. 6 ст. 94 КК), що не є примусовим заходом медичного характеру.

Примусові заходи медичного характеру призначаються судом без визначення строку їх застосування. Проте через кожні 6 місяців лікар-психіатр, який надає особі психіатричну допомогу, направляє до суду заяву, до якої додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування необхідності продовження, заміни або припинення застосування таких заходів.

На підставі такого висновку суд може прийняти рішення про:

- продовження застосування раніше призначеного виду примусового заходу медичного характеру на строк не більше 6 місяців;
- заміну раніше призначеного виду примусового заходу медичного характеру іншим, більш або менш суворим;
- припинення застосування примусових заходів медичного характеру.

В останньому випадку, якщо припинення застосування примусових заходів медичного характеру відбувається:

а) через змінення психічного стану особи на краще, але до її повного одужання, - суд може передати таку особу на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом;

б) через одужання особи, яка вчинила злочин у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до винесення вироку, - вона підлягає покаранню на загальних засадах (ч. 3 ст. 19, ч. 4 ст. 95 КК);

в) через одужання особи, яка захворіла на психічне захворювання під час відбування покарання, - вона може підлягати подальшому відбуванню покарання (ч. 4 ст. 84, ч. 4 ст. 95 КК).

Примусове лікування - це такий вид заходів кримінально-правового характеру, який полягає у примусовому наданні медичної допомоги особі, яка вчинила злочин і має хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, з метою поліпшення її здоров'я, а також запобігання поширенню наявного у неї захворювання.

Підстава застосування примусового лікування складається з двох обов'язкових елементів:

а) засудження особи за вчинення злочину з призначенням їй будь-якого виду покарання, яке підлягає реальному відбуванню. У разі, якщо особа звільняється від відбування призначеного покарання з випробуванням (статті 75, 79 і 104 КК), примусове лікування до неї не може бути застосоване, однак відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 76 КК суд може покласти на таку особу обов'язок

пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб;

б) наявність у такої особи хвороби, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, тобто хвороби, якою може бути заражене невизначене коло осіб і яка загрожує істотною шкодою їх здоров'ю. До таких хвороб, зокрема, належать: туберкульоз, венеричні захворювання, СНІД, лепра та деякі інші хвороби. За змістом статей 76, 93 і 96 КК до таких хвороб не належать алкоголізм, наркоманія, токсикоманія та психічні захворювання. Наявність у особи хвороби, небезпечної для здоров'я інших осіб, має підтверджуватися висновком лікувальної установи (ч. 5 ст. 368 КПК).

Примусове лікування може бути застосоване як при постановленні вироку суду, так і в процесі відбування покарання засудженим, якщо хворобу, небезпечну для здоров'я інших осіб, буде діагностовано після винесення вироку. В останньому випадку суд виносить ухвалу про застосування примусового лікування (п. 7 ч. 1 ст. 537, ст. 539 КПК).

Застосування примусового лікування в обох зазначених випадках є правом, а не обов'язком суду. Застосовуючи його, суд не визначає строків такого лікування: за загальним правилом, воно має тривати до вилікування засудженого. В такому разі на підставі відповідного висновку лікарської комісії суд виносить ухвалу про припинення застосування примусового лікування. Якщо ж за час відбування покарання вилікувати особу не вдалося, то примусове лікування припиняється із закінченням строку покарання.

Відповідно до ч. 2 ст. 96 КК у разі призначення засудженому покарання у виді позбавлення або обмеження волі примусове лікування здійснюється за місцем відбування покарання. У разі ж призначення інших видів покарань, примусове лікування здійснюється у спеціальних лікувальних закладах.

Спеціальна конфіскація - це такий захід кримінально-правового характеру, який полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених КК, за умови вчинення будь-якого зі злочинів, передбачених статтями 354, 364, 364¹, 365², 368-369² КК, або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки злочину, передбаченого зазначеними статтями КК (ст. 96¹ КК).

Указані статті передбачають відповідальність за так звані «корупційні» злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, а також за підкуп працівника підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою (ст. 354 КК).

Відповідно до ст. 96² КК предметом спеціальної конфіскації є гроші, цінності та інше майно, які:

1. одержані внаслідок вчинення злочину або є доходами від такого майна;
2. призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення злочину, фінансування або матеріального забезпечення злочину або винагороди за його вчинення;

3. були предметом злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, - переходять у власність держави;

4. були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

Відповідно до ч. 2 ст. 96² КК у разі, якщо предмет спеціальної конфіскації був повністю або частково перетворений в інше майно, спеціальній конфіскації підлягає повністю або частково перетворене майно. Якщо ж конфіскація такого предмета на момент прийняття судом рішення про спеціальну конфіскацію неможлива внаслідок його використання або неможливості виділення з набутого законним шляхом майна, або відчуження, або з інших причин, суд виносить рішення про конфіскацію (стягнення) грошової суми, що відповідає вартості такого майна.

Згідно з ч. 4 ст. 96² КК предмет спеціальної конфіскації, який переданий особою, яка вчинила злочин або суспільно небезпечне діяння, що містить ознаки злочину, іншій фізичній або юридичній особі, підлягає спеціальній конфіскації за умови, якщо особа, яка його прийняла, знала або повинна була знати, що таке майно одержане внаслідок вчинення зазначеного діяння.

Відповідно до ч. 5 ст. 96² КК до предмета спеціальної конфіскації не належать гроші, цінності та інше майно, які згідно із законом підлягають поверненню власнику (законному володільцю) або призначені для відшкодування шкоди, завданої злочином.

Підставою застосування спеціальної конфіскації є вчинення особою злочину або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки злочину, в санкції за який передбачено цей захід. Перелік статей, санкції яких передбачають спеціальну конфіскацію, наведено вище.

Слід мати на увазі, що відповідно до ч. 3 ст. 96² КК спеціальна конфіскація може бути застосована також й у разі, коли особа: а) не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку із недосягненням нею віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність; б) визнана неосудністю; в) звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання з підстав, передбачених КК, крім звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Примусові заходи виховного характеру - це передбачені КК заходи, що застосовуються до неповнолітніх, які вчинили злочини у віці до 18 років або суспільно небезпечні діяння до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Ці заходи застосовуються з метою забезпечення інтересів неповнолітнього, які полягають в одержанні не тільки належного виховання, а й освіти, лікування, соціальної, психологічної допомоги, захисту від жорстокого поводження, насильства та експлуатації, а також у наявності можливості адаптуватися до реалій суспільного життя, підвищити загальноосвітній і культурний рівень, набути професії та працевлаштуватися (п. 1 ППВСУ від 15 травня 2006р. № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру»).

Частиною 2 ст. 105 КК визначені такі види примусових заходів виховного характеру:

1. застереження - це роз'яснення судом неповнолітньому наслідків його діяння (шкоди, завданої охоронюваним законом правам особи, інтересам суспільства або держави) та оголошення неповнолітньому осуду за ці дії, а також попередження про більш суворі правові наслідки, які можуть настати в разі продовження ним протиправної поведінки чи вчинення нового злочину;

1. обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог щодо поведінки неповнолітнього - це обмеження перебування поза домівкою в певний час доби; заборона відвідувати певні місця, змінювати без згоди органу, який здійснює за ним нагляд, місце проживання, навчання чи роботи, виїжджати в іншу місцевість; покладення обов'язку продовжити навчання, пройти курс лікування (за наявності хворобливого потягу до спиртного або в разі вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів); тощо. З урахуванням даних про особу неповнолітнього та характеру вчиненого ним суспільно небезпечного діяння суд визначає, які види дозвілля слід обмежити, а які - заборонити, або які обов'язки покласти на неповнолітнього і на який саме строк. Тривалість останнього має бути достатньою для виправлення неповнолітнього;

3 передача неповнолітнього під нагляд - це віддання його вказаним у законі суб'єктам для проведення ними виховної діяльності та здійснення контролю за поведінкою неповнолітнього. Такими суб'єктами можуть бути:

а) батьки або особи, які їх замінюють (усиновителі, опікуни чи піклувальники). Хоча в законі й не передбачено обов'язкове отримання згоди цих осіб на передачу їм неповнолітнього під нагляд, ПВСУ рекомендує судам отримувати таку згоду (п. 7 ППВСУ від 15 травня 2006 р. №2);

б) педагогічний (за місцем навчання неповнолітнього) чи трудовий (за місцем його роботи) колектив - за згодою цього колективу;

в) окремі громадяни - на їх прохання.

Передача неповнолітнього будь-якому з цих суб'єктів допускається лише у тому разі, якщо вони спроможні забезпечити позитивний виховний вплив на нього та постійний контроль за його поведінкою. Вирішуючи це питання, суд повинен ураховувати дані, що характеризують особу чи колектив, яким неповнолітній може бути переданий. Зокрема, неприпустимо передавати неповнолітнього під нагляд батька чи матері, які позбавлені батьківських прав, а також батьків чи інших осіб, які через свою поведінку не здатні позитивно впливати на нього. Строк нагляду суд встановлює з урахуванням конкретних обставин справи та мети виправлення неповнолітнього, але в будь-якому разі він має бути не довшим, ніж до досягнення особою повноліття. ПВСУ рекомендує, щоб нагляд, як правило, здійснювався не менше одного року, бо за коротшого строку він буде малоефективним (п. 7 ППВСУ від 15 травня 2006 р. № 2);

4 покладення обов'язку відшкодувати заподіяні майнові збитки - це, фактично, підтвердження судом наявного у неповнолітнього цивільно-правового обов'язку відшкодувати майнові збитки, заподіяні в результаті вчинення суспільно небезпечного діяння (ч. 1 ст. 1179 ЦК). Попри те, що

відповідно до ЦК такий обов'язок мають усі особи, які досягають на момент заподіяння шкоди 14-річного віку, КК передбачає, що як примусовий захід виховного характеру його можна покласти лише на неповнолітнього, який досяг 15 років, має майно чи кошти, що є його власністю, або самостійно одержує заробіток (заробітну плату, стипендію тощо). При цьому суд повинен зазначити розмір збитків, що підлягають відшкодуванню, та строки виконання цього рішення;

5 направлення неповнолітнього до спеціальних навчально-виховних установ - це направлення їх до загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації (осіб віком від 11 до 14 років) або професійно-технічних училищ соціальної реабілітації (осіб віком від 14 до 18 років). Особливості функціонування цих установ визначаються спеціальним законом. ПВСУ рекомендує направляти до таких установ неповнолітніх, які вийшли з-під контролю батьків чи осіб, які їх заміняють, не піддаються виховному впливу та не можуть бути виправлені шляхом застосування інших примусових заходів виховного характеру (п. 9 ППВСУ від 15 травня 2006 р. № 2). Неповнолітні утримуються у зазначених установах у межах установленого судом строку, але не більше трьох років. За загальним правилом, вони мають бути звільнені із таких установ по досягненні 18-річчя, проте у виняткових випадках (якщо це необхідно для завершення навчального року або професійної підготовки) за рішенням суду можуть бути залишені в них до 19 років.

Відповідно до ч. 3 ст. 105 КК примусові заходи виховного характеру можуть поєднуватися між собою, тобто суд може одночасно призначити декілька з них щодо одного неповнолітнього. Відповідно до ч. 4 ст. 105 КК суд може разом із примусовими заходами виховного характеру або замість них призначити неповнолітньому вихователя у порядку, визначеному законом.

Підстави та порядок застосування примусових заходів виховного характеру встановлені статтями 97 і 105 КК.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ.

Таким чином, до заходів кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб належать:

- 1) примусові заходи медичного характеру (статті 92-95 КК);
- 2) примусове лікування (ст. 96 КК);
- 3) спеціальна конфіскація (статті 96¹ і 96² КК);
- 4) примусові заходи виховного характеру (частини 2-4 ст. 105 КК).

III. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб

Види заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб визначені у ст. 96⁶ КК і до них належать: 1) штраф; 2) конфіскація майна; 3) ліквідація.

При цьому штраф та ліквідація можуть застосовуватися лише як основні заходи кримінально-правового характеру, а конфіскація майна - лише як додатковий до ліквідації захід (ч. 2 ст. 96⁶, ст. 96⁸ КК). Це означає, що за жодних умов штраф і ліквідація не можуть бути призначені за вчинення одного

й того самого діяння, а конфіскація не може бути додатковим заходом до штрафу.

Штраф (ст. 96⁷ КК) як захід кримінально-правового характеру полягає у грошовому стягненні з юридичної особи в дохід державного бюджету України. За загальним правилом, штраф призначається у двократному розмірі незаконно одержаної неправомірної вигоди (ч. 2 ст. 96⁷ КК). Однак, якщо її не було одержано, або її розмір неможливо обчислити, суд визначає розмір штрафу залежно від ступеня тяжкості злочину, вчиненого уповноваженою особою юридичної особи, - у межах від 5000 до 75000 н. м. д. г. Для розрахунку розміру такого штрафу один н. м. д. г. наразі складає 17 грн.

З урахуванням майнового стану юридичної особи суд може призначити штраф із розстрочкою його виплати певними частинами на строк до трьох років (ч. 3 ст. 96⁷ КК).

Конфіскація майна (ст. 96⁸ КК) - це захід кримінально-правового характеру, що полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави майна юридичної особи. За змістом закону конфіскація майна може бути лише повною, однак їй підлягає лише таке майно ліквідованої юридичної особи, яке залишилося після задоволення вимог кредиторів (частини 8-12 ст. 111, ст. 112 ЦК).

Конфіскація майна обов'язково застосовується судом у разі застосування такого заходу кримінально-правового характеру, як ліквідація. Таким чином, вона може бути призначена тільки за ті діяння, за які застосовується ліквідація.

Ліквідація (ст. 96² КК) - це примусове припинення юридичної особи як суб'єкта права за рішенням суду. Подальші дії з реєстрації факту ліквідації юридичної особи здійснюються у порядку, визначеному статтями 111, 112 ЦК та ін., а також статтями 33, 38 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців» та ін.

Відповідно до ч. 1 ст. 96⁹ КК ліквідація юридичної особи застосовується судом лише у разі вчинення її уповноваженою особою від імені такої юридичної особи будь-якого зі злочинів, зазначених у цій статті. До них, зокрема, належать: а) окремі злочини проти основ національної безпеки України (дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади; посягання на територіальну цілісність і недоторканність України; диверсія); б) окремі злочини проти волі людини (незаконне позбавлення волі або викрадення людини; захоплення заручників); в) окремі злочини проти громадської безпеки (терористичний акт; втягнення у вчинення терористичного акту; публічні заклики до вчинення терористичного акту; створення терористичної групи чи терористичної організації; сприяння вчиненню терористичного акту; фінансування тероризму); г) окремі злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (пропаганда війни; планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни; порушення законів та звичаїв війни; геноцид; злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист; найманство) та деякі інші.

За змістом закону застосування до юридичної особи ліквідації у разі вчинення таких злочинів є обов'язковим.

Підстава застосування інших заходів кримінально-правового характеру для юридичних осіб визначається в КК, виходячи з того, що юридична особа не визнається суб'єктом злочину, тобто суб'єктом, здатним самостійно вчинити суспільно небезпечне діяння. У зв'язку із цим матеріально-правова підстава застосування інших заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи пов'язується з певною поведінкою окремих фізичних осіб. Виходячи з цього, ст. 96³ КК матеріально-правовою підставою застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру визнає:

1. вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 209 і 306, частинами 1 і 2 статей 368³ і 368⁴, статтями 369 і 369² КК, а так само незабезпечення виконання покладених на таку особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення іншими особами будь-якого із злочинів, передбачених зазначеними статтями КК;

2. вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 25 8—25 8⁵ КК;

3. вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 109, 110, 113, 146, 147, 160, 260, 262, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК.

1. обчислюватися заново з дня вчинення уповноваженою особою юридичної особи того злочину, який його перервав. При цьому строки давності обчислюються окремо за кожний злочин.

Таким чином, строк давності застосування заходів кримінально-правового характеру для юридичних осіб може сплинути раніше, ніж строк давності притягнення до кримінальної відповідальності за той самий злочин фізичної особи. В цьому разі заходи кримінально-правового характеру до юридичної особи не можуть бути застосовані, що не перешкоджає застосуванню кримінальної відповідальності до фізичної особи.

Оскільки заходи кримінально-правового характеру для юридичних осіб не є покаранням, то положення КК, що визначають порядок призначення покарання (статті 65-73 КК) чи звільнення від нього (статті 74-87 КК) не можуть бути застосовані при їх призначенні. Суд застосовує їх, керуючись правилами, встановленими у статтях 96¹⁰ і 96¹¹ КК, а також положеннями статей, що передбачають окремі з таких заходів (статті 96⁷, 96⁸ і 96⁹ КК).

Так, оскільки заходи кримінально-правового характеру для юридичних осіб ніколи не встановлюються у санкціях, то суд на підставі положень Загальної частини КК, перш за все, повинен визначити вид такого заходу. Зокрема, суд відповідно до статей 96⁹ і 96⁸ КК зобов'язаний застосувати до юридичної особи ліквідацію з конфіскацією майна у разі вчинення її уповноваженою особою від її імені терористичного злочину (статті 258-258⁵ КК) або від її імені та в її інтересах злочину проти основ національної безпеки (статті 109, 110, 113 КК), злочину проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (статті 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК) та деяких інших злочинів, названих у п. 4 ч. 1 ст. 96³ КК. У будь-якому іншому випадку ні

ліквідація, ні конфіскація майна до юридичної особи не можуть бути застосовані.

Тому у всіх інших випадках до юридичної особи може бути застосований тільки такий захід, як штраф. За загальним правилом, штраф має бути призначений у двократному розмірі від незаконно одержаної неправомірної вигоди (ч. 1 ст. 96⁷ КК). І тільки у разі, коли неправомірну вигоду не було одержано або її розмір неможливо обчислити, суд, ураховуючи ступінь тяжкості вчиненого її уповноваженою особою злочину, ступінь здійснення злочинного наміру, розмір завданої шкоди, характер та розмір неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою, вжити юридичною особою заходи для запобігання злочину (ст. 96¹⁰ КК), застосовує штраф у таких розмірах:

- за злочин невеликої тяжкості — від 5 000 до 10 000 н. м. д. г.;
- за злочин середньої тяжкості — від 10 000 до 25 000 н. м. д. г.;
- за тяжкий злочин — від 20 000 до 50 000 н. м. д. г.;
- за особливо тяжкий злочин — від 50 000 до 75 000 н. м. д. г.

В окремих випадках можлива множинність підстав для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Вона, зокрема, може мати місце у випадках, коли:

1. одна й та сама фізична особа вчинила від імені (чи від імені та в інтересах) юридичної особи декілька злочинів, передбачених ст. 96³ КК і не засуджена за жоден з них;
2. різні фізичні особи вчинили від імені (чи від імені та в інтересах) однієї й тієї самої юридичної особи декілька злочинів, передбачених ст. 96³ КК, і не засуджені за жоден з них;
3. одна й та сама фізична особа, вчинивши від імені (чи від імені та в інтересах) юридичної особи спочатку один злочин, передбачений ст. 96³ КК, а після засудження із застосуванням заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи, знову вчинила такий злочин;
4. спершу одна фізична особа вчинила від імені (чи від імені та в інтересах) юридичної особи злочин, передбачений ст. 96³ КК, а після її засудження із застосуванням заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи, інша фізична особа вчинила такий злочин.

Однак не становить множинності підстав для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру вчинення декількома фізичними особами у співучасті одного й того ж злочину, передбаченого ст. 96³ КК.

У разі множинності підстав для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру порядок їх застосування визначається ст. 96¹¹ КК і залежить від того, в одному чи в різних кримінальних провадженнях такі заходи застосовуються.

Якщо множинність підстав для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру наявна в межах одного кримінального провадження, то незалежно від того, чи вчинені злочини, передбачені ст. 96³ КК однією чи різними фізичними особами, суд застосовує такі заходи в такому порядку. Спершу суд призначає захід кримінально-правового характеру

для юридичної особи окремо за кожен злочин, вчинений від її імені (чи від її імені та в інтересах). Потім суд визначає остаточний основний захід шляхом поглинання менш суворого основного заходу більш суворим. Зокрема, якщо хоча б за один із злочинів застосована ліквідація юридичної особи, вона поглинає собою штраф (штрафи), застосовані за інший злочин (злочини). При цьому якщо ліквідація була поєднана із додатковим заходом у виді конфіскації майна юридичної особи, то цей додатковий захід поглинанню не підлягає і приєднується судом до ліквідації як остаточного основного заходу. Якщо ж за всі злочини суд застосував до юридичної особи штраф, то найбільша його міра, визначена за один із злочинів, поглинає всі інші суми штрафу.

Якщо ж множинність підстав для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру має місце в різних провадженнях, то незалежно від того, стосовно однієї чи різних фізичних осіб вони здійснювалися, суд, який постановляє другий за часом вирок, визначає заходи кримінально-правового характеру для юридичних осіб у такому порядку. Спершу він застосовує до юридичної особи захід кримінально-правового характеру за тим провадженням, яке він розглядає. Після цього суд визначає остаточний захід за усіма провадженнями (за сукупністю вироків). При цьому, якщо хоча б за одним із вироків застосовано ліквідацію юридичної особи, цей захід поглинає собою заходи у виді штрафу, застосовані за іншими провадженнями. Якщо ж за всіма вирокami застосовано лише захід кримінально-правового характеру у виді штрафу, суд має постановити рішення про самостійне виконання штрафів, призначених у різних провадженнях.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, До заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб належать:

- 1) штраф (ст. 96⁷ КК);
- 2) конфіскація майна (ст. 96⁸ КК);
- 3) ліквідація (ст. 96⁹ КК).

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Таким чином, у цій лекції ми розглянули з вами поняття інших заходів кримінально правового характеру та види таких заходів.

Інші заходи кримінально-правового характеру - це передбачені кримінальним законом примусові заходи, що застосовуються судом до фізичної або юридичної особи з метою усунення умов, що сприяють вчиненню суспільно небезпечних діянь.

Такі заходи не є кримінальною відповідальністю, оскільки не збігаються з нею за ознаками. Зокрема, вони можуть застосовуватися:

- а) у тому числі й за відсутності в діянні особи складу злочину;
- б) до юридичної особи, яка не визнається суб'єктом злочину;
- в) не тільки вирокom, а й ухвалою суду.

Види інших заходів кримінально-правового характеру. Залежно від суб'єкта, до якого вони можуть застосовуватися, чинним КК передбачено два види інших заходів кримінально-правового характеру:

- заходи кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб;
- заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

До заходів кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб належать:

- 1) примусові заходи медичного характеру (статті 92-95 КК);
- 2) примусове лікування (ст. 96 КК);
- 3) спеціальна конфіскація (статті 96¹ і 96² КК);
- 4) примусові заходи виховного характеру (частини 2-4 ст. 105 КК).

До заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб належать:

- 1) штраф (ст. 96⁷ КК);
- 2) конфіскація майна (ст. 96⁸ КК);
- 3) ліквідація (ст. 96⁹ КК).

ТЕМА № 17 ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

ВСТУП

I. Загальні положення щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх

II. Звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру

III. Особливості покарання неповнолітніх за вчинені злочини

IV. Звільнення від покарання неповнолітніх

V. Погашення та зняття судимості щодо осіб, які вчинили злочин до досягнення 18-ти річного віку

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Вереша Р.В. Кримінальне право України. Загальна частина. Вид. 9-те, перероб. та допов.: навч. посібн. Київ: Алерта, 2023. 576 с.
4. Вереша Р. В. Вчення про суб'єктивну сторону злочину: монографія. К.: Алерта, 2018. 1106 с.
5. Вереша Р.В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину: монографія. К.: Алерта, 2018. 432 с.
6. Кримінальне право (Загальна частина) : навчальний посібник / С.А. Шалгунова, О.С. Скок, Т.В. Шевченко, О.І. Соболев, С.М. Школа, С.А. Риб'янець, Ю.В. Волошина, А.О. Марієнко, В.А. Якушкін; за заг. ред. к.ю.н., доц. С.А. Шалгунової. Херсон : Айлант, 2019. – 296 с.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу

України /Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; За заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

8. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Вид. 9-те, перероб. та допов. Київ: Алерта, 2023. 576 с.

9. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. – 428 с.

10. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ахмедов Махір Байрам огли, Бабенко А.М. та ін. ; за заг. ред. В.Я. Конопельського, В.О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. 452 с.

Мета лекції:

поглиблене і всебічне вивчення кримінального законодавства, а саме особливостей кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх осіб – суб'єктів кримінального правопорушення.

Вступ

Сьогоднішньою лекцією ми продовжуємо вивчення Загальної частини кримінального права. В полі зору нашої уваги - розділ 15 Загальної частини Кримінального кодексу України “Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх”. Неповнолітніми, відповідно до приписів цього розділу, визнаються особи, які на час вчинення злочину досягли 16 років (за окремі злочини — 14 років) і яким ще не виповнилося 18-ти років. Встановлюючи ці особливості, законодавець виходив з психологічної характеристики цього віку: нестійкості психічних процесів, відсутності достатнього життєвого досвіду, знань, навичок соціальної поведінки. Така психофізична незавершеність процесу формування особи призводить до нездатності повною мірою (на рівні психофізичного розвитку дорослої особи) усвідомлювати фактичні ознаки і суспільну небезпечність такого складного соціального явища, як злочин, адекватно оцінювати свої вчинки. Виходячи з цього, п.3 ч.1 ст.66 КК передбачає, що вчинення злочину неповнолітнім є обставиною, що пом'якшує покарання.

I. Загальні положення щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх

Злочинність неповнолітніх та молоді залишається непоборною протягом декількох століть, а наприкінці минулого ХХ століття відмічено її зростання. Основна причина такого явища полягає в тому, що розвиток значної частини неповнолітніх часто відбувається у дуже несприятливих економічних, соціальних та побутових умовах. А, між тим, у підлітковому віці йде не лише процес інтенсивного фізичного формування, але й духовного і інтелектуального розвитку, усвідомлення справжньої мети і значення життя людині та таких понять, як совість, добро, віра, шана, любов. У цей період життя починають виявлятися індивідуальні здібності людини, формується воля та свідомість. В

умовах значного зниження життєвого рівня певної частини суспільства, його соціального розшарування, існування в багатьох родинах насильства по відношенню до дітей, майже повної незахищеності дітей-сиріт розвиток характеру і поведінки певної частини підлітків ускладнюється. У неповнолітніх, які формуються як особистості в умовах соціального ризику, виникають відчуття самотності і відчуженості, що нерідко призводить до нерозважливих проступків, скоєння різного роду правопорушень та вчинення тяжких злочинів. Реальне подолання таких соціальних явищ є проблематичним для будь-якого громадського суспільства, оскільки ці явища є наслідком споконвічних соціальної нерівності і соціальних протиріч. Тому надзвичайно актуальним є поліпшення економічних, соціальних та освітньо-виховних умов для здорового фізичного, психологічного, духовного, освітнього і соціального розвитку неповнолітньої людини.

Означені обставини мають враховуватися й на законодавчому рівні щодо відповідальності за вчинений злочин особами, які не досягли повноліття. Це й обумовило наявність у КК України 2001 року окремого XV розділу — «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх».

У цьому розділі передбачені лише особливі, більш гуманні умови (порівняно з дорослими злочинцями) кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, які вчинили злочин, а саме: 1) за певних умов допускається можливість звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності із застосуванням до нього примусових заходів виховного характеру; 2) скорочено види покарань та обмежено строки і розмір встановлених покарань порівняно зі строками і розміром покарань до дорослих злочинців; 3) визначено умови, за яких можливим є звільнення неповнолітніх від відбування покарання із застосуванням до них примусових заходів виховного характеру; 4) встановлено можливість застосування за наявності певних обставин умовно-дострокового звільнення від покарання незалежно від тяжкості вчиненого злочину; 5) встановлено більш короткі строки (порівняно зі строками для дорослих злочинців) щодо давності притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності та виконання обвинувального вироку і щодо погашення та зняття судимості з неповнолітніх злочинців.

Разом з тим цей розділ КК є складовою Загальної частини Кодексу, і його норми нерозривно пов'язані з її основними положеннями щодо завдань кримінального закону, підстав кримінальної відповідальності, дії кримінального закону у просторі та часі, поняття злочину та класифікації злочинів, поняття складу злочину, співучасті у злочині, обставин, які виключають злочинність діяння та інших загальних положень, що однаковою мірою стосуються як дорослих осіб, так і неповнолітніх осіб, які вчинили злочин.

У випадку виникнення конкуренції норми Загальної частини КК з нормою розділу XV про кримінальну відповідальність неповнолітніх має застосуватися норма зазначеного розділу як особлива (спеціальна) норма по відношенню до загальної кримінально-правової норми.

У багатьох державах прийняті окремі (спеціальні) Закони про відповідальність молодих злочинців. Зокрема, Закон ФРН «Про відправлення правосуддя по справах неповнолітніх» 1953 р. у редакції 1974 р. стосується неповнолітніх, які досягли до моменту вчинення злочину 14 років, але не досягли 18-ти років, та молодих злочинців, які досягли 18 років, але не досягли 21 року; у законодавстві Англії частиною першою Закону «Про кримінальну юстицію» 1982 р. встановлено основні принципи поводження з молодими злочинцями віком від 14 до 21 року і які саме покарання можуть їм призначатися. До таких осіб суд може застосувати: 1) нагляд з боку чиновника пробації строком від 12 місяців до 3 років; 2) опіку з боку батьків, родичів або іншої особи; 3) штраф розміром від 200 до 5000 ф.ст.; 4) виконання безоплатних робіт від 40 до 120 годин, 5) обмеження волі з утриманням під наглядом в установах для молодих злочинців (центрах затримання) від 21 дня до 4-х місяців; 6) позбавлення волі щодо осіб віком від 15 до 21 року — мінімальний строк цього виду покарання — більше 4-х місяців, максимальний прирівнюється до строку позбавлення волі дорослих злочинців, що досягли 21 року, який визначено в Законі щодо даного злочину. В Японії Закон про неповнолітніх визначає відповідальність за вчинення злочину з 14 років. При цьому до осіб віком від 14 до 16 років застосовуються лише заходи примусового виховання, а до осіб у віці від 16 до 21 року (року повноліття) кримінальне покарання застосовується лише за вчинення ними тяжких злочинів (ст. 20 Закону).

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, у КК України в XV розділі загальної частини закріплені особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

У цьому розділі передбачені лише особливі, більш гуманні умови (порівняно з дорослими злочинцями) кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, які вчинили злочин, а саме: 1) за певних умов допускається можливість звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності із застосуванням до нього примусових заходів виховного характеру; 2) скорочено види покарань та обмежено строки і розмір встановлених покарань порівняно зі строками і розміром покарань до дорослих злочинців; 3) визначено умови, за яких можливим є звільнення неповнолітніх від відбування покарання із застосуванням до них примусових заходів виховного характеру; 4) встановлено можливість застосування за наявності певних обставин умовно-дострокового звільнення від покарання незалежно від тяжкості вчиненого злочину; 5) встановлено більш короткі строки (порівняно зі строками для дорослих злочинців) щодо давності притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності та виконання обвинувального вироку і щодо погашення та зняття судимості з неповнолітніх злочинців.

II. Звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру

Відповідно до ст. 97 КК, неповнолітній, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості, може бути звільнений від кримінальної відповідальності,

якщо його виправлення можливе без застосування покарання. У цих випадках суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру, передбачені ч. 2 ст. 105 КК.

Отже, звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності є можливим за наявності двох обставин: 1) якщо неповнолітній вчинив злочин, який за ч. 2 ст. 12 визначається злочином невеликої тяжкості; 2) якщо є можливість виправлення такого неповнолітнього без застосування покарання. Суд при вирішенні другої обставини має враховувати психофізіологічний розвиток особи винного, умови його життя та виховання, його поведінку після вчинення злочину. Якщо суд при розгляді кримінальної справи щодо неповнолітнього, яка надійшла до суду з обвинувальним висновком встановить обидві вищезазначені обставини, то він (суд), відповідно до приписів кримінально-процесуального закону України, виносить ухвалу, а суддя постанову про закриття кримінальної справи і вирішує питання про застосування до такого неповнолітнього примусових заходів виховного характеру, передбачених в ч. 2 ст. 105 КК. Застосування примусових заходів виховного характеру є альтернативою кримінального покарання неповнолітніх за вчинений вперше злочин невеликої тяжкості. До таких заходів належать: 1) застереження; 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;

4) покладення на неповнолітнього обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.

Кримінальний закон надає можливість суду застосувати до неповнолітнього, що вперше вчинив злочин невеликої тяжкості, кілька примусових заходів виховного характеру (ч. 3 ст. 105 КК). Суд може також визнати за необхідне призначити неповнолітньому вихователя в порядку, передбаченому відповідним Положенням.

Окремо треба наголосити, що відповідно до ч. 2 ст. 97 КК, суд застосовує примусові заходи виховного характеру *і до особи, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільне небезпечне діяння*, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК. В цьому випадку слідчий, відповідно до порядку, виписаному в Кримінально-процесуальному Кодексі щодо вирішення таких справ, порушує кримінальну справу. У випадку встановлення, що суспільне небезпечне діяння вчинене особою у віці 11 років або до виповнення віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, виноситься мотивована постанова про закриття справи і застосування до такого неповнолітнього примусових заходів виховного характеру. Справа разом з постановою слідчого надсилається прокурору. Прокурор перевіряє повноту проведеного розслідування, законність постанови, після чого направляє справу до суду для застосування заходів виховного характеру. Справу розглядає суддя одноосібно з обов'язковою участю прокурора і захисника.

Під час провадження слідства та розгляду суддею справи про застосування примусових заходів виховного характеру до вищезазначеного неповнолітнього необхідно, відповідно до вимог Кримінально-процесуального Кодексу, з'ясувати:

а) вік неповнолітнього — число, місяць і рік народження (до справи має бути долучена копія свідоцтва чи актового запису про народження);

б) стан здоров'я та рівень загального розвитку неповнолітнього (за наявності даних про його розумову відсталість, не пов'язану з душевним захворюванням, слід з'ясувати, чи здатний він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою може керувати ними, для чого в разі потреби призначається експертиза за участю фахівців у галузі дитячої та підліткової психології, або ж зазначені питання виносяться на вирішення експертів-психіатрів);

в) умови життя, виховання і поведінку неповнолітнього;

г) обставини, що негативно впливали на виховання неповнолітнього, можливий вплив дорослих, які втягнули його в суспільне небезпечну діяльність;

д) ставлення неповнолітнього до вчиненого, навчання чи праці, дані про його сім'ю.

За результатами розгляду справи суддя виносить постанову, а суд — ухвалу. З метою контролю за виконанням постанови (ухвали) про застосування примусового заходу виховного характеру суд інформує службу у справах неповнолітніх місцевого органу державної виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Зміст кожного з примусових заходів виховного характеру, вичерпний перелік яких міститься у ч. 2 ст. 105 КК, полягає, зокрема, в такому:

1. Застосування застереження полягає в оголошенні судом у постанові (ухвалі) осуду поведінки неповнолітнього і вчиненого ним злочину або суспільне небезпечного діяння і попереджує неповнолітнього про недопущення в його подальшій поведінці таких дій.

2. Обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього — це установлене судом певне обмеження поведінки неповнолітнього у формі заборони у вільний від роботи або навчання час або під час відпочинку відвідувати громадські міста, визначені органами, які здійснюють контроль за поведінкою неповнолітнього, а також судово вимога до неповнолітнього не залишати в певні вечірні години та в нічний час свого житла, суворо дотримуватися правил поведінки в суспільстві і спілкування з людьми. Тривалість цього заходу виховного характеру, відповідно до ч. 3 ст. 105, встановлюється судом, який його призначає.

3. Передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють (усиновителі, опікуни, піклувальники), під нагляд окремих громадян на їхнє прохання, а також під нагляд педагогічного або трудового колективу, що є можливим: а) при наявності даних, які позитивно характеризують поведінку батьків, осіб, які їх замінюють, та окремих громадян та підтверджують їх можливість забезпечити виховний вплив на неповнолітнього, постійно контролювати його поведінку; б) якщо педагогічний або трудовий колектив

спроможний здійснити належний контроль за поведінкою неповнолітнього та позитивно вплинути на його виховання. Тривалість цього заходу виховного характеру встановлюється судом, який його призначає.

4. Покладення на неповнолітнього обов'язку відшкодування заподіяних збитків як примусовий захід виховного характеру, який може застосовуватися лише до неповнолітнього, що досяг 15-річного віку і має майно, кошти або заробіток.

Направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років, здійснюється за постановою (ухвалою) суду. До спеціальних навчально-виховних установ належать загальноосвітні школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації. До загальноосвітньої школи соціальної реабілітації направляються неповнолітні віком від 11 до 16 років, а до професійного училища соціальної реабілітації — від 14 до 18 років.

У загальноосвітніх школах соціальної реабілітації неповнолітні утримуються до досягнення ними 14 років, а при необхідності закінчення навчального року або професійної підготовки в школах — до досягнення ними 15 років, в училищах за рішенням суду — до досягнення 19 років. Статус таких навчально-виховних установ визначений Законом України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» від 24 січня 1995 р. Не можуть направлятися до цих установ особи, визнані інвалідами, а також такі, яким за висновком відповідних фахівців у галузі медицини перебування у таких заходах протипоказане за станом здоров'я.

У ч. 3 ст. 97 КК закріплене положення, згідно з яким у разі ухилення неповнолітнього «від застосування до нього примусових заходів виховного характеру ці заходи скасовуються і він притягується до кримінальної відповідальності». Мова йде про випадки, коли неповнолітній в процесі його загальноосвітньої чи професійної підготовки або в побуті свідомо не додержується заходів виховного характеру і ухиляється від їх виконання.

Тому відповідний орган, яким є, зокрема, комісія у справах неповнолітніх, передає прийняте ним з цього питання рішення і пов'язані з ним матеріали до суду для скасування подальшого застосування примусових заходів виховного характеру і притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності за вчинений ним злочин.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ.

Таким чином, звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності є можливим за наявності двох обставин:

- 1) якщо неповнолітній вчинив злочин, який за ч. 2 ст. 12 визначається злочином невеликої тяжкості;
- 2) якщо є можливість виправлення такого неповнолітнього без застосування покарання.

Суд при вирішенні другої обставини має враховувати психофізіологічний розвиток особи винного, умови його життя та виховання, його поведінку після вчинення злочину.

III. Особливості покарання неповнолітніх за вчинені злочини

Особливості покарання неповнолітніх правопорушників зумовлені не лише законодавчим зменшенням кількості видів і скороченням строків і розмірів покарання, що входять в їх загальну систему (ст. 51), а й тим, що:

- 1) позбавлення волі не може бути призначене неповнолітньому, який вчинив вперше злочин невеликої тяжкості;
- 2) покарання у вигляді позбавлення волі особам, які не досягли до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, не може бути призначено строком більше 10 років. Лише за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини та при призначенні покарання за сукупністю злочинів або вироків, воно може бути призначене більше, ніж на десять років, але не може перевищувати п'ятнадцяти років;
- 3) покарання у вигляді довічного позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили злочин у віці до 18-ти років;
- 4) неповнолітні, засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі, відбувають його у спеціальних виховних установах.

Види покарань для неповнолітніх.

Основні види покарань для неповнолітніх визначені в ст. 98 КК, а саме:

- 1) штраф; 2) громадські роботи; 3) виправні роботи; 4) арешт; 5) позбавлення волі на певний строк.

До неповнолітніх, говориться у ч. 2 ст. 98 КК, можуть бути застосовані ***додаткові покарання*** у вигляді: штрафу, 6) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Визначені в законі види покарань щодо неповнолітніх дозволяють повніше враховувати вік таких осіб, їх положення в суспільстві та реальні можливості прищеплення законослухняної поведінки.

1. Штраф. Цей вид покарання має майновий характер, оскільки він пов'язаний з позбавленням засудженого майнових коштів. Штраф може застосовуватися лише до тих неповнолітніх, які мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення. Розмір штрафу встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах до п'ятисот встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ст. 99 КК). Штраф може застосовуватися не лише як основне, але й як додаткове покарання.

2-3. Громадські та виправні роботи. Про ці два види основного покарання говориться у ст. 100 КК. У ч. 1 цієї статті йдеться про громадські роботи, які можуть бути призначені неповнолітнім, а у ч. 2 — про виправні роботи. Кожний з цих двох видів покарання може бути призначений лише неповнолітньому, якому на момент вчинення злочину виповнилося 16 років. Щодо *громадських робіт*, то вони можуть бути призначені на строк від 30 до 120 годин (для дорослих злочинців за ч. 2 ст. 56 КК — від 60 до 240 годин) і полягають у виконанні неповнолітніми робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання даного виду покарання не може перевищувати двох годин на день. Щодо *виправних робіт*, то вони можуть бути

призначені неповнолітньому за місцем роботи на строк від двох місяців до одного року (для дорослих злочинців — від шести місяців до двох років — ст. 57). Із суми заробітку неповнолітнього, засудженого до виправних робіт, здійснюється відрахування в доход держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від п'яти до п'ятнадцяти відсотків (для дорослих злочинців за ст. 57 — від 10 до 20 відсотків). Зазначимо, що всі інші положення ст. 57 КК щодо виправних робіт по відношенню до дорослих злочинців поширюються й на неповнолітніх. Мова йде про те, що виправні роботи, згідно зі ст. 57, не застосовуються до осіб, які не досягли шістнадцяти років, а особам, які визнані непрацездатними, як і особам, які стали непрацездатними після винесення вироку суду, виправні роботи суд може замінити штрафом із розрахунку трьох установлених законодавством України неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за один місяць виправних робіт.

4. Арешт. Відповідно до ст. 101, арешт полягає у триманні неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг шістнадцяти років, в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах на строк від п'ятнадцяти до сорока п'яти діб. Отже, арешт як міра покарання має такі ознаки:

- 1) він застосовується лише судом і лише до неповнолітнього, який на момент вчинення злочину досяг 16-ти років;
- 2) нижня межа покарання у вигляді арешту — 15 діб, вища - 45 діб;
- 3) неповнолітні віком від 16-ти років, засуджені до арешту, відбувають це покарання в умовах ізоляції в спеціально пристосованих для цього установах.

5. Позбавлення волі на певний строк. Покарання у вигляді позбавлення волі особам, які не досягли на момент вчинення злочину 18-ти років, не може бути призначено на строк більше 10-ти років, а у випадках вчинення особливо тяжкого злочину, поєднаного з умисним позбавленням життя людини, — на строк не більше 15 років. Покарання у вигляді позбавлення волі полягає в ізоляції такого засудженого від суспільства для відбування такого виду покарання у спеціальних виховних установах. Неповнолітні, засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі, відбувають його в одній із двох виховних установ:

- 1) у колоніях загального режиму
- 2) у колоніях посиленого режиму.

Неповнолітні особи чоловічої статі, які засуджені до позбавлення волі вперше, крім засуджених за особливо тяжкі злочини, а також неповнолітні особи жіночої статі, незалежно від тяжкості вчиненого злочину, відбувають покарання у колоніях загального режиму.

Неповнолітні особи чоловічої статі, які раніше відбували покарання у вигляді позбавлення волі, а також засуджені вперше за особливо тяжкі злочини відбувають покарання у колоніях посиленого режиму, але протягом строку, який не перевищує п'яти років.

*Законом ФРН «Про відправлення правосуддя по справах неповнолітніх» серед виховних заходів щодо неповнолітніх правопорушників передбачено, зокрема, три види арешту: арешт на вільний від роботи чи занять час, арешт з ізоляцією терміном на 6 діб; арешт з ізоляцією від одного до чотирьох тижнів.

*В Україні поки що не створені спеціально пристосовані установи для відбування покарання у вигляді арешту — арештні будинки, які існують в багатьох європейських державах.

1. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Це додаткове покарання, яке може бути застосоване судом до неповнолітнього злочинця. Реально цей вид покарання може бути застосований щодо неповнолітніх у віці 16-17 років, оскільки саме в цьому віці вони фактично набувають юридичних прав займатися кустарним промислом або торговельною діяльністю, мати постійну роботу або обіймати посади, в шкільних або громадських організаціях.

Позбавлення права обіймати; певні посади або займатися певною діяльністю може стосуватися такої посадової або іншої діяльності неповнолітнього, при здійсненні якої або в зв'язку з якою було вчинене злочинне діяння.

При визначенні строку позбавлення неповнолітнього права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового виду покарання суд має виходити з того, що цей строк є таким же, як і для дорослих правопорушників, — від 1 до 3 років (ст. 55 КК).

Призначення покарання неповнолітнім.

Призначаючи покарання неповнолітньому, суд має, в першу чергу, керуватися загальними засадами призначення покарання, викладеними у статтях 65—67 КК й обов'язково враховувати положення, викладені у ст. 103, а саме: 1) умови життя та виховання неповнолітнього; 2) вплив на неповнолітнього дорослих; 3) рівень розвитку неповнолітнього; 4) інші особливості особи неповнолітнього.

Поняттям «*умови життя та виховання неповнолітнього*» охоплюється взаємовідносини в сім'ї, з якою проживає неповнолітній, його матеріальне та виховне забезпечення, його ставлення до навчання і праці, до свого найближчого оточення, проведення дозвілля, відпустки (канікул).

Під впливом на неповнолітнього дорослих треба, мабуть, розуміти ймовірний негативний вплив дорослої людини, який сприяв або обумовив вчинення неповнолітнім злочину.

Рівень розвитку неповнолітнього (особливо підлітків 14-15 років) — це відповідність ступеня розвитку неповнолітнього його віку, досягнутому в момент вчинення злочину, його розумовим здібностям, культурним та духовним запитам.

Інші особливості особи неповнолітнього правопорушника — це його вік, риси характеру, поведінка у несприятливих для неповнолітнього умовах, здатність до самооцінки свого поступку, поведінка у школі, на роботі, громадських місцях, стосунки з друзями тощо. Якщо злочин вчинено групою неповнолітніх (у співучасті), має бути виявлена роль кожного неповнолітнього у груповій протиправній діяльності.

Суд при вирішенні питання про вид покарання неповнолітнього, який вчинив злочин невеликої тяжкості, має обговорити можливість застосування до такого неповнолітнього примусових заходів виховного характеру, а при

вчиненні злочину середньої тяжкості — можливість призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

Відповідно до ч. 2 ст. 102 КК України, позбавлення волі не може бути призначене неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості.

У діючому КК України покарання неповнолітніх у вигляді позбавлення волі диференційоване відповідно до класифікації злочинів (ст. 12).

Відповідно до ч. 3 ст. 102 КК, покарання у вигляді позбавлення волі призначається неповнолітньому:

- 1) за вчинений повторно злочин невеликої тяжкості — *на строк не більше двох років*;
- 2) за злочин середньої тяжкості — *на строк не більше чотирьох років*;
- 3) за тяжкий злочин — *на строк не більше семи років*;
- 4) за особливо тяжкий злочин — *на строк не більше десяти років*;
- 5) за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, — *на строк до п'ятнадцяти років*.

При призначенні покарання неповнолітньому за сукупністю злочинів або сукупністю вироків остаточне покарання у вигляді позбавлення волі не може перевищувати п'ятнадцяти років (ч. 2 ст. 103 КК).

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, до неповнолітніх можуть бути застосовані такі види покарань:

Основні види покарань: 1) штраф; 2) громадські роботи; 3) виправні роботи; 4) арешт; 5) позбавлення волі на певний строк.

Додаткові покарання: штраф, 6) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

IV. Звільнення від покарання неповнолітніх

Кримінальний кодекс України передбачає чотири види звільнення від покарання неповнолітніх: 1) звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 104); 2) звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105); 3) звільнення від кримінальної відповідальності та покарання у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 106); 4) умовно дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 107).

1. Звільнення від відбування покарання з випробуванням застосовується до неповнолітніх за загальними в своїй основі положеннями, визначеними у статтях 75-78 КК, відносно всіх видів засуджених та за спеціальними положеннями щодо особливості звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням, викладеними в ст. 104 КК.

Звільнення будь-якої особи, що вчинила злочин, від відбування покарання з випробуванням є можливим тоді, коли суд, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та обставини справи, при призначенні зазначених в ст. 75 КК покарань (в їх числі й призначення покарання у вигляді *позбавлення волі на строк не більше п'яти років*) дійде висновку про можливість виправлення підсудного без відбування покарання. У цьому випадку суд ухвалює: звільнити

засудженого від відбування призначеного йому покарання з випробуванням — невчинення протягом визначеного судом іспитового строку (в межах від 1 до 3 років) нового злочину та виконання обов'язків, покладених на нього судом. Обов'язки, які суд може покласти на особу, звільнену від покарання з випробуванням, визначені в ст. 76, а правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням викладені в ст. 78 КК.

Приписи статей 75-78 КК поширюються й на інститут звільнення неповнолітніх від покарання з випробуванням з певними особливостями, викладеними в ст. 104 КК, а саме:

1) звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути застосовано до неповнолітнього лише у разі його засудження до позбавлення волі;

2) у разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням - суд може покласти на окрему особу, за її згодою або на її прохання, обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи.

2. Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру можливе, відповідно до змісту ст. 105 КК, при наявності таких ознак:

- 1) вчинення неповнолітнім злочину невеликої або середньої тяжкості;
- 2) щире каяття неповнолітнього щодо вчиненого ним злочину;
- 3) бездоганна поведінка неповнолітнього після вчинення ним злочину;
- 4) впевненість суду, що неповнолітній на момент винесення вироку не потребує застосування покарання.

Лише при наявності сукупності цих ознак стає можливим застосування до неповнолітнього злочинця примусових заходів виховного характеру.

Злочиним невеликої або середньої тяжкості визнається злочин, за який законом передбачене покарання відповідно у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше, більш м'яке покарання (ч. 2 ст. 12); у вигляді позбавлення волі на строк не більше п'яти років (ч. 3 ст. 12 КК).

Щире каяття, про яке йде мова в ч. 1 ст. 105, - це вияв неповнолітнім жалю з приводу свого протиправного вчинку, визнання своєї провини, відшкодування заподіяних майнових збитків чи моральної шкоди, допомога слідчим органам у розкритті злочину, виявленні співучасників, якщо злочин вчинено групою осіб.

Бездоганна поведінка неповнолітнього як обов'язкова ознака цього кримінально-правового інституту означає сумлінне ставлення такого неповнолітнього до навчання (роботи), до свого оточення, громадського правопорядку тощо.

Впевненість суду (його висновки) про те, що неповнолітній правопорушник не потребує застосування покарання, може виникнути лише після врахування суддями тяжкості вчиненого злочину, вікового, розумового та психологічного стану особи неповнолітнього, а також матеріалів справи (місце, час, спосіб вчинення злочину, його наслідки) тощо.

При наявності вищезазначених ознак суд застосовує до неповнолітнього одне або декілька примусових заходів виховного характеру:

- 1) застереження;
- 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
- 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;
- 4) покладення на неповнолітнього, який досяг чотирнадцятирічного віку і має майно або прибуток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;
- 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.

У разі ухилення неповнолітнього від застосованих до нього примусових заходів виховного характеру ці заходи скасовуються і він направляється для відбування призначеного покарання.

3. Звільнення від кримінальної відповідальності та покарання у зв'язку із закінченням строків давності. Ці дві інституції кримінального права — звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, застосовуються судом відповідно до загальних вимог, викладених у статтях 49 та 80 КК з обов'язковим додержанням положень, викладених у ст. 106 КК.

Відповідно до ч. 2 ст. 106 особа, яка вчинила злочин у віці до 18-ти років, *звільняється від кримінальної відповідальності*, якщо з дня вчинення нею злочину і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки давності:

- 1) два роки — у разі вчинення злочину невеликої тяжкості;
- 2) п'ять років — у разі вчинення злочину середньої тяжкості;
- 3) сім років — у разі вчинення тяжкого злочину;
- 4) десять років — у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

У ч.3 ст. 106 встановлено, що» особа, яка вчинила злочин у віці до 18-ти років, *звільняється від покарання*, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано і минули такі строки:

- 1) два роки — у разі засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, а також при засудженні до покарання у вигляді позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості;
- 2) п'ять років — у разі засудження до покарання у вигляді позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;
- 3) сім років — у разі засудження до покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкий злочин;
- 4) десять років — у разі засудження до покарання у вигляді позбавлення волі за особливо тяжкий злочин.

Питання, пов'язані із призупиненням та перериванням строків давності кримінальної відповідальності та строків давності виконання обвинувального

вироку щодо неповнолітніх злочинців, вирішуються на загальних підставах, викладених у ч. 2 ст. 49 та ч. 3 ст. 80 КК, які вже було проаналізовано.

4. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання щодо осіб, які вчинили злочин до досягнення 18-ти річного віку. Відповідно до ст. 107 КК, до осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі за злочин, вчинений у віці до 18-ти років, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання незалежно від тяжкості вчиненого злочину, якщо засуджений зразковою поведінкою та сумлінним ставленням до праці та навчання довів своє виправлення, та після фактичного відбуття:

1) не менше третини призначеного строку покарання у вигляді позбавлення волі за злочин невеликої або середньої тяжкості і за необережний тяжкий злочин;

2) не менше половини строку покарання у вигляді позбавлення волі, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у вигляді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила у віці до вісімнадцяти років новий умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі;

3) не менше двох третин строку покарання у вигляді позбавлення волі, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у вигляді позбавлення волі і була умовно-достроково звільнена від відбування покарання, але до закінчення невідбутої частини покарання та до досягнення вісімнадцятирічного віку знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі.

До неповнолітніх, говориться у ч. 4 ст. 107 КК, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням не застосовується.

У разі вчинення особою, щодо якої застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового злочину суд призначає їй покарання за правилами про сукупність вироків (ст. 71) та за правилами щодо складання таких покарань, визначених у ст. 72 КК.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, кримінальний кодекс України передбачає чотири види звільнення від покарання неповнолітніх:

- 1) звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 104);
- 2) звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105);
- 3) звільнення від кримінальної відповідальності та покарання у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 106);
- 4) умовно дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 107).

V. Погашення та зняття судимості щодо осіб, які вчинили злочин до досягнення 18-ти річного віку

У ст. 108 КК закріплене положення, за яким погашення та зняття судимості щодо осіб, які вчинили злочин до досягнення ними

вісімнадцятирічного віку, здійснюється відповідно до статей 88—91 КК, в яких визначені правові наслідки обчислення строків погашення судимості та умови і порядок зняття судимості.

Суд має також враховувати положення ст. 108 КК, які стосуються строків погашення судимості та можливості дострокового зняття судимості щодо особи у віці до 18-ти років. Такими, що не мають судимості (вона настає автоматично, без будь-якого рішення), відповідно до ч. 2 ст. 108, визнаються неповнолітні:

- 1) засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавлені» ням волі, після виконання цього покарання;
- 2) засуджені до позбавлення волі за злочин невеликої або середньої тяжкості, якщо вони протягом одного року з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину;
- 3) засуджені до позбавлення волі за тяжкий злочин, якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину;
- 4) засуджені до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом п'яти років з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину.

Щодо дострокового зняття судимості з осіб, які вчинили злочин до досягнення ними вісімнадцятирічного віку, то воно:

- 1) здійснюється судом;
- 2) допускається відносно зазначених осіб, які відбули покарання за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину;
- 3) якщо така особа зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення і лише після закінчення не менш як половини строку погашення судимості, зазначеного в пп. 3 і 4 ч. 2 ст. 108 КК.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, у ст. 108 КК України закріплене положення, за яким погашення та зняття судимості щодо осіб, які вчинили злочин до досягнення ними вісімнадцятирічного віку, здійснюється відповідно до статей 88—91 КК із врахуванням ст. 108 КК.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Отже, ми розглянули особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Неповнолітніми вважаються особи, які не досягли 18-річного віку. Серед неповнолітніх в КК виокремлюється ще ряд категорій осіб, зокрема: малолітні, тобто ті, які не досягли 14-річного Віку, новонароджені-діти, діти, які не досягли 16-річного віку, тощо. Коли йдеться про кримінальну відповідальність і покарання неповнолітніх, то має значення виокремлення серед них тих, що досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. В такому сенсі неповнолітніми слід вважати осіб, які досягли 16-річного, в ряді випадків 14-річного віку, але яким ще не виповнилося 18 років. Особа вважається такою, що досягла відповідного віку не в день свого народження, а з 0 годин наступної доби.

Враховуючи біологічні, психологічні та соціальні особливості неповнолітніх, закон, по-перше, забезпечує їх посилену кримінально-правову охорону, по-друге, передбачає особливості притягнення їх до відповідальності,

звільнення від відповідальності, призначення покарання, звільнення від покарання і його відбування. Ця позиція базується на міжнародно-правових актах, зокрема Декларації прав дитини, у Преамбулі якої зазначається, що неповнолітні, у зв'язку з їх фізичною і розумовою незрілістю, потребують спеціальної охорони і захисту, включаючи належний правовий захист.